De 'Disticha Catonis' in het Middelnederlandsch

editie Adriaan Beets

bron
De 'Disticha Catonis' in het Middelnederlandsch (ed. Adriaan Beets). J.B. Wolters, Groningen 1885

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_die001abee01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

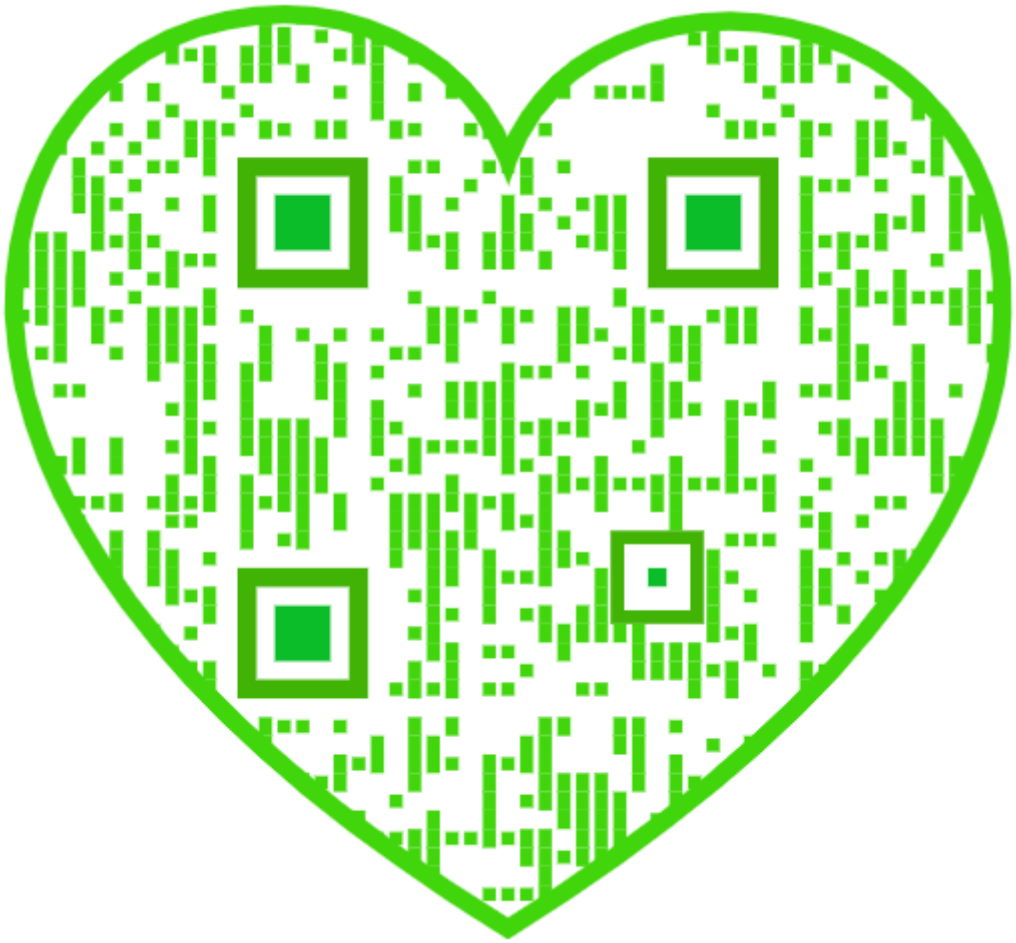

[Woord vooraf]

Het is mij een aangename plicht en eene behoefte tevens met een enkel woord dank te betuigen aan allen, die mij voor deze uitgave steun en medewerking verleenden.

In de eerste plaats aan Prof. Dr. H.E. MOLTZER, door wiens bemoeiingen ik talrijke pogingen, om handschriften en zeldzame boeken te kunnen raadplegen, gunstig bekroond zag, maar aan wien ik daarenboven zoo menige nuttige opmerking en vriendelijken wenk bij het schrijven en afdrukken dezer bladen verschuldigd ben.

Niet minder groot zijn mijne verplichtingen jegens de Hoogleeraren Dr. JONCKBLOET en Dr. VERDAM, die, door de schenking van het afschrift van een der teksten, en door de mededeeling van al wat ik uit de voorraadschuur van het Middelnederlandsch Woordenboek maar waagde te verzoeken, voor een goed deel de oorzaak zijn, indien mijn werk op eenige deugdelijkheid mag aanspraak maken.

Onderscheidene Bibliotheken - te 's Gravenhage, Leiden, Utrecht, Amsterdam, Berlijn en Wolfenbüttel - hebben mij hare eigendommen welwillend ter leen verstrekt: eene betuiging van oprechte erkentelijkheid aan de Heeren Dr. CAMPBELL, PETIT, TIELE, R.W.P. DE VRIES, Prof. Dr. MAX ROEDIGER en Dr. G. MILCHSACK, voor hunne inlichtingen, hulp en tusschenkomst mag daarom niet ontbreken.

Ten slotte verzoek ik ook de Heeren Dr. A. KLUYVER te Leiden, J. KLOOSTERHUIS, phil. stud. te Berlijn, W.S. LOGEMAN te Rock-ferry, en H. LOGEMAN, Cand. in de Ned. Letteren alhier, mijnen dank voor hunne, in aard verschillende, maar voor mij gelijkelijk gewichtige diensten wel te willen aanvaarden.

UTRECHT, 1 Juli 1885.
A.B.

Inleiding.

Nog altijd blijft de onzekerheid bestaan aangaande zoowel den dichter als den tijd van vervaardiging der in de middeleeuwen en nog lang daarna zoo gezochte 'Disticha Catonis.' Sedert Scaliger - want vóór hem schreef men ze eenvoudig aan M. Porcius Cato, den censor, toe - sedert Scaliger[1)] eenen Dionysius Cato als den schrijver meende te hebben ontdekt, hebben tal van geleerden hun soms zeer zonderlinge[2)] gevoelens daarover uitgesproken, en min of meer onderling verschillende onderstellingen gewaagd[3)]; de uitgevers van den jongsten tijd echter gaan niet verder, dan 'zekeren Cato' als den auteur te noemen, zonder iets meer te

1) Vgl. Hauthal, Catonis Philosophi Liber, Berol. 1870. p. XXII, XXIII; Baehrens, Catonis Disticha in: Poetae Lat. Minores III, p. 207 noot *.

2) Ik heb hier bepaaldelijk het oog op hetgeen Graesse in zijn Allg. Literärgesch. II^2, p. 793 had voorgesteld en dat door hem in zijn Trésor II, p. 82 aldus is herhaald: Quant à l'auteur [des Distiques] je répète encore ici ma conjecture non refutée par Mr. Zarncke que déja dans l'ouvrage de Marc Antoine *εἰς ἑαυτον*, I, *ιδ*^{1}, ces distiques sont attribués à un certain Dionysius Cato; car il faut lire au lieu de K*άτωνα* Δ*ίωνα* 'Δ*ίων*. (au lieu de Δ*ιον*.) K*άτωνα*.' Je suis sûr que Mr. Zarncke aurait bien été heureux s'il avait pu trouver une solution aussi facile de ce noeud gordien. Blijkbaar is de schrijver gekrenkt, omdat Zarncke, Deutsche Cato, Leipzig 1852, p. 5, zijn gissing veroordeeld had door te schrijven: Δ*ιω*(!)*νυσιον* K*άτωνα*.

3) Zoo dacht bijv. Cannegieter aan de mogelijkheid dat de titel luiden moest: *Dionysii Cato* sive *de moribus* ad filium, op de wijze van *Ciceronis Laelius* sive *de amicitia*. Zie Hauthal, p. XXIII. - En Malschius (ed. 2a Arntz. p. XLV-XLVII) onderstelt, dat zekere Dionysius het Carmen de moribus van M. Cato (vgl. Gellius, Noct. Att. XI, 2) zou hebben omgewerkt. - M. Haupt, de carm. Calpurnii (1854), p. 15, (of: Opuscula I, 376) houdt het er voor dat de *naam* 'Cato' ontleend is aan genoemd carmen de mor., al heeft het daarmede verder niets uit te staan. De dwaze titel *Dionysii Catonis disticha* (*etc.*) kan voorts zijn ontstaan danken aan de omstandigheid, dat doordien het exemplaar der disticha, dat Scaliger gezien heeft, overgeschreven was naar een tekst waarin Cato's verzen volgden op de *Periegesis* van *Dionysius*, in de vertaling van Priscianus, ('carmen aeque atque [Catonis disticha] scholasticorum manibus tritum'), immers ook in het Züricher Hs. komen die beide gedichten voor, schoon niet op elkaar volgende; (vgl. ook Baehrens, a.w., p. 209 en 105]: 'Nequis autem putet illis temporibus Graeci poetae nomen ignotum fuisse, subscriptio codicis Turicensis haec est: *feliciter explicit periegesis id est descriptio orbis terrarum et maris Prisciani grammatici secundum Dionysium*.'

beslissen[1]. Immers ook niet omtrent den tijd van zijn leven of, wat hetzelfde is, den ouderdom van zijn geschrift; ofschoon *dit* wel vaststaat, dat het vóór Constantijn den Groote reeds bestond[2].

Dat deze Cato voorts, in plaats van een heidensch wijsgeer, een Christen zou zijn geweest, ook daaromtrent heeft men vergeefs getracht iets te bewijzen[3], gelijk het eveneens niet meer dan een vermoeden blijft, dat in Spanje zijn woonplaats zou geweest zijn[4].

Wat echter, bij zooveel onzekers, buiten allen twijfel staat, is de hooge waarde die gedurende vele eeuwen aan de zedelessen van dezen Cato is toegekend en, als gevolg daarvan, haar algemeene bekendheid en ver-

1) Zarncke, Deu. Cato, p. 3 en 185. - Hauthal, p. XXII: '- patet *Auctorem* opusculi, quod agimus, *Catonem* esse quendam.' Baehrens, p. 205: '[disticha moralia] quae saeculo p. Chr. n. tertio - conscripsit Cato quidam (neque enim nomen effictum puto, sed potius effingendi materiam praebuisse aevo posteriori) cet.' Dit laatste kan alreeds blijken uit wat ik aanhaalde, doch zie voorts: ed. 2a. Arntzen: p. XXXV-LVI. Erasmus (ald. p. XXXI) maakte zich er aldus af: 'hoc opus - Catonis ob id tantum arbitror dici, quod sententias habeat Catone dignas.'

2) Baehrens, p. 205*: 'certe ante Constantinum Magnum uixisse Catonem nostrum euicit Cannegieterus, p. 437 editionis Arntzenianae. Scaligero autem auctore cur Commodi potius et Severi imperio uindicemus eundem quam temporibus posterioribus, nulla, adest causa.' Hauthal bespreekt dit punt, p. XXXV, XXXVI.

3) Boxhorn, in zijne Dissertatio de Distichis etc., afgedrukt bij Arntz., heeft ald. p. 357-360 zeer stellig beweerd, dat deze Cato een Christen was. De disticha IV. 14 en 38 moeten dit vooral bewijzen. Zarncke, Deu. Cato, p. 7, zegt van het eerste: 'Cato IV. 14 scheint geradezu aus I. Sam. 15, 22 ff., geschöpft;' doch hij wil er niet het Christendom van den schrijver, maar den tijd der vervaardiging uit bewijzen (die dan na Chr. geboorte valt). Vgl. ook Hauthal, p. XXXII. Baehrens, p. 207-208, meent dat de oorspr. disticha in de 9e eeuw door christelijke hand zijn gewijzigd, en dat deze tekst de algemeene is geworden. Het is merkwaardig, dat in de mnl. vertal. zoowel als in de ofra. van Everard Dist. IV. 14 waarschijnlijk met opzet achterwege bleef. Zie de AANT. op IV. 38.

4) Hauthal, p. IV. V, vermeldt het opschrift van een der codices (Parisinus 8320 [oud nummer]) als volgt: 'Inscriptio - maxime memorabilis: *Incipit Prologus Librorum Catonis Cordub*. Ex hac inscriptione quam nusquam alibi offendi, duae res colligi possunt; 1) Catonem non operis sed auctoris fuisse nomen, et 2) in Hispania oriundum esse auctorem.' Doch later, p. XXXIV, zegt hij: 'De Catone Cordubensi - quid iudicandum sit, nondum habeo: aliorum enim codicum expectamus subsidium.' Goldberg, Die caton. Dist. p. 8, [1]) acht het aangehaalde opschrift werkelijk 'eine Ortsbestimming;' Baehrens, (p. 208), evenwel hecht er als zoodanig geen waarde aan, maar ziet in het toevoegsel 'Cordub' eene flauwe herinnering aan den Spaanschen afkomst van sommige handschriften: 'quodsi in codicis Parisini 8320 saec. X titulo Cato audit "Cordubensis"? - equidem mirum attributum ad tenuem Hispaniae huius codicum familiae originis rettulerim.' De gissing van Teuffel, Gesch. d. Röm. Litt. 4e Aufl. p. 37, dat het toevoegsel 'Cordub.' *durch Vermischung mit Seneca* is ingeslopen, wordt bevestigd doordien, in een hs. der oud-boheemsche vertaling, op den Cato volgt: *Dicta Senecae Cordubensis*. (Sitzungsber. kais. Ak.d.W. (Wien), Phil. Hist. Cl. 36. Bd. p. 212.)

breiding. Nog Scaliger sprak er van als: 'aureola haec Latina Poesis'[1], en op zijn voorbeeld noemde Arntzenius ze 'Dionysii aureas sane sententias'[2], uitdrukkingen, die ons zeker het recht geven om de uitspraak van Zarncke te onderschrijven, dat weinige boeken zoo 'blind vereerd' zijn geweest als de Cato[3]; maar sterker spreken toch de bijna ontelbare bewerkingen en vertalingen uit de middeleeuwen, die in de bibliografische werken van Warton, Brunet en Graesse verscheidene kolommen vullen. Peerlkamp getuigt dan ook, dat in die tijden, naast Boethius, aan Dionysius Cato de eereplaats toekwam[4]. Onwillekeurig vraagt men zich, en bij herhaalde lezing telkens meer, af, waarin wel die groote aantrekkingskracht dezer spreuken mag hebben gelegen; in bijzondere verhevenheid of uitnemende kernachtigheid toch wel niet, daar ze voor het meerendeel alledaagsche waarheden in weinig treffenden vorm bevatten, ja dikwijls niet meer dan goede raadgevingen zijn. Beter dan de uitbundige lof in sierlijk Latijn[5] door verschillende uitgevers haar toegezwaaid, wil mij dan ook het oordeel bevallen, dat P. Rabus uitsprak in een lofdicht, geplaatst voor een schooluitgave van 'Dionys Katoos Tweeling vaerzen' (Utrecht 1778) en waarvan hier enkele regels volgen:

(Schoon of) men hier geen Maroos geest hoort quelen
Men achte meer de stoffe dan den stijl.
't Gebeurt niet elk op Flakkus lier te spelen
En yder is geen Nazo, nog Virgijl.
D' Eenvoudigheid heeft ook haer eercieraden.
De waerheid zelf al staet ze moedernaekt
Heeft schooner glans, dan of ze met gewaden
En vreemd gestel was prachtig toegemaekt.

Misschien zelfs wijzen deze verzen een der oorzaken aan van de populariteit der disticha: hun ware eenvoud en eenvoudige waarheid name-

1) Ed. 2a. Arntzen., p. XXXIV.
2) Ibid., p. XX.
3) Deu. Cato, p. 198.
4) Peerlkamp, de vita etc. Nederlandorum, qui carmina latina composuerunt (1838), p. 17.
5) Hiertoe mag men ook rekenen het lofdicht van den leidschen rector Schrevelius, voorafgaande aan de vertaling van den haarlemmer predikant Ampzing (1632). Ziehier eenige verzen daaruit:

Vitam denique quae ferunt beatam,
Haec sunt quae brevibus Cato libellis
Versu compare posteris reliquit,
Quorum singula Delphici fuere
Oracli vice gentibus togatis.

Het laatste staat trouwens te bewijzen.

lijk: hoewel de juiste reden daarvan waarschijnlijk reeds is uitgedrukt door den monnik Everard (± 1280) in den epiloog zijner anglo-normandische vertaling, als hij zegt[1]:

Katon estoit païen
E ne savon riens
De crestiene loi
E ne purquant ne dist
Rien nule en sun escrit
Encuntre nostre foi.

Immers, dat in het werk van eenen heiden niets aanstootelijks voor het christelijk geloof gevonden werd - het weinige dat er in was verwijderde men[2] -, deze omstandigheid moest het de goedkeuring verzekeren der geestelijkheid, die dan ook niet in gebreke bleef dit geschrift door uitleggingen en vertalingen voor allen toegankelijk te maken niet alleen, maar, door het als *schoolboek* in te voeren, tevens algemeen te doen lezen.

De disticha als *schoolboek*, of in wat ruimer zin, *bij het onderwijs*, is een punt dat wel is waar door geen der schrijvers over Cato geheel wordt verwaarloosd, maar gewis een eenigszins uitvoeriger behandeling verdient. Wat ik daarvoor heb bijeengebracht en hier laat volgen, zal wel geen twijfel overlaten aan de juistheid van Zarncke's[3] woorden: '(die unter dem namen des Cato bekannten distichen) waren das factotum beim 'unterrichte der jugend, die aus ihnen die anfangsgründe der grammatik poesie und moral kennen lernte, sie blieben meistens ein lieblingsbuch auch noch der erwachsenen. Selbst nachdem im reformationszeitalter der jugendunterricht eine wesentliche umgestaltung erfahren hatte, und die bedeutung des Cato für ihn fast ganz zurücktrat, wirkte jene alte tradition noch in so hohem grade fort dass noch bis tief ins 18 jahrh. hinein die disticha mit einer verehrung betrachtet wurden, die ihr wirklicher gehalt keineswegs entsprach.'

Goldberg[4] neemt aan, dat alreeds de oud-engelsche prozavertaling uit de dagen van Aelfred[5] voor het onderwijs zal zijn bestemd geweest, doch alleen op gronden van waarschijnlijkheid; maar het eerste *xekere*

1) Naar den tekst (thans Ms., no. 25407, Bibl. franç XIIIe S.), uitgegeven door Le Roux de Lincy, Livre des Proverbes, t. II, p. 359 en vlg. In het hs. (gedeeltelijk) afgedrukt Altd. Blätter II, p. 141, behooren deze regels tot den proloog.
2) Zie boven p. 2 noot 3).
3) Deu. Cato, p. 1.
4) M.O. Goldberg. Die caton: Distichen während des Mtla. i.d. engl. u. franz. Literatur, I. Der engl. Cato. Inaug. Diss. Leipzig, 1883, p. 9, 10.
5) Nehab, der altengl. Cato, Berlin 1879.

getuigenis, voorzoover mij bekend werd, is dat van Johannes Sarisberiensis (± 1180), die, dist. III. 9 aanhalende[1], Cato's geschrift noemt als 'een boekske, waarmede de jeugd begint.' Dan volgt Vincentius Bello-vacensis, de tijdgenoot van Lodewijk den Heilige (1226-70) die in zijn Speculum Historiale[2] aangaande Cato's Liber de moribus verklaart, dat het 'door de schoolknapen veelvuldig wordt gebruikt,' maar er bijvoegt, dat 'dit gebruiken, juist doordat het zoo bestendig geschiedde, zijn rechte waarde scheen te hebben verloren,' m.a.w. toen reeds in sleur was ontaard. Ouder, doch minder stellig, daar de schrijver slechts voor het onderwijs *geschikte* werken aanprijst, is de vermelding der Disticha bij Eberhardus Bethuniensis[3] (omstreeks het jaar 1212); en nog algemeener zijn de woorden van Hugo van Trimberg[4] (ongeveer 1280).

Geen twijfel omtrent de bestemming der spreuken in de Nederlanden laten de vss. 24 en 25 van den proloog der mnl. vertaling: 'een boec es dat die clerken lesen als si eerst ten scolen gaen'[5], waar zeer waarschijnlijk sprake is van den oorspronkelijken tekst.

1) In: 'de Nugis Curialium' IX, p. 373, gecit. in de ed. van Arntzen: p. LXVII, 'libellus quo parvuli initiantur.' Voorts noemt hij Cato's werk in zijn Polycraticon, ed. Lugd. Bat. 1595, p. 116, 321, 512.
2) De plaats, Sp. H. lib. VI, cap. 107, zal op p. 8 in het oorspronkelijk worden aangehaald.
3) In zijn *Laborinthus* (sic), *carmen de miseriis rectorum scolarum*, waarvan de Tractatus tertius, '*de Versificatione*' (bij Leyser, Hist. Poetar. et Poemat. medii aevi, p. 825) aldus begint:

> Viribus apta suis pueris ut lectio detur
> Auctores tenero fac ut ab ore legas
> Elige quod placet, et lege, perlegis ecce sub uno
> Ordine, quos traxit gloria fama mei.
> Semita virtutum, cautus Cato, regula morum,
> Quem metri brevitas verba polire vetat.
> (etc.)

4) Hugo von Trimberg, in zijn *Registrum multorum auctorum* (gedeeltelijk afgedrukt door M. Haupt in Monatsbericht d. kgl. preuss. Akad. der Wissensch. (Berlin) 1854, p. 142 vlg.) de verschillende Cato's optellende, zegt namelijk van den maker der Disticha (t.a.p., p. 152):

> Cato prudentissimus -
> librum hunc de moribus is creditur scripsisse
> et sub forma filii pueros instruxisse.

5) Hs. A '*Alle die vroet willen wesen, Der clerken boec moeten si lesen, of in dietsch of in latine*', bewijst als alleenstaande variant niets voor den door Van der Meersch (B.v. Catone, p. 8 (2), onderstelden titel: 'der clerken boec'; zie beneden over de waarde van A, en de AANT. op Prol. vs. 23. Straks zal worden aangetoond, dat deze mnl. vertaling in het midden der 13e eeuw moet worden gesteld, dat is ongeveer op 'het eind der regeering van Johanna van Constantinopel [1211-'44], die zooals bekend is, veel deed voor de bevordering van het onderwijs in Vlaanderen.' (Jbl. Gesch. der Ned. Lk., 3e uitg. (1885) II, p. 5).

Maar het kan ook meer rechtstreeks bewezen worden dat Cato's zedelessen voor het allereerste onderwijs der jeugd hebben gediend. Warnkoenig[1] vermeldt eene merkwaardige overeenkomst in het jaar 1253 tusschen het kapittel van St. Maarten en de vroedschap te Yperen gesloten. Zij bepaalt onder meer dat ieder zonder toestemming van kapittel of vroedschap eene lagere school mag houden waarin onderwezen wordt tot op Cato[2], doch dat alle verdere onderwijs op drie stedelijke, maar ter collatie van het kapittel staande scholen moet worden gegeven. Reeds in 1289 werd het drietal scholen op twee teruggebracht, en de vorige verordening in zooverre gewijzigd, dat men zijne jongens om Donatus en al wat daarop volgt te leeren naar deze stadsscholen behoorde te zenden[3]. Huisonderwijs, mits aan eigen of inwonende kinderen van nabestaanden bleef ook nu geoorloofd.

Ofschoon ik er wel niet aan twijfel, dat men den Cato òòk in de 14e eeuw in de school gebruikte, ontbreken mij daarvoor de bewijzen; niet alzoo echter voor de 15e eeuw. Zoo werd in 1409 aan 'Reynolt van Gulick ende Breemken, om iiii buecxken, als Primum quaerite ende Cathoen tsamen gegeven XXXVI gr.'[4], en vinden wij op eene rekening voor het jaar 1454-1455[5] de leerboeken van den toen achtjarigen Charles de Berry, zoon van Karel VII, vermeld. Daar treft men te midden van een ABC, een Psalter, een Donatus enz. ook den Cato aan, in het Latijn doch met eene fransche vertaling. In Engeland vervaardigde Benet Burgh zijne berijmde bewerking 'for the erudicion of my Lord Bousher Sone'[6] naar het getuigenis van Caxton, die in de voorrede van zijn eigen prozavertaling[7] zegt dat 'in [his] Jugement 'it is the best book for to be taught to yonge children in scole.' Het zou

1) Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte, I. 441, 442. II. 171, 172.
2) De plaats luidt, a.w. II. 172: '§ 4. Parvae autem scolae, in quibus discipuli poterunt erudiri usque ad Catonem regi poterunt a quibuscunque regere volentibus in villa Yprensi, non petita vel obtenta licentia a nobis vel ab advocato, scabinis et communitate.'
3) Ald. II. 180. 'quod nullus burgensium seu communitatis praedictae pueros suos masculos pro addiscendo Donato, vel aliquod ultra Donatum - ad alias scolas mittat, quam ad aliquam praedictarum duarum scolarum magnarum.'
Ten onrechte besluit Cramer, Gesch. d. Erz. u. des Unterrichts, Stralsund 1843, p. 255 uit deze plaatsen, dat men 'mit dem Namen Kato die niederen Schüler, mit Donat aber die hohere Sch. bezeichnete;' immers als op de lagere scholen slechts *tot aan* Cato werd geleerd, konden toch de scholieren niet wel naar hem worden genoemd. Maar ook staan, in deze stukken, Cato en Donatus op eene lijn.
4) G. van Hasselt, Geldersche oudheden, Arnhem 1806, I, p. 197.
5) Zie Paul Lacroix (Bibliophile Jacob), Sciences et Lettres au Moyen-âge, p. 30.
6) Goldberg, a.w. p. 44, 48[1], 49, 52.
7) Ald. p. 52.

te ver voeren, hier ook voor de 16e[1)] en 17e eeuwen de testimonia bij te brengen, die het gebruik van Cato als leermiddel staven; enkele bijzonderheden vinden nog aan den voet der bladzijde eene plaats[2)].

Behalve het genoemde, kunnen ook de houtsneden van sommige incunabelen ten bewijze strekken: zoo met name de prentjes in de 3e editie van Burgh's Cato, een' leeraar, door scholieren omringd, voorstellende[3)]. De gravure vooraan in den antwerpschen druk bij van Homberch (zie beneden) komt hier niet in aanmerking: wel echter de miniatuur voor het haagsche hs. (uit de 15e eeuw) van Lefèvre's Cato, waar men een' wijze aanschouwt die eenen knaap wijst op het boek dat hij in de hand heeft.

1) Scaliger getuigde echter van dien tijd dat de disticha niet meer waren ‘eodem in pretio - quo apud maiores nostros fuerunt.’ Toch verklaart hij ‘ad informandos et moribus et latino sermone puerorum teneros animos, neque meliorem Librum, neque purius loquentem hac poesi’ te kennen, Ed. 2a Arntzen: p. XXXIII.

2)

1513.	Catho pro pueris; Londiniis per Wynandum de Worde. (Lowndes, Bibl. Manual, 1858, p. 391).
1551.	Catonis disticha germanice ita reddita ut pueri facile et latinam et germanicam linguam - condiscant. Tiguri, Froschover. (Graesse, Trésor II, 84).
1554 à 1560.	Onder de schoolboeken van zekeren ‘Claes Maetge’ komt voor: Een boeck genaemt Cato .... 2 stuver. (Oud-Holland, II, 3, p. 193. Ald. p. 192 wordt onder de ‘Boucken in Latine’ der bibl. van Mr. van Hoegaerden ± 1552 òòk *Cato* genoemd).
1600.	Cato christianus, in quem coniiciuntur ea omnia quae in sacris literis ad Parentum Puerorumque Pietatem videtur maxime pertinere. Londin: (Lowndes t.a.p.).
1629.	Opitz draagt zijne uitgaaf en vertaling op aan de *zonen* van den graaf Dohn. (Ed. 2a Arntzen: p. XXXVI, XXXVII).
1778.	Dionysii Catonis Disticha melius digesta - in usum gymnasii hieronymiani. Traj. ad Rhen. 1778 (Achter Dionys Katoos Tweelingvaerzen). Zie voorts: Jbl. Die. Cat. p. VIII[3].
1796.	In Anglia III, p. 395 noot 2, deelt Schleich mede dat in het genoemde jaar de ed. van Arntzen: als prijs werd gegeven op het gymn. te Amsterdam, blijkens het in het ex. der kon. bibl. te Berlijn ingeplakte bewijs voor Petrus Bakker.

3) Vgl. Goldberg, a.w. p. 49; Hauthal, a.w. p. XVI.

Met de vermelding van de beroemdste schooluitgave, die van Mathurinus Corderius[4)], welke, in 1561 voor het eerst verschenen, honderd malen herdrukt zou zijn, stap ik echter van dit punt af, om over te gaan tot mijn eigenlijk onderwerp, de vertaling der Disticha Catonis in het Middelnederlandsch.

Aan MAERLANT reeds was eene dietsche vertaling der zedelessen van

4) Mathurin Cordier, priester en leeraar in de classieke talen op verschillende plaatsen in Frankrijk, onderwees te Genève o.a. Calvijn, en stierf in 1564. Vgl. bijv. Goldberg, a.w. p. 63[2]).

Cato bekend. Wanneer hij namelijk in zijn Spiegel Historiael (I[5] LXXIII,) genaderd is tot het hoofdstuk van Vincentius (lib. VI, cap. 107), getiteld: *De Cathone stoyco et dictis eius*, dan geeft hij, t.a.p. vs. 37-51, den korten inhoud van wat de 'Jacopijn' op naam van Cato meedeelt, doch als hij komt aan de woorden: 'scripsit autem Catho librum de moribus'[1)], dan kan hij zich de moeite der berijming van het vervolg van dit en ook van enkele volgende capita (108, 109, 110) besparen, door naar de bestaande vertaling te verwijzen, hetgeen hij aldus doet:

51 Catho screef ene bouc van seden
Die vintmen in vele steden
In dietsch gemaect; dies latic bliven
Hier, dat icker af soude scriven.

De vergelijking met den tekst van Vincentius doet zien, dat met dit 'bouc van seden in dietsch' inderdaad de disticha de moribus worden bedoeld; dat nu die vertaling ook dezelfde is, als de *ons* bekende mnl. bewerking, blijkt uit Maerlants woorden wel niet, maar kan langs een anderen weg in hooge mate waarschijnlijk worden gemaakt. In den Floris ende Blancefloer namelijk komt een drietal verzen voor dat klaarblijkelijk aan onzen mnl. Cato is ontleend[2)], en tevens recht geeft om die vertaling nog dertig jaren voor het schrijven van den Spiegel Historiael te stellen[3)]. Wel achtte Dr. Jonckbloet het in zijn Dietscen Catoen p. XI nog noodig, 'de gronden op te geven', die er tegen konden

1) De plaats luidt verder:
'- partim prosaico sermone, partim poetico, qui a pueris in scolis frequentatur, licet autem ipse usus assiduitate viluisse videatur. Multas tamen continet sententias egregias et notabiles, ex quibus has ad memoriam et utilitatem legentium breviter excerpsi.' Dan volgt cap. 108: De dictis eiusdem. Catho in libro de moribus. Dit cap. bevat na een aantal der *breves sententiae* vele der disticha, gelijk ook capp. 109 en 110. ('De eodem.') - Van wie de verschillende 'dicta' zijn, die Vinc. *met* de disticha aan éénen Cato toeschreef, kan men vinden bij Jordan, Apophtegmen u. Sentenzen des Cato, Rh. Mus. 14, p. 281.

2) De verzen luiden (ed. Moltzer, in de Bibl. van Mnl. Lk. 23e Afl.):

2827 Gi hebt gedaen als die vogellare
Die scone pipet ende blaset,
Als hi die vogelkine verdwaset.

(Vgl. hiermede Distichon I, 27.) Assenede voegde hier een aanhaling in, die in de fransche teksten (ed. Bekker vs. 2263, en Edelestand du Méril vs. 2007 vlg.) ontbreekt, gelijk hij elders (omstreeks vs. 1361) zijn eigen woorden voor die van Cato in de plaats stelde (vgl. de fr. teksten, resp. vs. 1105 en 889. vlg.).

3) De Fl. en Bl. zal omstreeks 1250 zijn gedicht; vgl. Jbl., Gesch. Nl. Lk., 3e uitg. 1885, II, p. 143. De Sp. H. werd wel niet voor 1284 aangevangen; de 1e Partie zeker niet voor 1285 voltooid; zie ald. p. 45.

pleiten dat Maerlant juist op den ons bekenden tekst het oog zou hebben gehad, doch sedert hij deze afdoende plaats uit den Floris mededeelde[1)], maakt hij daarvan geen melding meer. Indien ons echter omtrent dit punt nog de zekerheid ontbrak, zou het hier de plaats zijn om te vragen, of er - en welke - andere vertalingen hebben bestaan, die M. *kon* hebben bedoeld. Het antwoord daarop zou trouwens ontkennend moeten luiden; immers de paraphrasen van een aantal der Disticha in Leken-spiegel en Dietsce Doctrinale zijn blijkbaar door Jan Boendale niet uit reeds bestaande bewerkingen overgenomen, maar door hem zelven vervaardigd, en wel onmiddellijk naar het Latijn[2)] als Lsp. III, 3, vs. 161 kan staven[3)]. Dit neemt daarom niet weg, dat Boendale ook van het bestaan der ons overgeleverde vertaling zal hebben geweten, - hetgeen trouwens Lsp. III, 3, 139-40, vergeleken met Dist. I. 17, alleen reeds buiten twijfel stelt, - maar men mag er hem dankbaar voor zijn, dat hij haar dan slechts zòò spaarzaam te baat nam; immers in zijne

1) Jbl. Gesch. d. Mnl. Dichtk., II, p. 272, of: Gesch. Nl. Lk. 3e uitg. II, p. 5.
2) Jbl., Die. Cat. p. XI, XII, achtte het, zooal niet waarschijnlijk dan toch mogelijk, dat in Lsp. eene oude vertaling gebruikt was, doch in zijne latere werken wordt daarvan niet meer gesproken.
3) Voor het gezegde pleit deze plaats ook nog daarom, dat zij tot de breves sententiae behoort, die in onze vertaling niet zijn opgenomen (zie beneden). Ter wille der volledigheid volgen hier de aan Cato's Disticha ontleende plaatsen uit *Lsp.* en *D. Doctr.*, voor zooveel zij in de AANT. niet konden worden opgenomen:

Brev. sent.
No. 1 in Lsp. III, 3, 969 vlg.
No. 6 in Lsp. III, 3, 940 ±
No. 7 in Lsp. III, 3, 162 vlg.
óók in D. Doctr. II, 402 vlg.
No. 13? in Lsp. III, 3, 283 vlg.
No. 24 in Lsp. III, 3, 940 ±
No. 25 in ibidem
No. 26 in D. Doctr. II, 177, '8.
No. 30 in Lsp. III, 13, 76 vlg.
No. 31 in Lsp. III, 3, 129 vlg.
No. 32? in Lsp. III, 3, 1015 vlg.
No. 36? in Lsp. III, 3, 687 vlg.
No. 37 in Lsp. III, 3, 101 vlg.
No. 39 in Lsp. III, 3, 433 vlg.
No. 41 in D. Doctr. II, 2309, '10
No. 42 in Lsp. III, 3, 957 vlg.
No. 43 in Lsp. III, 3, 1007 vlg.
No. 47 in Lsp. III, 3, 54 vlg. en 965 vlg.
No. 49 in Lsp. III, 3, 949 vlg.
No. 51 in Lsp. III, 3, 1109 vlg.
No. 54 in Lsp. III, 3, 45 vlg.
No. 56 in Lsp. III, 3, 1103 vlg.
Dist.
I, 30 in Lsp. III, 3, 395-401, en:
15, 230-4
II, 5 in Lsp. III, 3, 679-87
II, 6 in Lsp. III, 3, 495-502 (kan evenwel ook = IV, 33 zijn).
III, 6 in Lsp. III, 3, 167-73, D. Doctr. II, 2679-'85, Jans Teestye, Prol. 69-73.
IV, 16 in Lsp. III, 3, 699-703. D. Doctr. II, 2844-49.

Voorts wordt Cato als zegsman aangevoerd, zonder dat in de disticha iets dergelijks is te vinden: D. Doctr. II, 700-5; III, 1097-1100; en III, 1621-5. Deze laatste plaats houdt Jbl. voor het onechte Dist. III, 2, zie daarover in den tekst bij het begin van het 3e boek.

beide[1] leerdichten wist Boendale de Disticha doorgaans *gelukkiger* en steeds *juister* weer te geven.

Eene andere vraag is thans aan de orde, en wel deze, of de mnl. vertaling terstond uit het Latijn dan wel met behulp van eene bestaande - bijv. een fransche - overzetting is bewerkt.

Kausler heeft namelijk in zijne aanteekeningen op den mnl. Cato (Dm. III. 346-355) als zijne meening uitgesproken, dat de oud-fransche bewerking: 'Les Distiques de Caton par Jehan Lefèvre', (afgedrukt door Jbl. achter den Die. Cat.) 'für die mnl. Bearbeitung merkwürdige Finger-zeige'[2] bevat, en drukt zich zelfs in een daarbij gevoegde noot aldus uit: 'Einzelne Stellen führen zur Vermuthung der nl. Übersetzer habe die frnz. Bearbeitung hin und wieder zu Rathe gezogen.'

De plaatsen, die hij in het vervolg met het Fransch vergelijkt, leveren daarvoor evenwel maar al te zwakke bewijzen. Trouwens, na de bespreking van Dist. I. 9 (in mijne AANTEEKENINGEN uitvoerig behandeld), waar de fransche dichter, evenals de mnl., *monere* voor 'bij zich (te gast) vragen,' heeft gehouden, bepaalt K. zich tot de omzichtige vraag: 'sollte unser Übersetzer nicht diese Stelle vielleicht vor Augen gehabt haben'[3]? Evenzoo haalt hij bij II. Praef. *c* den franschen tekst 'selbstredend nur als Beispiel homogener Auffassung' aan[4]. Als hij verder bij IV. 18, 46 en 47 den franschen tekst bijbrengt[5], is het slechts om aan te wijzen, hoe óók Lefèvre het oorspronkelijke niet heeft verstaan; en *enkel* voor IV. 41[6] onderstelt hij bij den mnl. vertaler ontwijfelbaar bekendheid met het Fransch. Wàarin evenwel 'die Aehnlichkeit des niederl. Textes' zoo 'unverkennbar' is te zien, of *hoe* het 'möglich' wezen kan, dat mnl. *bi wilen* het fr. *pour sa longue demeure* weergeeft, is niet duidelijk. Hetgeen Kausler zelf aanhaalt, maakt dus zijn vermoeden in geenen deele tot zekerheid, en dat het werkelijk slechts deze plaatsen zijn, die althans èènige overeenkomst met Lefèvre's tekst vertoonen, bleek mij bij opzettelijke vergelijking.

Maar met en boven dit alles kunnen pogingen als die van K. al aan-

1) Jbl. Gesch. Mnl. Dk. II, 257-266 heeft vele, ook 'innerlijke' bewijzen verzameld, ten einde Boendale als den schrijver òòk van de D. Doctr. te doen erkennen: maar blijft het daarbij toch niet opmerkenswaard dat B. dan verscheidene disticha tweemaal heeft vertaald, en niet de eene vertaling ook in het andere werk gebruikte?
2) T.a.p.: p. 347.
3) Ald. p. 351.
4) Ald. p. 354.
5) Ald. p. 353, 54.
6) Ald. p. 352. Zie ook mijn AANT.

stonds nutteloos geacht worden, daar Paulin Paris[1] van de verzen van Lefèvre verklaart (‘qu')ils sentent l'époque littéraire de Charles VII’, en zij dus ongeveer tweehonderd jaar jonger zijn dan de mnl. vertaling.

Evenmin stond den mnl. vertaler eene andere, (hoezeer bepaald *middeleeuwsch-)* fransche bewerking, die van Everard in zesregelige strofen, ten dienste[2]: zij was hem trouwens wel even onbekend als de naar haar gevolgde engelsche vertalingen[3], hier slechts ter volledigheid genoemd. Daar voorts de mnl. tekst in geen enkel opzicht overeenkomt met de door Zarncke[4] uitgegeven of vermelde hoog- en nederduitsche bewerkingen, hebben wij alle recht om aan te nemen, dat de dietsche Cato onmiddellijk uit het Latijn is vertaald.

Over de *waarde* dier vertaling zal men in bijzonderheden het noodige uit de Aanteekeningen kunnen opmaken; in het algemeen kan ik geen beter oordeel daarover vellen, dan Dr. Jonckbloet indertijd in den Dietscen Catoen heeft uitgesproken, en dat sedert door hem steeds is gehandhaafd[5]. Zie hier de plaats[6] in haar geheel: ‘Onze vertaler heeft ieder *Distichon* in eene vierregelige strophe overgebragt: de moeijelijkheden daarmede uit den aard der zake verbonden, heeft hij veelal overwonnen evenals Alexander den Gordiaanschen knoop ontwarde. Nu eens is zijne vertaling niets dan eene verre navolging, dan weder bepaalt hij zich tot het overbrengen van eene enkele spreuk uit een *Distichon*; maar zelden geeft hij het Latijn gelukkig en in zijn geheel weder.’ Hij merkt dan ook[7] de ‘geringe litteraire waarde’ van het werk aan als de oorzaak, waardoor het ‘al spoedig in vergetelheid’ is geraakt, immers ‘de mnl. moralisten der veertiende eeuw gewagen alleen van het origineel.’[8] Dit laatste, zelfs indien het niet later onjuist ware gebleken[9], zou niet als bewijs mogen gelden, daar dan toch de hss. der vertaling uit de 14 en 15e

1) Les manuscrits françois de la Bibl. du Roi, V., p. 11, aangeh. bij Jbl. Die. Cat. p. 61.
2) Zie boven p. 4.
3) Vgl. beneden het bibliographisch overzicht in Bijl. II.
4) Deutsche Cato, passim.
5) Vgl. Jbl., Gesch. Mnl. Dk. II, 273, 274; Gesch. Nl. Lk., 3e uitg., II, 5, 6.
6) Dietsce Catoen, p. XIII.
7) Gesch. Mnl. Dk. II, 274.
8) Dat de *Boec van Seden* gezegd mag worden den Cato te hebben vervangen (Gesch. Mnl. Dk. II, 274), schijnt ook Jbl. zelf thans niet meer te gelooven (vgl. G. Nl. Lk. II, 198).
9) Behalve de plaatsen in Lsp., D, Doct. en Rose waar de *mnl. vert.* gebruikt is (AANT. op I. 17, I. 32, III. 5, en IV. 8) vindt men Cato's Disticha nog aangehaald Rose, ed. Verwijs, vs. 6578-83 (dist. I, 3) en bij Stoke, in Cod. B. (dist. I, 15, zie AANT.), zonder dat men omtrent de ontleening uit oorspronkelijk of vertaling beslissen kan.

eeuw tegen deze ‘vergetelheid’ blijven getuigen. Vooral doet dit echter de omstandigheid, dat nog in 1488 Lambertus Goetman, de dichter van den Spiegel der Jongers[1] kennelijk uit den *vertaalden* Cato heeft geput[2]. Daarom, indien Boendale nog zooveel vroeger een nieuwe vertaling heeft noodig geacht, was dit niet omdat hem de oude onbekend was (zie boven p. 9, en 11 noot 9), doch voorzeker om der laatste geringe waarde en hare ongeschiktheid voor *zijn* doel[3].

Na een oordeel als het zooeven vermelde behoeft het ons niet grootelijks te bedroeven, dat geschiedenis en overlevering den naam van den dichter-vertaler verborgen houden[4].

In negen verschillende teksten (Hss. en Drukken) is ons de mnl. vertaling der Disticha Catonis (min of meer volledig, waarover later) overgeleverd. Het zijn:

C. Hs., (prk.) ter Königl. öffentl. Bibl. te Stuttgart, ms. poet. et phil. fol. nr. 22, (‘ex bibliotheca combergica’,) ald. fol. 110^b-112^b; uit de eerste helft der 14e eeuw[5]; 298 vss. *Inhoud:* Proloog, 2 vss.; *dan*: I. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. 22. 19. 23. 24. 26. 27. 28; II. 13. 14. 16; III. 15. 16; vs. 131-135 niet bij Cato[6]; III. 25. IV. 2. 6. 5. II. 31. III. 1. 21. 22. en 22 vervolg; 23. 24. IV. 37. 38. II. 10. IV. 40. 41. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 17. 18. 19. II. Praef. *c*, *d* 1e helft, *b* 2e helft, IV. 20. 21; Epiloog, 4 vss.
[Uitgeg. door Kausler, Dm. II. p. 600-610; (vgl. Dm. III. 346-355.) Gebruikt door Jbl. Dietsce Catoen, 1845].

M. Hs. (prk.) ter Bibl. te München, cod. germ. 102, zes kl. 4° bladen (12 pag.); uit de tweede helft der 14e eeuw; 232 vss. Roode initialen bij vs. 1, 19, 23 en 47, en voorts bij 't begin van elke strofe. Niettegenstaande keurig en duidelijk schrift, en vaak uitstekende

1) Uitgeg. voor de Vlaemsche Bibliophilen, door C.P. Serrure, 1860.
2) Volgens den uitgever heeft deze Sp. d. Jongers den Cato ‘zoo niet geheel verdrongen’, dan toch ‘op zijde gestreefd.’ In mijne AANT. vindt men daaruit alle kennelijk naar den dietschen Cato gevolgde plaatsen afgedrukt.
3) De vierregelige strofen toch zouden kwalijk in een doorloopend stuk als Lsp. III, 3 of D. Doctr. gepast, en vaak het verband gestoord hebben; daargelaten nog dat de zoutelooze inhoud der bestaande vertaling alle betoogkracht mist.
4) In Belg. Mus. 3, 197-219 weidt v.d. Meersch bij de beschrijving van het audenaerdsche hs. lang uit over Martijn van Torout, wiens naam aldaar in een der gedichten voorkomt, en dien hij toen nog voor den maker van dien geheelen codex hield. Later kwam hij daarvan terug, B.v. Catone, p. 14, doch bleef M.v.T. houden voor den auteur van meer dan een stuk in dat hs. Naar mijn oordeel blijkt echter uit het verband duidelijk, dat hij alleen het stuk ‘Van derre biechte’ heeft gemaakt.
5) Zie Kausler, Dm. I, p. XXXIX. XL. in verband met p. XXXV.
6) Zie AANT. op IV, 13.

lezing, ontsieren enkele fouten, uitlatingen en verkeerde plaatsingen dit hs. *Inhoud:* Proloog, 46 vss. *dan:* I. 1. 2. 3. 4. 5. 8. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 18. 20. 21. 19. 25. 26. 27. 28. 31. 23. III. 12. I. 34. IV. 8. I. 38. 29. 40. II. Praef. *a*, *b* 1e helft, *d* 2e helft, *d* 1e helft, *b* 2e helft, *e*, *c*, 2e helft. II. 4. 27. 28. 29-31. III. 3. 4. II. 12. 13. 14; Epiloog, 10 vss.; AMEN.
(Het afschrift, in zijne Gesch. Mnl. Dk., III. 587 genoemd, stond Dr. Jonckbloet mij welwillend af. Het werd voor deze (eerste) uitgave met het hs. vergeleken en daarnaar nog belangrijk verbeterd.)

L. Hs., (fragment) 2 prk. schutbladen van een getijdenboek, te Leiden, Bibl. Mij. Ned. Lk. Catal. I; uit de 14e of 15e eeuw, 72 vss. *Inhoud:* laatste vs. van I. 8, *dan:* I. 27. 12. 14. 15. 18. 21. 29. 22. 19. 23. 28. 37. 38. III. 12. II. 8. IV. 4. I. 40. IV. 10, 3 vss.
(Uitgeg. door Mr. V.d. Bergh, Werken Mij. v. Lk. te Leiden, N.R. VII[1]. p. 155-159. Met het hs. gecollationneerd.)

A. Hs. (prk.) te Audenaerde (Stedel. Bibl.?), kl. fol.; uit het laatst der 14e, indien niet uit het begin der 15e eeuw[1)]; 393 vss. *Inhoud:* Prol. 62 vss., *dan:* I. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18, met toevoegsel, (zie AANT. op I. 18) 20. 21. 22. 19. 36. 37. 38. 39. 40. II. Praef. *a*, *b*, *c*, *e*. IV. 39. II. 1. 2. 4. 22. 23. 24. 25. 26. (Hier ontbr. 60 vss. in het hs.) 12. 13. 14. 19. 20. 21. III. 21. 22. en 22 vervolg, 4 vss. niet bij Cato, (zie AANT. op III, 22) 23. 24. 25 met toevoegsel; IV. Praef. 1. 2. 3. 4. III. 10. 17. 18. 19; 4 vss. niet bij Cato, zie AANT. op IV. 13; 4 vss. niet bij Cato, zie beneden onder de overschietende strofen; III. 20. IV. 18. 30 (8 vss.) 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. II. 10. III. Praef. *a*; Epiloog, 7 vss.
(Deze tekst werd met andere stukken door Dr. D.J. van der Meersch ontdekt op de prk. bladen, waarmede de banden der registers van de stad Audenaerde waren beplakt. Uitvoerig verslag hierover: Belg. Mus. 3. (1839) p. 197-219.)
Uitgeg. [door V.d.M.]

1) V.d. Meersch, Boec van Catone p. 12, zegt dat het hs. hem schijnt: 'tot het Maerlantsche tydvak - te behooren.' Maar even te voren heeft hij gesproken van: 'groote hoofdletter(s), zonder smaek opgeluisterd met goud, rood en azuer.' En voorts: 'De paragrafen zijn afgescheiden met eene mindere letter, beurtelings rood en lichtblauw, zonder versiersel.' Die blauwe initialen nu, een kenmerk van de hss. der 15e eeuw, verbieden aan het Maerlantsche tijdvak te denken: en ware het niet dat de letter, blijkens het facsimile, een vrij oud voorkomen had, dan zou men dit hs. veilig nà 1400 kunnen stellen. Ook de taal geeft daartoe recht. Vgl. voorts: Kausler Dm. III, p. 338, in verb. met 347.

als: *De Boec van Catone* een Dietsch Leerdicht uit het Latyn; Maetsch. d. Vlaemsche Biblioph. 2e serie, no. 8. '100 afdruksels voor den koophandel bestemd'. De tekst is naar Jbl.'s Dietsce Catoen aangevuld, vandaar dat men bij V.d.M. 401 vss. telt).

H. Hs., (pap.) uit de eerste helft der 15e eeuw, (geplaatst achter eene copie in hs. van: '*Een nobel tractaetken of een sumierlijcken 'boecken; boeck van Cirurgie - gemaekt tot Parijs - bij een - Guido de Cauliaco - cirurgijn en medecijnmeester des paus Clemens die seste*'). 254 vss. *Inhoud:* Proloog, 46 vss. *dan:* I. 1. 2 half; 3 half; 4. 12. 32. III. 12. I. 34. 36. 37. 38. 13. 14. 16. 17. 18. 20. 21. 22. 19. 23. IV. 33. 37. 38. II. 10. I. 27. III. 8. I. 7. 8. 9. 10. 11. II. 25. 27. 29. 31. III. 1; B.v. Seden vss. 203 en '4, bedorven; IV. 39. III. 3. II. 8. 9. 12. 21. 22. 24. I. 40. II. Praef. *a*, *b*, *d.* II. 4. III. 4. II. 13; 3 vss. niet bij Cato; 1 vs. = A. vs. 169; slotrijmpje.
(Uitgeg. door Dr. J.H. Halbertsma; in De Jager's Nieuw Archief, 1855-'6, p. 237-'58, naar eene hem door den Heer M. van Visvliet, Archiv. van Zeeland, verstrekte copie. Waar het hs. zich bevindt bleef mij onbekend; in 1569 behoorde het aan Jacob Florisz. tot Leyden. Het stuk is in zich zelf volledig, niet een *Fragment* als H. het noemde).

B. Hs. (pap.) ter Koninkl. Bibl. te Berlijn ms. germ. 4°. 557, vroeger in het bezit van Hoffmann von Fallersleben; 102 bladen, uit de tweede helft der 15e eeuw; op het laatste blad met veel jongere hand: *dit boeck hoirt* ... l *dirck iacops van* l *leijder di b die cans* l *m' bouc oprapen* l *bring in engelen* l *hus* 131217. - De Cato-tekst is groot 263 vss. (fol. 78 r. tot 83 r.). De initialen zijn niet ingevuld, ofschoon haar plaats doorgaans is gespaard. Net en duidelijk schrift: doch enkele fouten, vergissingen en uitlatingen ontsieren dezen tekst. *Inhoud:* Proloog, 46 vss, *dan:* I. 1. 2. 3. 5. 6. 7. 8. 10. 9. 12. 14. 40. II. Praef. *e.* I. 15. 16. 17. 18. 20. 21. 22. 19. 23. 24. 27. 28. II. 13. Praef. *a.* III. 20. II. Praef. *b. d.* 16. III. 15. 25. IV. 2. II. 31. III. 1. 12. IV. 8. II. 19. I. 37. 38. II. 1. III. 21. 24. IV. 1. II. 2 (vs. 1.) 12 (vs. 2.) III. 13. 5. Praef. *b.* II. 21. Epiloog, 20 vss.
(Zie: Bibl. Hoffmanni Fallerslebensis, Leipzig 1846, p. 6 en 7. sub: XI; Hor. Belg. I. 1e dr. p. 116. '17; 2e dr. p. 98. 99. Nu voor het eerst gebruikt.)

b. Hs. (prk.), fragment, ter Kon. Bibl. te Berlijn, ms. germ. fol. 751, uit de 15e eeuw; 108 vss. *Inhoud:* I. 3. 4. 7. 5. 6. 8. 10. 11. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 23. 24. 28. 29. 31. III. 12. 8. II. 17. 21. I. 40. II. Praef. *a. b. c* (slechts èèn vers). Volgens het afschrift,

waarmede ik te rade moest gaan, is het fragm. op vele plaatsen onleesbaar. (Zie: Konst & Letterbode, 1822, I. p. 91; Bibl. Hoffm. Fall. p. 48, sub: XXIV. 8. Hor. Belg. I. 1e dr. p. 117 noot; 2e dr. p. 99; Thans voor het eerst gebruikt.)

D. Antwerpsche Druk, kl. 8°, 8 fol. (16 p.); p. 1. ¶ *Den duytschen Cathoen;* daaronder eene houtsnede, voorstellende, een persoon zittende onder een gewelf, en op wiens schouder een duif is gezeten. Aan het slot (p. 16): ¶ Dit boecxken es gheprent Tantwerpen Binnen die cāamer poerte. By my Henrick eckert vā hōberch. Volgens Jbl., Die. Cat. p. VIII[8], is dit boekje tijdens van Homberchs tweede verblijf in Antwerpen, nà 1500, gedrukt. Ex. ter Kon. Bibl. te 's Gravenhage; 284 vss. *Inhoud:* Proloog, 46 vss., *dan:* I. 1. 2. 3. 4. 7. 5. 6. 8. 10. 11. 12. 13. 14. 16. 17. 18. 20. 22. 19. 23. 24. 28. 29. II. 12. III. 12. IV. 10. III. 8. II. 17. 21. I. 40. II. Praef. *a. b. c. d.* 24. 22. III. 1. Praef. *a.* 3. 4. 9. 11. 15. 17. 20. IV. 13. 5. II. 19. III. 25. IV. 24. III. 21. 14. I. 39. II. 18. I. 27. III. 13; Epiloog, 14 vss.; AMEN.
(Gebruikt door Jbl. Dietsce Catoen, 1845.)

d. 1 en 2; antwerpsche drukken, gèèn herdrukken van D.[1)]; titel: 1. *Baghyncken van Parijs. Oock is hier by ghedaen die wijse leeringe die Catho zijnen Sone leerde. t'Hantwerpen. By Hieronymus Verdussen*, *op onser Liever Vrouwen Kerckhof*, *in de X Gheboden*. 1605, 12°, 16 bladen, (32 pag.), fol. 12-16 recto de ‘wyse leeringe’; en: 2. ‘*Bagynken van Parijs*, *noch is hier by ghedaen (etc). t'Antwerpen by Pauwels Stroobant in de Cammerstraet in den witten Hasewint*,’ draagt geen jaartal, doch is jonger dan 1., immers de houtsnede is blijkbaar een nabootsing van die der ed. 1605, 12°, 12 bladen, (24 pag.), fol. 9 recto - 12 verso de ‘wyse leeringe.’ Deze 2e dr. geeft slechts hoogst zelden een afwijkende lezing. 204 vss. *Inhoud:* Proloog, 46 vss; *dan:* I. 1. 2. 3. 4. 5. 8. 12. 15. 16. 18. 21. 22. 19. 23. 26. 27. III. 12. IV. 4. I. 40. II. Praef. *a.* IV. 10. III. 8. II. 8. 13. III. 17. II. 21. 17. 24. 26. 28. 29. III. 1. 22. en 22 vervolg; 23. 25; Epiloog, 10 vss.
[Uitgeg. (door: C.P. Serrure) *Bagynken van Parijs* enz., voor de Vlaemsche Bibliophilen, 1860. (Niet in den handel.)]
AANMERKINGEN: 1. Onder deze teksten zijn A en H, aan hunne toevoegsels, maar beter nog aan hunne zelfstandige afwijkingen, te herkennen als *omwerkingen*. In A wordt de lezing niet zelden

1) Dit blijkt vooral sterk uit vs. 5-11 van den Epiloog; zie den tekst.

door de afwijking gebaat, maar in H werd het voorbeeld vaak niet verstaan en de zin uit eigenwijsheid tot onzin verknoeid.
2. Hoffmann von Fall. heeft door eene mededeeling in de Konsten Letterbode, 1822, I. p. 91. sub: 12 het misverstand in de wereld gebracht, dat Van Wijn eenen *oorspronkelijken* codex ms. van den mnl. Cato heeft bezeten, en die dwaling bevestigd in Hor. Belg. I. 1e dr. p. 116, waaruit V.d. Meersch, B.v. Catone, p. 10, haar overnam. In den 2en druk der H.B.I. wordt de vermelding gemist, en terecht, want bij nauwkeurige lezing der Avondstonden, I. 265 blijkt, dat V.W. daar een - misschien eigenhandig - afschrift van den antw. druk, bij van Homberch, [D.], beschrijft. Vgl. Jbl. Die. Cat. VIII[7].
3. Bij de beschrijving der hss. en de bepaling van hunnen vermoedelijken ouderdom had ik veel te danken aan den raad en de voorlichting van den heer Tiele, bibliothecaris der Univ. Bibl. te Utrecht.

Het is bij de hooge waarschijnlijkheid, dat deze zelfde Cato-vertaling reeds jaren vóór. Maerlants Spiegel Historiael zal hebben bestaan, zeer te betreuren, dat niet een tekst uit dat tijdperk is overgeleverd, vooral ook omdat het gedicht dan misschien in zijn geheel zou bekend zijn. Immers, een enkele blik in de voorafgaande inhoudsopgaven doet reeds zien, dat de negen teksten niet alleen wat betreft de meestal zeer verwarde volgorde[1)], maar ook wat aangaat het getal der strofen geen overeenkomst vertoonen. Dit op het eerste gezicht zonderling verschijnsel is echter keurig en op hoogst bevredigende wijze verklaard door Dr. Van der Meersch, wiens onderstelling, oorspronkelijk slechts op drie teksten (C A D) gegrond, niet weinig wint, nu zes andere codices haar blijken te staven. Hij droeg zijne meening[2)] omtrent dit punt aldus voor: ‘Hoe komt het dat de drie teksten namelyk de oude Druk, het Comburger Hs. en ons medegedeelde Stuk, zoo verschillend zyn in volgorde, zoo gebrekkig door menigvuldige weglatingen, dermate dat men geneigd is dezelve slechts als fragmenten te beschouwen? Inderdaed dit zyn zy wezenlijk ten aenzien van het oorspronklyke geheel, doch, onzes achtens niet, onder het betrek van hunne bestemming voor de leerscholen van dit vroege tydperk.’ Vervolgens wijst hij op de medegedeelde plaats in den Sp.H., waaruit men op mag maken, dat ‘vóór of

1) Behalve in enkele punten, en wel voornamelijk in de plaatsing van I. 19. (in al de teksten behalve in b), nà I. 21 of 22. Maar een belangrijk punt van onderling verschil is weder de grillige versnippering en verspreiding der Praef. van boek II: zie daarover de AANT. Vgl. verder nog het vervolg dezer Inleiding.
2) Boec van Catone, p. 17. Ook door Jbl., Gesch. Mnl. Dk., II. 273 aanvaard.

althans na het midden der XIIIe eeuw eene geheele overzetting der Disticha gemaekt was.' 'En', gaat hij voort, 'daer het leerboekje tot dan slechts ten gebruike der latynsche scholen was geweest; en nu [vertaald, nml.] eene beschikking kreeg voor het onderwys der volksklas, is het ons natuerlyk toegeschenen dat menig leeraer, die veelal een kloosterling was, alleen de zulken onder de vierlingsverzen zal hebben uitgekipt, welke hy geradig vond op zijne school te worden aengeleerd; latende zich weinig gelegen hoe dezelve waren aen een geschakeld.' Dan, op pag. 18: 'Wil men ze nazien dan zal men licht ontwaren dat behalve de veertien eerste Strophen - het meeste deel der Spreuken, op eene willekeurige wyze, in elk stuk zyn gerangschikt,[1)] met verschillende weglating van anderen (enz.). Uit dit een en ander durven wy opmaken dat elke Dietsche tekst op zich zelven een anthologisch geheel is geweest, zamengesteld naer de meerdere of mindere naeuwgezetheid der denkwyze van dengenen die zich met het onderricht der jongelingschap bemoeide.'

Gaarne en zonder voorbehoud neem ook ik deze voorstelling der zaak over, en te gereeder nu ik, (als reeds werd gezegd) na kennismaking met de zes sedert ontdekte teksten, de juistheid er van bevestigd zie.

Wil men echter negen zoo verschillende codices in ééne uitgaaf samenvatten, dan heeft dit natuurlijk zijn eigenaardige moeilijkheden en schaduwzijde. Bij het ontbreken toch van zelfs maar enkele onderling overeenstemmende bloemlezingen[2)], kan al terstond van het opmaken, laat staan van het vaststellen, eener stamtafel der codices[3)] geen sprake wezen, waaruit voortvloeit dat de keus der lezing - althans bij de oudere teksten - aan geen vasten regel wordt gebonden. Dan

1) Geheel hetzelfde bleek bij een opzettelijke vergelijking der negen mij ten dienste staande teksten.
2) Alleen bleek mij, dat b D d samengaan in 28 van 83 als belangrijke overeenstemmingen of gezamenlijke afwijkingen van enkele codices aangeteekende gevallen. Doch ook hieraan hecht ik geen waarde, daar hetzelfde onderzoek *voor het overige* slechts leidde tot de onbevredigende uitkomst, dat in enkele gewichtige gevallen overeenstemmende teksten weder in andere niet minder belangrijke punten van elkaar verschillen.
3) Wil men echter hun onderlinge betrekking in een tabel voorstellen dan kan dit, zeer eenvoudig, aldus geschieden:

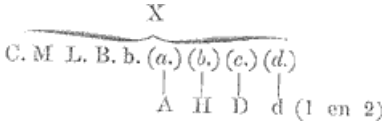

X stelt voor: de onbekende volledige vertaling.
C.M.L.B.b. (*a.*) (*b.*) (*c.*) (*d.*) zijn onderling verschillende *florilegia;* uit enkele waarvan de omwerkingen A H of de drukken D d (1 en 2) sproten.

brengt het voorkomen van enkele strofen nu eens uitsluitend in een ouderen, dan eens alleen in een jongeren tekst, of wel slechts in een der taalkundig en graphisch minder goede teksten, vanzelf mede, dat de tekst als *geheel* beschouwd een vrij zonderling en ongelijkvormig aanzien krijgt, tenzij men hem naar een vooraf aangenomen stelstel inricht, of, om den uitheemschen kunstterm te gebruiken, 'normaliseert.' Dit laatste nu, eene 'normaliseering' van den tekst, heb ik gemeend bij mijne uitgave - zij het ook ten koste van haar uiterlijk - bepaald te moeten vermijden[1].

Immers, waar tusschen den oudsten en den jongsten tekst een verschil van 250 jaren bestaat en, omdat de teksten elkaar aanvullen, elk daarvan op zijn beurt in aanmerking kan komen, daar geloofde ik een *zich in allen deele volkomen gelijkblijvend geheel* niet als doel te moeten stellen, maar iedere spreuk op zich-zelf te mogen beschouwen en de strofen te moeten mededeelen - enkele natuurlijk volgens den éénigen tekst, die ze ons overleverde; de overige steeds[2] naar de *beste* lezing, en wel, liefst met den *oudsten*, doch, als daartegen ook maar het minste bezwaar[3] was, met een *jongeren*, ja zelfs bij uitzondering met den *jongsten*[4] codex tot grondslag. Ook dit heeft zeker wel iets tegen, doch indien de lezer en gebruiker steeds te rade wil gaan met de noten onder aan de bladzijde, dan zal hij daar telkens opgegeven vinden, naar *welken* tekst iedere strofe is afgedrukt, en daarbij steeds nauwgezet de afwijkende lezingen vermeld[5], en bovendien, voor gevallen waar dit noodig scheen, de aan den eenen of anderen tekst gegeven voorkeur in de AANTEEKENINGEN verdedigd zien[6]. Toch was het ook niet altijd en overal mogelijk om zelfs de best geoordeelde lezing onveranderd op te nemen; maar dan zijn in mijn tekst *toevoegsels* in ronde, *wijzigingen* in vierkante haken gevat, en *uitlatingen* (die zelden meer dan eene letter betreffen[7] aan den voet met zorg opgeteekend. Van ingrijpende, ja zelfs van voor de hand liggende verbeteringen

1) Alleen *niet* bij y en ij, waar ik mij, om verschillende redenen, aan de regels van het Historisch Genootschap te Utrecht heb gehouden.
2) Behalve waar de tekst zoodanig was dat verbeteringen *moesten* worden aangebracht: vgl. I. 28, III. 3 en 8, IV. 33, 40, 44 en de AANT. daarop.
3) Zooals bijv.: onvolledigheid; geschonden tekst; blijkbaar verkeerde lezing; ja zelfs, gebrekkig metrum. Daar al de teksten in zekeren zin gelijk staan, kan het immers wezen, dat een jonger afschrift naar een zeer oud en goed voorbeeld gemaakt is? Aan zulk een jongeren, goeden tekst de voorkeur te geven, laat zich dus zeer wel verdedigen.
4) Te weten: strofe II, 26.
5) Als van geen overwegend belang, zijn (waar het verschil alleen daarin bestond) kleine afwisselingen in de spelling (als *gh* of *g*, *ie* of *ye*, *c* of *ck*, *y* of *ij*) achterwege gelaten.
6) Vgl. AANT. op II. Praef.
7) Waar bijv. *die*, als het pron. pers zijn moest, in *di* is veranderd.

behoorde ik mij bij deze wijze van behandeling te onthouden: vandaar dat ik mijne eigene verbeteringen en veranderingen voor de AANTEEKENINGEN bespaarde, al kon ik een enkele maal niet nalaten eene emendatie van Dr. Jonckbloet in den tekst op te nemen[1].

Ik herhaal ten slotte nog eens met nadruk, wat mijne uitgaaf is en wat zij wil. Zij *is* niet anders dan het geheele aantal der in het Mnl. vertaalde disticha, uit de verschillende bloemlezingen in de volgorde van het oorspronkelijke werk bijeengebracht, zoodanig dat elke strofe is afgedrukt, hetzij in den *eenigen*, hetzij in den *besten*, maar altoos liefst in den *oudsten* ons overgeleverden vorm. Zij *wil* daarbij, door toevoeging van al de belangrijke afwijkende lezingen, der critiek het overzicht gemakkelijk maken, en zoodoende misschien de aanleiding zijn tot een gezuiverden mnl. tekst.

In een zoodanige uitgave zou een stelselmatig overzicht van taalkundige en grammaticale vormen alles behalve op zijn plaats zijn: de eigenaardigheden van elken tekst aan te wijzen ware misschien gepast, doch komt mij overbodig voor, omdat de varianten daarover het vereischte licht verspreiden: enkele in het oog vallende bijzonderheden mogen niettemin worden aangestipt. In C vindt men de vormen *(ionc ende) hout*, *(daer) hof*, *(daer) have*, (naast: *out*, *of*, *ave); achtre spraken; du saltre di;* M spelt *oe* als *ou*, en heeft *vro* voor *vroe* (‘mane’, tenzij ‘laetus’ bedoeld is, I. 2). A schrijft doorgaans *hic*, bij uitzondering *ic;* voorts *en* (‘een’), *enradech; hymen* naast *iemen; duegt*, *juegt*, waar andere teksten *doghet*, *joghet* hebben; verder: gram-, nut-, dronken*scep*, sterf*leec*, qua*leke*. In b zijn merkwaardig *ghenoch*, *ghevoch*. D en de beide d's onderscheiden zich door *ghy* en *u*, alsook door nieuwere woorden en vormen, vooral in pro- en epiloog. L H B vertoonen den 2en pers. sing. praes. op-*este*[2], die aan C A M vreemd is.

Om tot een volkomen zuivere beoordeeling van den versbouw te geraken, zou het zeker evenzeer noodig zijn iedere strofe op zich-zelf te beschouwen, of liever nog tekst voor tekst na te gaan, en van ieder het eigenaardige op te merken; maar niettemin kan ik hier bij het vaststellen van hoofdpunten vrijer te werk gaan dan op taalkundig en grammaticaal gebied: immers de rijmen zijn in de verschillende redacties niet veranderd, en voor het metrum althans is de *beste* lezing een tamelijk veilig richtsnoer. Toch bepaal ik mij ook in dezen bij het algemeene. Allereerst merkt men

1) Zie ook de vorige pag., noot 2).
2) Zie Franck, Mnl. Gramm. § 130, 2 en 5. - Om op deze overeenstemming alleen af te gaan en L B H als een groep te beschouwen, is ons van L te weinig bekend. Ook moet deze zaak misschien eenvoudig worden toegeschreven aan de streek, waar de hss. zijn vervaardigd.

op, dat de strofen-bouw niet aan een vast stelsel is gebonden; nu eens gaan twee slepende regels vooraf, gevolgd door twee staande, dan eens volgen op twee staande twee slepende verzen; vaak ook vormen vier slepende, meestal evenwel vier staande regels eene strofe[1]. Vier arses in elk vers is de regel; men treft echter ook verzen aan, die, hoewel gepaard aan regels met *vier* heffingen, niettemin slechts *drie* arses vertoonen, en waarbij een poging, om met 'geringe wijziging'[2] het vereischte aantal te herstellen, niet mocht baten[3]. Niet zelden ontbreekt de thesis, onverschillig na welke arsis[4], maar daarentegen treft men weder dikwijls twee- en meerlettergrepige dalingen aan[5].

Er blijft evenwel een aantal verzen, waarin men te vergeefs eenige maat zoekt[6]; bij andere weder kan het gestoorde rhythmus door een kleine wijziging worden hersteld[7]. Over het algemeen laten de afzonderlijke strofen zich zonder bezwaar scandeeren, terwijl hare onderlinge ongelijkvormigheid in dit uit zijn aard eentonige rijmwerk eene niet onaangename afwisseling geeft, daargelaten of de maker haar heeft bedoeld.

Wat thans het rijm betreft, de dichter heeft wel is waar niet veel verschot van klanken (in ongeveer 600 vss. niet meer dan een veertigtal), maar behoefde, merkwaardig genoeg, schier nergens tot een der in de mnl. poëzie zoo overtalrijke noodrijmen zijn toevlucht te nemen. Zijne rijmen zijn voorts zonder uitzondering zuiver (tenzij *bekinnen: sinnen*, *drinken: denken* als het tegendeel moeten worden aangemerkt): van 'rime riche' geeft slechts de variant van II. 29. vs. 1 en 2 een voorbeeld; assonance eindelijk vertoont alleen I. 2. vs. 3 en 4. *(slaept*, *vaect;* zie ook de AANT.). Van de staande en slepende rijmen bleek boven reeds, dat de eerste de overhand hebben: in Prol. Epil. en 127 strofen (de toevoegsels nergens meegerekend), is de verhouding 172 tot 116. De versbouw in

1) Op 131 strofen aldus verdeeld:

2	sl. + 2 st. regels	in	31	strofen.
2	st. + 2 sl. regels	in	25	strofen.
4	sl. regels	in	26	strofen.
4	st. regels	in	48	strofen.

(1 strofe van 6 regels) 1, te samen 131.

2) Vgl. Van Helten, Over Mnl. Versbouw, p. 91, al. 1.
3) Ik teekende de volgende gevallen aan: Prol. vs. 23, I. 18. vs. 3; I 22. vs. 3; I. 25. vs. 4; II. 27. vs. 1; II. 28. vs. 3. Men zou (behalve bij het eerstgen. vs. waar dit alreeds het geval is) desnoods de eerste lettergreep in arsi kunnen plaatsen, doch tot nadeel der anders vloeiende verzen.
4) Zoo bijv. Prol. vs. 2. *waérlíke;* 3. *óf ríjm;* 31. *wíjsheít;* 33. *Tót Róme;* enz.
5) O.a. Prol. vs. 7. *áls ic die;* 13. *Eér ic dit;* 38. *dés was hi;* enz.
6) Vgl. III. 23. vs. 3; IV. 6. vs. 2. IV. 13. vs. 3. (hoewel dit laatste met 3 arses kan worden gelezen).
7) Door te lezen: I. 6. vs. 2. *hy is;* III. Praef. *a: ná minen raét di;* enz.

zijn geheel mag ten slotte kunsteloos en eenvoudig worden genoemd; hij heeft onder de gewone gebreken van het mnl. vers (indien het inderdaad gebreken zijn) voornamelijk deze fout, dat er geen vaste regels in te vinden zijn; maar daartegenover zijn zuiver rijm en doorgaans vloeiende maat niet gering te achten deugden.

Nog een paar opmerkingen. In de middeleeuwsche hss. en de drukken der 15e eeuw van den latijnschen Cato werd deze verdeeld in eenen *Cato Minor* en *Maior*, ook wel *Parvus* en *Magnus Cato* genaamd. Onder Cato minor of parvus verstond men dan de (jongere) *Epistola* in proza, en de daarop volgende *Breves Sententiae*, die men voor een (eveneens later gemaakt) uittreksel uit den eigenlijken Cato, den Cato maior of magnus, mag houden.[1)] Aangezien nu in de mnl. teksten *alleen* vertalingen van de disticha en van gedeelten uit de voorredenen der verschillende boeken zijn overgeleverd, mag men wel aannemen, dat ook de volledige vertaling niet meer dan den 'Cato maior' zal hebben omvat.[2)] Deze (Cato maior) nu bestaat uit 144 disticha[3)] benevens de *praefationes* van het 2e, 3e en 4e boek, en daarvan konden er uit de mnl. bloemlezingen niet meer dan 120 worden bijeengebracht; ook de praefaties zijn slechts gedeeltelijk tot ons gekomen. Van vier disticha, I. 25, 31, III. 5 en IV. 8, vindt men in mijne uitgave de vertaling voor het eerst.

Met uitzondering van A en de drukken D d, draagt geen der teksten eenig opschrift. Dr. Jonckbloet ontleende den titel 'die dietsce Catoen' aan het begin van D,[4)] en Dr. Van der Meersch gaf zijne uitgaaf den naam, dien de eerste regel van A aan de hand deed.[5)] Mij kwam het thans raadzaam voor, een zoodanigen titel te kiezen, waaronder al de teksten konden worden vereenigd.

PROLOOG. Aan vijf der ons overgeleverde mnl. teksten (t.w. aan M H B D d) gaat een proloog van 46 verzen vooraf, waarvan men in het Latijn voorbeeld noch aanleiding vinden kan, die dus oorspronkelijk mag heeten. In C bleef van deze voorrede slechts het laatste paar rijmregels bewaard, doch - en blijkbaar met opzet - zoodanig gewijzigd, dat men kan aannemen, dat zij in dezen tekst nooit volledig aanwezig was, ofschoon die, waarnaar hij werd afgeschreven er van was

1) Zie hierover: Hauthal, a.w. p. XXXV; Baehrens, a.w. p. 206; Goldberg, a.w. p 6 en 7.
2) Zie nog de AANT. op vs. 46 van den Proloog.
3) Als men III. 2 niet medetelt: zie daarover in den tekst bij het begin van het 3e boek.
4) '*Den duytschen Cathoen*', zie boven de beschrijving van D.
5) '*Hier beghint de boec van Cathone*'. Zie Prol. vs. 46, variant.

voorzien.[1] Het zal verder wel niet gewaagd zijn te onderstellen, dat ook de fragmenten L b in hun ongeschonden toestand denzelfden proloog gehad hebben. Van A werd tot hiertoe niet gesproken, omdat daar die voorrede in een geheel op zich-zelf staanden vorm voorkomt. Vooreerst toch gaat in dien tekst een zestal elders onbekende verzen[2] vooraf, terwijl nog bovendien de 46 verzen der voorrede van M H B D d tot 56 zijn uitgebreid; een sprekend bewijs voor de bewering op p. 15, dat A eene omwerking is.

EPILOOG. Van een oorspronkelijken Epiloog zijn de teksten C M A B D d voorzien. In hoofdzaak stemt hij bij die allen overeen: bij A ontbreekt het *laatste* gedeelte (na vs. 7); in C worden in het *midden* zes verzen overgeslagen, die in D sterk zijn veranderd (vs. 5-11). H heeft een geheel verschillend slotversje.

Om het overzicht gemakkelijk te maken, hoe de verschillende handschriften elkaar aanvullen, en in welke daarvan de verschillende strofen voorkomen, deel ik nog de volgende tabel mede.

Prol. in C (gedeeltelijk); M A H B D d.

Dist.	I.	1.	in:	C M A H B D d.
Dist.	I.	2.	in:	C M A H B D d.
Dist.	I.	3.	in:	C M A H B b D d.
Dist.	I.	4.	in:	C M A H b D d.
Dist.	I.	5.	in:	C M A B b D d.
Dist.	I.	6.	in:	C A B b D.
Dist.	I.	7.	in:	C A H B b D.
Dist.	I.	8.	in:	C M L A H B b D d.
Dist.	I.	9.	in:	C A H B.
Dist.	I.	10.	in:	C M A H B b D.
Dist.	I.	11.	in:	C M A H b D.
Dist.	I.	12.	in:	C M L A H B D d.
Dist.	I.	13.	in:	C M A H b D.
Dist.	I.	14.	in:	C M L A H B b D.
Dist.	I.	15.	in:	C M L A B b d.
Dist.	I.	16.	in:	C M A H B b D d.
Dist.	I.	17.	in:	C A H B b D.
Dist.	I.	18.	in:	C M L A H B b D d.
Dist.	I.	19.	in:	C M L A H B b D d.
Dist.	I.	20.	in:	C M A H B D.

1) Immers het omgekeerde is te onwaarschijnlijk: dat nml. C. den oudsten vorm der voorrede kon vertoonen, die later tot 46 verzen zou zijn uitgebreid. Dit zou men *moeten* aannemen, als C niet alleen de oudste tekst maar óók de stamvader der overige was.

2) Vs. 1-7 (in de ed. van Van der M.) 'sind offenbar spätere Zuthat.' Kausler, Dm. III. 348.

Dist.	I.	21.	in:	C M L A H B d.
Dist.	I.	22.	in:	C L A H B D d.
Dist.	I.	23.	in:	C M L H B b D d.
Dist.	I.	24.	in:	C B b D.
Dist.	I.	25.	in:	M.
Dist.	I.	26.	in:	C M d.
Dist.	I.	27.	in:	C M L H B D d.
Dist.	I.	28.	in:	C M L B b D.
Dist.	I.	29.	in:	M L b D.

Dist.	I.	31.	in:	M b.
Dist.	I.	32.	in:	H.
Dist.	I.	34.	in:	M H.
Dist.	I.	36.	in:	A H.
Dist.	I.	37.	in:	L A H B.
Dist.	I.	38.	in:	M L A H B.
Dist.	I.	39.	in:	A.
Dist.	I.	40.	in:	M L A H B b D d.
Praef.	II.	*a.*	in:	M A H B b D d.
Praef.		*b.*	in:	C (gedeeltelijk); M A H B b D.
Praef.		*c.*	in:	C; M (gedeeltelijk); A; b (ged.); D.
Praef.		*d.*	in:	C (ged.); M H B D.
Praef.		*e.*	in:	M A; B (gedeeltel.).
Dist.	II.	1.	in:	A B.
Dist.	II.	2.	in:	A; B (gedeeltel.).
Dist.	II.	3.	in:	M A H.
Dist.	II.	4.	in:	M A H.
Dist.	II.	8.	in:	L H d.
Dist.	II.	9.	in:	H.
Dist.	II.	10.	in:	C A H.
Dist.	II.	12.	in:	M; A (gedeeltel.); H; B (ged.); D.
Dist.	II.	13.	in:	C M A H B d.
Dist.	II.	14.	in:	C M A.
Dist.	II.	16.	in:	C B.
Dist.	II.	17.	in:	b D d.
Dist.	II.	18.	in:	D.
Dist.	II.	19.	in:	A B D.
Dist.	II.	20.	in:	A.

Dist.	II.	21.	in:	A H B; b (ged.); D d.
Dist.	II.	22.	in:	A H D.
Dist.	II.	23.	in:	A.
Dist.	II.	24.	in:	A H D d.
Dist.	II.	25.	in:	A H.
Dist.	II.	26.	in:	A (gedeeltel.); D d.
Dist.	II.	27.	in:	M H.
Dist.	II.	28.	in:	M d.
Dist.	II.	29.	in:	M H d.
Dist.	II.	31.	in:	C M H B.
Praef.	III.	*a.*	in:	A.
Dist.	III.	1.	in:	C; H (gedeeltel.); B D d.
Praef.	III.	*b.*	in:	B D.
Dist.	III.	3.	in:	M H D.
Dist.	III.	4.	in:	M H D.
Dist.	III.	5.	in:	B.
Dist.	III.	8.	in:	H b D d.
Dist.	III.	9.	in:	D.
Dist.	III.	10.	in:	A.
Dist.	III.	11.	in:	D.
Dist.	III.	12.	in:	M L H B b D d.
Dist.	III.	13.	in:	B D.
Dist.	III.	14.	in:	D.
Dist.	III.	15.	in:	C B D.
Dist.	III.	16.	in:	C.
Dist.	III.	17.	in:	A D d.
Dist.	III.	18. 19.	in:	A.
Dist.	III.	20.	in:	A B D.
Dist.	III.	21.	in:	C A B D.
Dist.	III.	22.	in:	C A d.
Dist.	III.	22.	vervolg, in:	C A d.
Dist.	III.	23.	in:	C A d.
Dist.	III.	24.	in:	C A B.
Dist.	III.	25.	in:	C A B D d.

Praef.	IV.		in:	A.
Dist.	IV.	1.	in:	A B.
Dist.	IV.	2.	in:	C A B.
Dist.	IV.	3.	in:	A.
Dist.	IV.	4.	in:	L A d.
Dist.	IV.	5.	in:	C D.
Dist.	IV.	6.	in:	C.
Dist.	IV.	8.	in:	M B.
Dist.	IV.	10.	in:	L (ged.); D d.
Dist.	IV.	13.	in:	D.
Dist.	IV.	17.	in:	C.
Dist.	IV.	18.	in:	C A.
Dist.	IV.	19. 20. 21.	in:	C.
Dist.	IV.	24.	in:	D.
Dist.	IV.	27. 28. 29.	in:	C.
Dist.	IV.	30. 31. 32.	in:	C A.

Dist.	IV.	33.	in:	C A; H (ged.).
Dist.	IV.	34. 35. 36.	in:	C A.
Dist.	IV.	37. 38.	in:	C A H.
Dist.	IV.	39.	in:	A H.
Dist.	IV.	40. 41. 43. 44. 45. 46. 47. 48.	in:	C.
Epil.	vs.	1-5	in:	C M A B D d.
Epil.	vs.	5-11	in:	M B D d. In A slechts vs. 5. 6. 7.
Epil.	vs.	11-15	in:	C B D d.
Epil.	vs.	15-Einde,	in:	B.

Onvertaald gebleven, althans niet overgeleverd: I. 33; II. 5. 6. 7. 11. 15. 30; III. 6. 7; IV. 7. 9. 11. 12. 14. 15. 16. 22. 25. 26. 42. 49.

Met den oorspr. tekst niet overeen te brengen: ééne strofe in A; twee verzen, en later nog vijf verzen in H. (Zie den tekst nà IV. 48). Toevoegsels in de AANT.

In deze uitgave voor het eerst medegedeeld: I. 25, I. 31, III. 5 en IV. 8.

*De ‘Disticha Catonis’ in het middelnederlandsch.

Proloog.

Dieghene die in haren sinne
Draghen waerlike minne,
Si maker of riim ende liet;
Der minne sone draghic niet:
Der of eist mi al vergaen
Datter minne mach bestaen.
Die wile als ic die minne drouch,
Als ic die minne sach, ic louch:
Nu haticse al in mine sinne,
Die minne draghen entie minne,
Ende hebbe ghekeert minen moet
An die ghenen die siin vroet.
Eer ic dit dede, seide een mijn vrient:
‘Gheselle, die [d]er wijsheit dient,
Dattijs betren loen ontfaet,

* VARIANTEN. *In* A *gaat nog vooraf:*

1 HIER BEGHINT DE BOEC VAN CATONE
Die machtech was van groten doene
Tote Roeme, in die port,
Daer hi sinen kinde gaf voert,
Ende leerde hem met sinne sere
Vroscap, wetentheet ende eere.
Verstaet. Die in haren sinne
Draghen - (enz.).

Vs. 1-46 incl. *volgens* M. Vs. 2 A wareleke. B wairlike. d weerlijcke; *zie* AANT. 3 D maken daer of. H daerop. 4 A Diere minne ne garic niet. B D d so en draghic. H en drage ick. 5 A Want het is. H Daerom eest. B Der om ist. D Want mi es al dat. d Want nu es al dat. 6 H d Dat der. *Na vs.* 6 *in* A Ende kere minen moet, An de ghene die sijn vroet. 7 A Wilen doe. d Wijlen doen. H Dicwijle doe. B Die wille dat. D Ter wilen doen. 8 A Doe ic. *Alle teksten* droech: loech. 10 B D ende minnen. d ende die. 13 A Er dit was - mi mijn. D Eer ict. 14 M ter: [d]er *zie* INL. p 18. A vroetheet. D ter tijt wijsheit. 15 A H B D Dat hijs. d Dat hij des.

*
Dan die ter minnen dienste staet.'
Hier om hebbic dies begonnen;
Si hebben onrecht, dies mi verjonnen.
Nu bidt alle met mi te Gode,
Dat hi mi sende sine(n) bode,
Die mi wise ende leere
Hoe ic mi ter wijsheit keere.
Alle(n) die vroet willen wesen
Een bouc es dattie clercken lesen,
Alsi eerst ter scolen gaen,
Die hem wijsheit doet verstaen
Vele meer dan eenich doet:
Hier om peinsic in minen moet
Dat icker u bi wille leeren
Hoe ghi u herte suit bekeeren
Ter wijsheit, Nu mercket dan
Wiene maecte. Het woonde een man
Tote Rome wilen eer,
Die des wijsdoms wiste meer,
Dan eenich die levet nu;
Hi hiet Cathoen, dat segghic u:
Hi hadde een kint, dat hiet also
Alse hi dede: des was hi vro.
Alst metten kinde was vergaen
Dat mochte onthouden ende verstaen,
Riep hijt, ende sprac te hem:

* 16 H ter mijne (14, 15, 16 *zie* AANT.). 17 H Hierom soe. d des. 18 B veronnen. D vergonnen. *Na vs.* 18 *in* A: Omdat hic gaerne helpen soude, Elken nu ter duegt waert houde, So dat hire an mochte leren, Vroescap, ende comen ter eeren. 19 A lieve kinder nu bidt Gode. 20 M sine, zie p. 18. H sijn gebode. A B D sinen bode, d zijnen. 21 A Ende hi mi. 22 A minen sin. H dat ick mijn ter. d vroetheyt. 23 M Alle. B Allen; *zie* AANT. 24 A der clerken boec moeten si lesen, Of in dietsch of in latine, Als ick v (*het overige is weggesneden*). 25 B als sij ierst. D Als si. In H *eerst* vs. 26, *dan* vs. 25. 28 H peijse ick. 29 d daer by. 30 A nu moegt keren. H u herte bekere. 31 A wisseit waert. B merket an. D vroetheit. H merckt hier aan. A *laat volgen*: Wat wilen seide en vroet man; ende penst om dese woert, Die hic u hier sal secghen voert. 32 A Het woende wilen en rike man Daer hic af wel spreken can. D Wien maecte. d Wient maeckte. 33 A ioe wilen eer. B tot Romen. D d Te Romen; *zie* AANT. 34 A Die wijsdoems. B D H der wysheit. 35 A enich doet. B enich man. D Dan yemant. 36 A Catoen. B D Cathoen. H Caton. d Cathoo. 37 A kint ende hiet. H dat hiet hy. 38 H Alsoo hat hyt, des. d Alse hyt noemde. 39 A Alst der kintscap was ontgaen. 40 B Dat mocht dy onth. D dat mocht o. saen. H onth. en oeck verstaen. 41 A Hi riept voert ende. B D d Riep hy. B D tot hem.

*

‘Men seit, sone, dat ic bem
Wijs ende vroet; nu mercket dan:
Ic sal u leeren dat ic can.’
Hi seide ende begonste aldus:
‘Si deus est animus’.

[I]

I. 1

Nu merct, sone, wat ic ghebiede,
Ende wat es dat ic di bediede:
Dats dattu di daer ane sult keeren,
Dattu Gode salt emmer eeren.

I. 2

Du salt des maerghins vrouch up staen
Ende om dine bederve gaen:
Men seghet, die te langhe slaept,
Dat hem die slaep onduchtich maect.

I. 3

Wachti dat men niet en seghet,
Dat vele talen an di leghet.
Men seghet, menegherande tale
Ne sittet niemene goeders wale.

* 42 A Sone, men segt nu dat. 43 A Vroet ende wys; nu merke dan. B d merket an. D Wys vroet. H merct hier aen. 44 A Ic wildi. 45 C Dit seide Catoen ende sprac aldus. A Doe seidi. B d Doe seyde hy ende began. D begonst. H begon. 46 H Sy deus est animus nobis ut, etc. *Zie* AANT.

I. 1. *Volgens* C. Vs. 1, 2 A Sone, maerc wat hic di bediede, Ende oec mede di ghebiede. d ghebiede. Ende wat dat is dat ick u ghebiede. 3 A daer toe s.k. B sulte. H Du selste dy daer, sone, keren. D sout. d sult. 4 A Te Ghode, altoes so saltu leren. M D Gode emmer suit e. B sulste. H d sult. D sout.

I. 2. *Volgens* C. Vs. 1 A Ende smarghen vroe opstaen. M smorghens vro B sulste vroe. H Du sulstu smorgens vroeg. D souts - vroe. d Ghy sult sm. vroech. 2 M diin A ombe. d[1] Ende om u be-erve. d[2] beerne. 3 A Hic segdi - slapt. M seit. (*In* H *ontbr. vs.* 3, 4). 4 A Dattene de. M de slaep. B d den s. D die s. *Zie* AANT.

I. 3. *Volgens* C. Vs. 1 A mens niet ne segt M d Wachtu (*In* H *ontbr. vs.* 1, 2). D d seyt. 2 A leegt. D aen di leyt. d aen u leyt. 3 A Men segt: mengherhande t. B b D d Want menigherhande t. H M seit dat m.t. 4 A Ne sittet niemen ghoeder w. M En sit niemens. B En voeghet niemant w. b En voecht niemant g.w. H En voget nimant godes w. D Voeghet nyemant g.w. d En voecht niemants g.w. *Zie* AANT.

I. 4. *Volgens* C. Vs. 1 A Doe alzo alse. b als die wite (*sic*). H doet. 2 A Die in hem heeft ghestaden m. M Die hevet ghestaden m. H. Die daer heeft gestadige m. d ghestadighen.

I. 4

Sone, doe alsoe die vroede doet,
Die hevet ghestadeliken moet:

*
Hets lachter dat een hier seghet
‘Laet dit’, ende hijs selve pleghet.

I. 5

Ne merke niemens quade daet,
Dat vele merken dat es quaet,
Want en es man no wijf
Die sonder sonde leet sijn lijf.

I. 6

Houtstu oec dat yemen dert,
Doet van di; hijs dom diet ghert,
Omme dat hem lettel vromen mach,
Te doene den lieden quaet ghelach.

I. 7

Eenradich in dijn ghedachte
Saltu wesen ende sachte:
Hi es sot die sijn ghepeins
Den lieden seghet haer ende gheyns.

* 3 A Men lachtert dat en hier segt. M b D Men l.d. een hier seghet. H Tys lachter. d Het is l. 4 A Dies hi ghinder niet ne plegt. M Dies h.g. niet en pleghet. b Dies men. H Dat men ghinder selver n.e.p. D Des hi ghinder niet en pl. d. Dat hy g.n.e.p. - *Zie* AANT.
I. 5. *Volgens* C. Vs. 1. A Ende ne m. niemens. B En. b En nidet (?). D Mercke nyemants. d Aenmerct. 2 M Te vele m. B Die vele m. si doen quaet. b Want vele merkens dats quaet. D d Want v.m. is q. 3 A Bedie, hen es. M Bedi en es. B By dy en is m. noch w. b D Beide en es m. noch w. d Beyde soo en is m. oft w. 4 A leeden lijf. B leyt sy lyf. b D d leit syn 1. *Zie* AANT.

I. 6. *Volgens* C. Vs. 1 A Hoerstud, sone, dat iemene deert. B Hebstu oec d. iemant deert. b Hevestu d. yemant deert. D Houtu oec d.y.d. 2 A sot diet gheert. B Docht van dy, hy is dies gheert (*sic*). b Doch van di h.i. sot d.g. D Doet v. di. h i. sot dies begeert. 3 A Want het lettel. B b D luttel helpen mach. 4 A b Den lieden te doene. B D te doen den luden (lieden). *Zie* AANT.
I. 7. *Volgens* C. Vs. 1. A Si altoes enradech ende sochte. B b D Eenr. ende sachte. H Eenr. weest in dine gedacht. 2 So saltu syn in dine ghedochte. B Sulstu wesen in dyn ghedachte. b Saltu w. in dine g. H behoert dy toe ende sacht. D souts sijn i. dyn g. 3 A Hijs sot d. al s. ghepens. D dijn ghepeyns 4 A segt. B luden. b liden. H luyden seyt hier. D Die lieden seit hier e. ghens. *Zie* AANT.
I. 8. *Volgens* C. Vs. 1 A Betrou niet alse dijn wijf ti segt. B b H D d Gheloeft niet. H toe recht. d u wijf t'onrecht. 2 A Clagten o. dinen knecht. M hare k. B *zeer bedorven*. d uwen knecht. 3 A ghenoech. M Der wiven siin ghenouch. B b Want der w.s. ghenoch, (ghenoech). D d Quader w.s. genouch, (genoech). 4 C tonghevoch. A die mannes vrient sijn int ghevoech. M Tsmans vrient siin tonghevoech. L Dies mans. B smans vrienden s. toghevech (!). b Die tsmans. D d Die dicke maken ongevoech.

I. 8

Gheloef niet, alse dijn wijf tonrechte
Claghet over dine knechte,
Want der quader wijf sijn ghenouch,
Die smans vrient sijn tonghevouch.

*I. 9

Alstu nodes dinen vrient
Metti, die di hevet ghedient,
Al sprect hi daer ieghen iet,
Daer omme saltune laten niet.

I. 10

Dune salt met talen no met spraken
Ghescelt ieghen den quaden maken;
Hen sit den goeden man niet wale
Ieghen hem te houdene tale.

I. 11

Minne die ghene, die di minnen,
Dien du wel ions, laet hem bekinnen;
Hijs sot, die daer te dienste staet,
Daert hem te scanden al vergaet.

I. 12

Niemaren ende achtre spraken,
Die de liede te scande maken,
Saltu scuwen ende laten,
Want die hem volghe(n), God salse haten.

* I. 9 *Volgens* C. Vs. 1 A Alse du manes. B Alstu manes. H Aldu biddes. 2 A Of tyen dien du heefs. B H Die dy dicke. 3 C hiet, *door mij veranderd*. A Al sprect hiere weder hiet. B Al sprake h.d. ieghens i. H Al spreket h.d. tegen i. 4 A Daer ombe ne saltus l.n. B Daer om selstu hem hem haten niet (*sic*). H Du en seltet van die (*pro* di) laten nyet. *Zie* AANT.
I. 10 *Volgens* C. Vs. 1 A talen no spraken. B in tale noch in s. b niet talen no (ny)spraken. H Du en selste niet spotten noch met sprake. D Du en selt n. talen noch spreken. 2 M quade. B D Geschel. B D die quade. H Scheldinge tegen de quaden.[aant.] 3, 4 *ontbr. in* A. M En sit niemen goeders wale, Tieghens hem te hebbene tale. B Want van schelden hier te voren, Vernoey is comen ende toren. b En steet den goeden m.n.w., Jeghen h.t. hebbene t. H Ten staet den g.m.n.w., Tegen den quaden houden tale. D Want van lichteliker chosen, Comen dicke grote nosen. *Zie* AANT.
I. 11 *Volgens* C. Vs. 1 A de ghene. D Minne den ghene d.d.m. 2 A Dien du doeft (*Hs.; v.d.M.:* doest) ghoet l.h.b. b (*grootendeels onteesbaar*) ... does l.h. bekennen. H Die du mijs (*sic*). D Die di wel doet l.h. bekennen. 3 M Hi es dom. b H Hi es sot. D Hy i.s.d. te dienste s. 4 A Daert hem der na te quade v. M Daer tscanden al. H Daert h. al te scande v. *Zie* AANT.
I. 12 *Volgens* C. Vs. 1 A achterspraken. M Niemare. L Nyeumare e. achtersprake. H Niemant en doe a. D Nye mare e.a. d Nieu mare e.a. 2 A scanden. M D tscanden. B luden. H Die die lude. d tot schande. 3 C A laten; M L B haten. A Die saltu scuwen. M Sultu. B Salstu scouwen. H Salstu scowe ende vlien. D Soudu. d Sult ghy schouwen. 4 C volghet A Want dies pleght hi wert verwaten. M L B Beede in weghe ende in straten. H Die hem volgen syn niet gesien. D Die haer volgen sijn verwaten. d Die hem anders, verwaten (*sic*). *Zie* AANT.

*I. 13

Dat men di beheeten heeft,
Eer die tijt comt dat ment gheeft
Ne saltu(ut) niet beheeten vort,
Want men lieghet menich wort.

I. 14

Alse di iemene ghevet lof,
Ne wes te blider niet daerhof:
Die vroede merct ende verstaet,
Eer hi van yemen lof ontfaet.

I. 15

Alse een ander man doet wel,
Dat onthout ende vertel;
Alse du weldoes, zwigher of,
So saltu hebben goeden lof.

I. 16

Die wile dattu best jonghelinc,
So doe so menighe scone dinc,
Dat, alse di naken dine daghe,
Men te goede dijns ghewaghe.

* I. 13 *Volgens* C. Vs. 1 A Zone, dat m.d.b.h. H Dat m. dij geheten h. 2 A Ere commet dat ment di g. M H datmen di g. 3 C Ne saltu, *door mij verbet*. A Ne saltut. M Ne sultuut. H En sultuut. 4 A vele woert. M b vele woort. D vele voort (*sic*). *Zie* AANT.
I. 14 *Volgens* C. Vs. 1 C die. A hymen. M Alsti iement. L b yemant. B Alstu. H Wanneer di iemant geeft 1. D Als di yemant 2 A Ne sire niet te blider of. M b der of. L weest - dair of. H En weeste blijder niet af. 3 M Want die vroede wel verstaet. L Die vroede mercket. b merktet. D merct. 4 A Er h.v. iemene. M iement. L b D yemant. *Zie* AANT.
I. 15 *Volgens* C. Vs. 1 A Ende als en a. d Als eenich m.d.w. 2 A onthout wel ende. b onthoude e.v. d vertelt. 3 A Als d.w.d. so s. of. M Doestu wel soe z.o. L Doetstu w. zwyget dair of. d Doedy wel, zwyghet daer of. 4 A Dies saltu h. ghoden lof. M Soe sultu. L So salstu h. gueden 1. d Soo sult ghy. *Zie* AANT.
I. 16 *Volgens* C. Vs. 1 B datstu bist. H Die wijl du beste een sogelinc (!). d Die wijle ghy sijt een j. 2 A ghode dinc. M Doet soe m. goede d. B Soe doet menich goede d. b Doet meneghe. H Doch alsoe menich. D goede d. d Soo doet soo menich goet dinck. 3 C die, *door Jbl. verbet*. A Alse di dan. M Alsti n. B Alstu. H Alset naket d.d. D Als d. d Als dan n uwe d. 4 C Dat men, *door Jbl. verbet*. A Dat men dijns in ghoede g. M Datmen dijns te g.g. B Datmen dijns goede g. H Dat men dij te goede behaget. D Datmen di te goede g. d Datmen uws te Gode g. *Zie* AANT.
I. 17 *Volgens* C. Vs. 1 A Ne roeket oec niet wat. B H En roke n.w.e.m. b En merket n. D En roeke n.w.e.m. 2 B Stillekijn gherymen (!). H Stillike gerunne c. D gheruynen. 3 C waent des. A Want de q. want altoes des. B waent wel des. H waent ymmer des. D wanet des. 4 A Al dat m. runt. B Watmen riwet (*sic!*). b D Watmen ruynt. H runet. D die van hem es. *Zie* AANT.

I. 17

Ne roeke di niet dat eenich man
Stillekine gherunen can,

*
Want die quade waent (altoes) des,
Wat dat men ruunt, dat van hem es.

I. 18

Al comt so dattu heves ghenouch
Haven, houti int ghevouch:
Want heden es de man rike
Ende marghin staet hem armelike.

I. 19

Hijs dulre dan een quekenoet
Die hopt up ander mans doet,
Want alle lieden, jonc ende out,
Hebben even vele haers lijfs ghewout.

I. 20

Sone, alse di dijn arme vrient
Van eere cleenre ghiften dient,
Wes blider dan di es te moede,
Ende danx hem met allen goede.

* I. 18 *Volgens* C. Vs. 1 A Al comtet. M Sone alstu heves doghet (*schrijffout?*). L Alst coemt d. B Alst comt dattu. b compt - ghenoch. H Ist dattu hier heves genoch. D Alstu heves ghenoech. d Alst compt dat ghy hebt. 2 A Haven, nochtanne M ghevouch. L d Van haven. b houtu - ghevoch. H gevoech. d hout u in dit ghevoech. 3 M d die man. L Want huden is die m. rijck. B huden - rike. b een man. H huiden is die m. wel r. D Heden is die m. rijcke. 4 M d Smorghens. L B b D Morghen. L H D d commerlijck, -like, -lijcke. *Zie* AANT.
I. 19 *Volgens* C. Vs. 1 A sotter d. en kuekenoet. M Hies d.d. een quekin hooft. L Hy is sotter d.e. queken hoet. B D d Hi is sotter d.e. quekenoot. b sotter - que ... hoet. H Hi i. sotter d.e. qualre noot. 2 A Die hoept op anders mannes doot. M anders mans. L B H ander luden. b D eens anders. d een anders. 3 C hout, *verbet.* A Want a. de liede. M Want allen lieden. L luden. B al die luden. H al die luden. d Want beide die lieden, i.e.o. 4 A Sijn haers levens even onghewout. M B H D d Sijn haers levens onghewout. L Syn heur[s] levens o. *Zie* AANT.
I. 20 *Volgens* C. Vs. 1 M A aerme. H als dyn arme v. D Als dy sone dyn arme v. 2 A Met ere crancker ghichten d. M Van e. cleender ghifte. B Van eenre cleynder ghyften. H Mit eener cleijner gave. D Van cleynder giften. 4 A Ende loenet hem in allen ghoede. M Ende danckes h. al int goede. B dankes hem mit. H met alle goede. *Zie* AANT.
I. 21 *Volgens* C. Vs. 1 A arem nu van. M. aerm man. L H Alstu biste arm van h. B Alstu arm bist v.h. d Als ghy arm syt van have. 2 A richeden sere. M B rijcheden b. L rijchede b. d^1 Ende v. rijckdommen beschoven. d^2 beschaven. 3 A Bepens di. M L Peinst dattu. B Peyns datstu. H Soe peyse. d Bepeynst dat ghy. 4 M aerm. L Arm e. naect waertste. B Naect e. arm wordes. H Macht e.a. werste. d Arm e.n. waer (d^2 waert) g. *Zie* AANT.

I. 21

Al bestu arem man van haven
Ende van rijcheden zeere beschaven,

*
Bepeinsti, dattu hier te voren
Naect ende arem waers gheboren.

I. 22

Dune salti niet keeren in dien
Dattu salt die doot ontsien;
Want die de doot ontsiet,
Hem en helpt sijn leven niet.

I. 23

Alstu heves dies verdient,
Dattu(ne) heves gheenen vrient,
Dune salt dat Gode witen niet,
Want hem es leet datti messciet.

I. 24

Van dien dattu heves beweven,
Saltu vroedelike leven;
Ende emmer wes so ondersteken,
Dat di niet en mach ghebreken.

I. 25

Dune sult twee waerf beheeten niet,
Dattu mach(t) gheven yet;
Men seit: 'siet waer hi gaet,
Die loos es ende quaet.'
Ne domene niet, want die vroede
Ghedinct wel van ouden goede.

* I. 22. *Volgens* C. Vs. 1 A Dune sals keren niet i.d. L Du en selste dy niet k.i.d. B Du e. sulte dy n. H Du e. selste niet houden i.d. D Du e. soutstu k.n.i.d. d Ghy sult n.k.i.d. 2 A Dattu de doet sals hiet o. L Dattu den d. selste o. B Datstu die d. sulste o. H Dattu den d. selte o. D Dattu die d. sout o. d Dat ghy die d. sult. o. 3 A De ghene die. L Want wie den. B D d Want wie die. H Want die den. 4 H Hem onbaet syns levens niet. *Zie* AANT.
I. 23. *Volgens* C. Vs. 1 M hebs des. L H heves dat. B D heves des d Al hebdy dat. 2 C Dattu heves. M Dattu en hebs B Datstu. d^1 en d^2 Dat ghy behoest (sic!). 3 M Dan sultu Gode. L Dat en wite G.n. B Dat e. sulstu Goede w.n. H Dat e. selsti Goede n. wijten. D Dan soutu G.w.n. d Dat e. suldy Godt wyten n. 4 D Hem is leet. d dat u. *Zie* AANT.
I. 24. *Volgens* C. Vs. 1 B Van d. datti is bleven. D Van dattu hebs b. 2 B Salstu. D Soutu. 3 b Wes altos so. D Ende wes also. *Zie* AANT.
I. 25. *Slechts in* M. Vs. 2 mach. *Zie* AANT.

*I. 26

Du salti wachten, doestu wale,
Jeghen hem te houdene tale,
Die altoes sijn in dien,
Hoe si verradenesse moghen plien.

I. 27

Wachti jeghen die ghebare(n)
Minlike; want die voghelare(n)
Scone pipen ende blasen,
Daer si die voghelkine met verdwasen.

I. 28

[Hevestu] kinder sonder goet,
Soe doe alse die vroede doet
Die sinen [kinde] ambacht leert,
Alst noot heeft, datter hem toe keert.

I. 29

Dattu minnes en seltu niet
Te zeer m[i]nnen, wats gesciet;
Dattu hates salstu haten
Niet te zeer, mair te maten.

* I. 26. *Volgens* C. Vs. 1 M Du sult w. d Ghy sult u wachten, doet ghy wale. 2 M Tieghens h. te hebbene t. d^1 Tegen h. te hebben t. d^2 hebben cale. 3 M d Die a. siin bevaen i.d. 4 d verradenis. *Zie* AANT.
I. 27. *Volgens* C. Vs. 1 C jeghen hem die, *door Jbl. verbet.* M Wachtu j.d. ghebare. L Sone wachtu voir d. ghebare. B H D Wachti j.d. ghebare. d Wacht u tegen u gebare. 2 M Minlike als d. voghelare. L Mynlic als. H Minnelike als. B D Minlick als. d Minnelijck als. 3 M B H D Die scone. L Die s. pijpen. d Die scoon pijpen. 4 M Alsi. L H D Als sy d. voghelkijns. B Als si d. voghelkijn. d Als die voghelkens verdwasen. *Zie* AANT.
I. 28. *Volgens* C. Vs. 1 C Alse du heues kindre, *alreeds door Jbl., naar* D, *verand.* M L Heuestu kinder. B Alstu heues kinder. D Hebstu kinder. 2 M Doet alsoe die. L Soe doch als die. B D So doet als. b Doet als die. 3 C Kindren, *ik lees met Jbl. en Kausler* kinde, *dat. sg.* M sinen kinderambocht. L Die sijne kinderen ambocht leeren. B Die syn kinder a.l. D Die hem een ambacht l. 4 L keere. (*In* B *ontbr.* keert.) D hem an keert. *Zie* AANT.
I. 29. *Volgens* L. *Ook aanwezig in* M, *maar ald. zijn vs.* 1 *en* 2 = *vs.* 1 *en* 2 *van* I. 11. Vs. 1 D Dattu lief heefste. 2 L mynnen. b .... teseere mar .... yet. D Te seer minnen is oec yet. 3 M sultu. b saltu. D soutstu. 4 M seere mair. b mar. D te seer mer. *Zie* AANT.
I. 31. *Volgens* M. Vs. 1 b biddes. 4 b Die vynt vake. *Zie* AANT.

I. 31

Alstu bids, bedincti des,
Dattu bids datte gheven es;
Die bidt datmen niet gheven mach,
Hi vint dickent quaet ghelach.

*I. 32

Du selste minnen die di minnen,
Meer dan die di niet en kennen.
Hij is een sot, die duer een vreemden man
Verwerket die hem goets gan.

I. 34

Al eist dattu heves cracht,
Dattu wel verwinnen macht,
Dinen viant sultu wiken:
Dus sal doghet an di bliken.

I. 36

Metten ghenen die di minnen
Ne saltu sceldens niet beghinnen:
Want van ghescelde es hier te voren
Vernoi groet comen ende toren.

I. 37

Als dy hebben dijne knechten
Gram gemaect mit onrechten,
Laet sincken dijnen evelen moet,
Dat is dy eerlic ende goet.

I. 38

Al moechstu oec verwinnen saen,
Emmer laet in vreden staen;

* I. 32. *Slechts in* H. *Zie* AANT.
I. 34. *Volgens* M. Vs. 1 H Sone als ghy. 2 H vercomme macht. 3 H Dine viant saltu wijke. 4 H Soe sal dueget an dy blijke. *Zie* AANT.
I. 36. *Volgens* A. Vs. 1 H Tegen den genen. 2 H En saltu tegens niet b. (*sic*). 3 H scelden hier t.v. 4 H Vernoy is c. en t. *Zie* AANT.
I. 37 *Volgens* L. Vs. 1 A Alse. B Alstu - knechte. H Als du hebbe - knechte. 2 A Gram ghedaen. 3 A Laet s. dan dinen moet. B evele. H dinen moet. 4 A Het es ti erlic. B Het tis. H Dat is. *Zie* AANT.
I. 38. *Volgens* L. Vs. 1 A Al moegstu iemene v.s. M Al moghestu v.s. B Al maechstu v.s. H Almoges di v.s. 2 A Laet altoes in versten staen. M Trecht dat langhe hevet gestaen. B Dinen viant, laet in vr. staen. H Immers laet dy in stade staen. 3 A Hic segghe di. M Men seit. B Ic seg di dy (*sic*). H Ic segdit. 4 A Hevet meenghen goeden zede. M Hevet so m *Zie* AANT.
I. 39. *Slechts in* A. *Zie* AANT.

Ick segge dy, dat ghestadichede
Hevet menige guede sede.

I. 39

Dattu met pinen bejaghet heefs,
Entat sotteleke woch gheefs,
Laet dat, sone, of tu best vroet,
Ende kere dar af dinen moet.

*I. 40

Beede nemen ende gheven
Es hare zede die nu leven;
Met eeren, sone, doe alsoe,
Soe sultu blide siin ende vroe.

[II]

[II. Praef. *a*]

[1)]Wiltu di, sone, daer toe keren,
Dattu dorpers sede wils leren:
Virgilius hevet al bescreven,
Hoe dane wijs die dorpren leven.

b

Wiltu leeren medicine
Ende vroet aersatre te sine:
Macer hevet bescreven al,
Wat men daer toe pleghen sal.

* I. 40. *Volgens* M. Vs. 1 A Bedienens gheven ende nemen. L Beyde. 2 A Dat es haer sede. L Sijn hair s. B D d Is. H Is hoer seden. d die nu wil leven. 3 A doe dit alsoe. L b D d doet. B H doch. 4 A So machtu sijn b.e.v. L So mogestu. B So machstu. b D machtu. H mochstu. d So meuchdy. *Zie* AANT.
II. Praef. *a. Volgens* A. Vs. 1 M Sone wiltu di. B Wilstu sone d.t. teren. b Wiltu. d Wildij, sone, u. 2 B datstu. d *ontbr.* 3 B heeft bescreven. d hevet bescr. 4 M danen wijs dorpers. B Wat men daer toe doen sal (*uit praef. b ingeslopen*). b Hoe dat die wijs dorpers leven. H Hoe die dorpers sellen leven. D d Hoe die d. sullen l.
II. Praef. *b. Volgens* M Vs. 1 A Wiltu oec. B Wilstu. H Wilstu l. medecijn. D medicijne. 2 A Of aersatre mede t.s. B Ende goet arsater. b Ende een goet arsatere. H *ontbr.* 3 C Maser. A Maers. b Mater. H Marta. 4 A Wat m. daer toe segghen sal. B H toe doen sal.
II. Praef. *c. Volgens* C. Vs. 1 A Wiltu des di ondervijnden. b Wiltu di des onderwinden. D Wiltu des onderwinden. 2 A Wils beghinnen. D Dattu gevechs wilt bewinden.

1) Met II. Praef. *a, b, c, d, e* wordt het volgende bedoeld (vgl. ed. Baehrens): II. Praef.

a Telluris si forte velis cognoscere cultus,
Vergilium legito;
b quodsi mage nosse laboras
Herbarum vires, Macer haec tibi carmina dicit;
c Si Romana cupis et Punica noscere bella,
Lucanum quaeres, qui Martis praelia dixit;
d Si quid amare libet vel discere amare legendo,
Nasonem petito;
e sin autem cura tibi haec est,
Ut sapiens vivas, audi quae discere possis,
Per quae semotum vitiis deducitur aevum:
Ergo ades et quae sit sapientia disce legendo.

c

Sone, wiltu di dies bewinden,
Dattu gevecht wilt ondervinden:

*

Doe minen raet ende les Lucane,
Hi salre di wel bringhen ane.

d

Wiltu weten wat si minne,
Ende minne doen in dinen sinne:
Ovidius leeret di alsoe,
Hoe du van minne werdes vroe.

e

Sone, wiltu wesen vroet,
Ende wijsheit doen in dinen moet:
Lere so vele in dine joghet,
Dattu out (des) heves doghet.

II. 1

Den ghenen die di toe gaen,
Hem allen saltu te dienste staen,
Ofti dijn viant wille deren,
Dat sine di doch helpen weren.

II. 2

Dune salt niet vraghen des,
Welc si die hemel ende wat hi es;
Want du best sterfleec, ende bedi
Onderwint di wat sterven si.

* 3 D Doet minen raet, les L. 4 A Hi sal di w.b. drane. D Hi salder wel brenghen ane.
d. Volgens M. Vs. 1 C Wiltu oec leeren. B H Wiltu leren. 2 H sijnnen. D minen sinnen. 4 B D minnen wordes.
e. Volgens M. Vs. 1 A oec wesen. B wilstu. 2 A wijsdoem. 3 A Lere so vele in dine jonghe juegt. B So l. so v.i. dynre j. 4 des, *door mij ingelascht*. A Alse du cont dattu heefs duegt. Men seit dat ene jonghe lert, Vroetheit, als hiere garne toe kert. *Zie* AANT. *op de geheele Praef.*
II. 1. *Volgens* A. B *geeft deze lezing:* Du sulste wesen onderdaen Den ghenen dye dy te dienste staen, Ofstu iemant wilde deren, Dat sy dy helpen verweren. *Zie* AANT.
II. 2. *Volgens* A; *in* B *slechts vs.* 1 *en* 2; *het overige behoort tot* II. 12. Vs. 1 B Du en sulste. 2 B Welc is die hemel ende waer hy es. Zie AANT.
II. 4. *Volgens* A. Vs. 1 M Alstu. H Alstu biste. 2 M Bepeins di selven, hets di goet. H Castijt dyn selve, dat is di goet. 3 4 M *gelijk aan* vs 3 4 *van* II. 14. H Want gramscap beneemt een man Dat hy hem niet bedecken (*sic*) en can. Du selste gramscap onmate vlien, Meije (?) seget dat die vrede plien. *Zie* AANT.

[II. 3 Zie de Aant. op I. 22].

II. 4

Alse du best gram ende onghemoet,
Bedincstu di dan, so bestu vroet;
Want gramscep belet den man,
Dat hi hem bedenken niet ne can.

*II. 8

Sone, en mercket die sonden niet
Diemen den quade doen siet:
Want die tijt sal comen saen,
Dat hij er loen af sal ontfaen.

II. 9

Al is een luttel ofte cranck,
Du en selte hem geven genen danc:
Men vijnt menich cleyn man,
Die vel veel wijshede can.

II. 10

Daer du wanes hebben tachter,
Strijtstu daer, du hebbes lachter:
Want beter es wel woch ghegaen,
Dan qualike te stride ghestaen.

II. 12

Wat God wille doen metti,
Laet hem ghebruken wat si:
Want dune waers te rade niet,
Daer hi di sciep ende leven hiet.

II. 13

* II. 8. *Volgens* L. Vs. 1 H Sone aenmerckt dijne s.n. d en merckt die sonde. 2 H den bosen doen. d quaden doen. 3 d den tijt. 4 L hijer. H Dat sy hoer l. sullen o. d Dat sijs loon sullen o. *Zie* AANT.
II. 9 *Slechts in* H. Vs. 4 vel veel (*sic*). *Zie* AANT.
II 10. *Volgens* C. Vs. 1 A waens hebben achter. H menste wesen achter. 2 A Stridstu, du saels hebben l. H Comstu daer du heves l. 3 A Beter es. H Beter i.w. wech. *Zie* AANT.
II. 12. *Volgens* M. Vs. 1 H Got wil d. met dy. D Dat G. wil. 2 H Laet hem gewerden wetter si. D Laet h. geworden wat si. 3 B Du en waers daer. H Want du en wiste te raden nyet. D Du en waers te raden n. 4 A Waer hi di ghesciep ende wesen hiet. B H D wesen hiet. *Zie* AANT.

II. 13. *Volgens* C. Vs. 1 A Hic verbieddi onduchtechede. M B verbiede di. H verbiede nidicheit. d Sone, ick verbiede u nijdichede. 2 A Want so hevet wel quaden zede. M Want soe h.q. sede. B Want si h.q.s. H Want sy h.q. seden. d Want sy. 3 A So wie sose draegt, godeweet. M B Wiese draghet. d Wie datse. 4 A hem es leet. M B d^1 Hem comter af d.h. es leet. H Hem comter af groot leet. d^2 Hem comter af groot leet. *Zie* AANT.

Ic verbiedi nidichede:
So hevet meneghe quade zede;
Wie sose dragnet, God weet,
Hi heeftre af, dat hem mesteet.

*II. 14

Du salt hebben harden moet,
Wanneer dat men di onrecht doet:
Het sit wel elken goeden man,
Dat hi also doen can.

[II. 15 Zie Aant.]

II. 16

Dune salt van di goet no quaet
Segghen, hoe dat metti staet:
Want dies pleghet ende hevet in zeden,
Men merket al in dorperheden.

II. 17

Alstu heves cost meer
Ende terens, dan du hads eer,
Spare, want saen glidet
Have, diemen niet en midet.

II. 18

Constu di gheveynsen (on)vroet,
Het soudi dicke wesen goet:
Die vroede man winter an
Dicke dat hi hem veysen can.

II. 19

Hoerdom is een quade sede,

* II. 14. *Volgens* C. Vs. 1 A sals h. ghestaden. M sult. 2 A Waeneer so men d belghen d. M Wanneer men. 3 A Het staet wel. M Want het sit wel den man. 4 A Dat hi alsoe dat weldoen can.
II. 16. *Volgens* C. Vs. 1 B sulte seggen goet noch q. 2 B Segge. 3 B Want het is der ontwetende sede. 4 *Ontbr. in* B. *Zie* AANT.
II. 17. *Volgens* D. b *zeer geschonden*. Vs. 1 d^1 Als ghy hebt den cost meer. d^1 weer. 2 d ghy hadt. 3 b So spare. d Soo spaert w.s. ghelydet. 4 d Haven d m.n. e mydet. *Zie* AANT.
II. 18. *Slechts in* D. Vs. 1 vroet. 4 veysen (*sic*). *Zie* AANT.
II. 19. *Volgens* B. Vs. 1 A en quaet sede. 2 A oec der mede. D tsine. 3 A Sone, dat saltu ember sc. B scouwen, *door mij verbet*. D soutstu. 4 D sonden brouwen. *Zie* AANT.
II. 20. *Slechts in* A. *Zie* AANT.

Ende vrec te sine daer mede;
Dese twe salstu scuwen,
Want sy vele sonden bruwen.

II. 20

Die hem gheloeft, hijs sonder raet,
Die hier ghoet sprect ende ghinder quaet;

*
Sone, so wat so dins ghesciet,
Dies ne onderwint di niet.

II. 21

Datti in dronkenscap ghesciet,
Dat en laet onghebetert niet:
Want daer of, hier te voren,
Vernoey is comen ende toren.

II. 22

Kies enen vrient dien du macht maken
Condech dine verhoelne saken;
Bestu siec, kies enen man,
Die wel van ersatrien can.

II. 23

Al ghesciet ti oec yewet el
Dan dijn wille, verdraegt wel:
Het comt dicken dat de ghoede
Heeft dat hem es wel onghemoede.

II. 24

Maerc altoes watti mach deren,
Ende bewert, moghstut beweren:
Want hi es dul, die comen siet,
Dongheval, ends niet ne vliet.

* II. 21. *Volgens* B. *Aan* b *ontbreekt* vs. 4. - Vs. 1 A Entat ti i. dronkenscep. b dronkenscapen. H Wat dy. d Wat u. 2 D En laet o.n. 3 A D af. b Want d. hier te v. H Want van dronkenscap. d^1 Want er of hier voren. d^2 te voren 4 A Es comen v.e.t. d^2 Van nog is c. *Over vs.* 3 *en* 4 *zie* AANT. *op* I. 36.
II. 22. *Volgens* A. Vs. 1 H Kyes - die du moges. D mach. 2 H Kundich d. verhole. D Cont d. verholen. 3 H Bijstu - kijes. D Bistu - kiest. 4 H Die beste arsadien. D Die beste v. arsatarien

II. 23. *Slechts in* A. *Zie* AANT.
II. 24. *Volgens* A. Vs. 1. H Merckt sone wat dy mach doen. D Mercke wel datti. d Merckt wel dat m.u.d. 2 H Beweert oftuut machs bewaen. D Bewert oftu mach b. d Bewaert oft ghy moghet b. 3 H D d Hy is sot. 4 H Tongeval en niet en v. D Dongeval ende n.e.v. d Dat o. ende n.e.v. *Zie* AANT.
II. 25. *Volgens* A. Vs. 1 H Al ist dat een qualic doet. 2 H En keert daer niet of. 3 H Immer hebbe. 4 H Dattet dijn. *Zie* AANT.

II. 25

Al heefstu iet dat di quaet doet,
Ne keere daer an niet dinen moet:
Ember so hebbe ghoeden waen,
Datti ten besten sal vergaen.

*II. 26

Die wat hevet dat hem becoemt,
Hout hijt wel, ic waent hem vroemt;
[Hijs] sot, die in sijn hant heeft goet
Ende leyt dat onder zijnen voet.

II. 27

Du sult besien ende wachten,
Beede voren ende bachten,
Ende dienen Gode met omoede,
Ende scheeden tquade uten goede.

II. 28

Somwile sultu diin goet
Sparen, alsoe die vroede doet,
Die souct alsulc ghelach,
Dat hi met eeren leven mach.

II. 29

Dune sult (allene) niet ontslaen
Trecht dat langhe hevet ghestaen;
Die verwerct siin ghebueren,
Het wert hem dicken tsuere.

II. 31

* II. 26. *Volgens* d. *In* A *slechts vs.* 1, *en dan een hiaat van* 60 *vss.* Vs. 1 A Die dat heeft dat hem becomt. D Die heeft d.h.b. 2 D Hout hi ie. 3 D Hi is sot die heeft goet. d Hy is. 4 D Ende leghet onder sine voet. *Zie* AANT.
II. 27. *Volgens* M. Vs. 1 H selste scowe en w. 2 H Dij selven voer en achten. 3 H Dynen Got met groten oetmoet. 4 H Diet quaet siet al mettet goet.
II. 28. *Volgens* M. Vs. 1 d Somwijlen sult ghy u.g. 2 d als. 3 d Dat soeckt altoos sulck gheclach. 4 d Hoe hy *Zie* AANT.
II. 29. *Volgens* M. Vs. 1 allene, *naar de andere teksten ingevoegd*. H en selste allene. d Ghy en sult alleene n. ontstaen. 3 H Want hy verwerckt sijn g. d Die verwecket sijn ghebuere. 4 M dickent suere. H Dat comt hem dicke te sueren. d Het wort hem dickwils al te suere. *Zie* AANT.
II. 31. *Volgens* C. Vs 1 M Ne roucke niet. B En roeke n. H En roemt niet. 2 M Hi es dom dies vele g. B Hy dunct my sot. H Want hy is sot. 3 M Dat lieden sdaghes horen. B Wat die luden daghes horen. H Want wat de luden des daghes h. 4 M Comt hem dickent. B Comt h. dicke nachts. H Comt hen des nachts. *Zie* AANT.

Ne rouke di niet wat di droemt;
Die ghene dinct mi dul dies goemt:
Want dat die lieden sdaghes verhoren
Comt hem gherne snachts te voren.

*

[III]

III. Praef. *a*

[1)]Wiltu wel verstaen ende leren,

* III. Praef. *a. Slechts in* A.

1) De telling der disticha van het 3e boek is bij verschillende uitgevers verschillend, doordien men na Scaliger een deel der Praefatio heeft uitgelicht en als het eerste dist. beschouwd (daarover Zarncke, Deu. Cato, p. 179; Baehrens, a.w. p. 226); daarenboven werd alreeds door Arntzenius het tweede dist. voor onecht verklaard, en telt dit (bij hem nog wel, maar) bij sommigen niet meer mede (zie: Hauthal, a.w. p. 36; Zarncke, Ber. kgl. sächs. Ges. der Wiss., Leipzig, Phil.-Hist. Cl. 15 Bd., p. 51; 17 Bd., p. 57). Ik volg de *nummering* van Arntzenius, met de *volgorde* der codices (behalve van Veronensis; Baehrens t.a.p.), maar geef een vergelijkend overzicht in de tabel.

AANVANG DER DIST. BIJ ARNTZEN: -ZARNCKE.	ARNTZENIUS (1754). ZARNCKE, DEU. CATO. P. 179, 80.	VAN DER MEERSCH, R.V. CATONE, P. 85.	HAUTHAL (1870).	BAEHRENS (1881).
Hoc qui-cumque	Praef. *a*	Praef. *a.*	Praef. vs. 1. 2.	Praef. vs. 1. 2.
Instrue prae-ceptis	III. 1.	Praef. *b.*	Praef. vs. 5. 6.	III. 1.
Com-moda multa	Praef. *b.*	Praef. *c.*	Praef. vs. 3. 4.	Praef. vs. 1. 2.
Cum recte vivas	III. 3.	III. 1.	III. 2.	III. 2.
Pro-ductus testis	III. 4.	III. 2.	III. 3.	III. 3.
Ser-mones blandos	III. 5.	III. 3.	III. 4.	III. 4.
Seg-nitiem fugito	III. 6.	III. 4.	III. 5.	III. 5.
Inter-pone tuis	III. 7.	III. 5.	III. 6.	III. 6.
Alterius factum	III, 8.	III. 6.	III. 7.	III. 7.
Quod tibi sors	III. 9.	III. 7.	III. 8.	III. 8.

So saltu di na minen raet keren,
Ende werken na mine lere,
So saltu comen te groeter ere.

Cum tibi divitiae	III. 10.	III. 8.	III. 9.	III. 9.
Utile consilium	III. 11.	III. 9.	III. 10.	III. 10.
Rebus et in censu	III. 12.	III. 10.	III. 11.	III. 11.
Uxorem fuge ne	III. 13.	III. 11.	III. 12.	III. 12.
Multorum disce	III. 14.	III. 12.	III. 13.	III. 13.
Quod potes	III. 15.	III. 13.	III. 14.	III. 14.
Quod nosti	III. 16.	III. 14.	III. 15.	III. 15.
Judicis auxilium	III. 17.	III. 15.	III. 16.	III. 16.
Quod merito	III. 18.	III. 16.	III. 17.	III. 17.
Multa legas	III. 19.	III. 17.	III. 18.	III. 18.
Inter convivas	III. 20.	III. 18.	III. 19.	III. 19.
Coniugis iratae	III. 21.	III. 19.	III. 20.	III. 20.
Utere quaesitis	III. 22.	III. 20.	III. 21.	III. 21.
Fac tibi	III. 23.	III. 21.	III. 22.	III. 22.
Uxoris linguam	III. 24.	III. 22.	III. 23.	III. 23.
Dilige non caros	III. 25.	III. 23.	III. 24.	III. 24.

*III. 1

Sone, leere so dinen sin,
Dattre wijsdom wone in:
Want diere sonder leet sijn leven,
Hets qualike met hem beweven.

III. Praef. *b.*

Sone, houdi na mine lere,
Doestuut, dy comter of eere;
Laetstuut oec, het is mit my gast,
Ende mitti salt bliven vast.

III. 3

Die man, die goeder voeren [pleghet],
En der niet roucken wat men [seghet]:
Want hine der doer niemens tale
Quaet doen, wilti selve wale.

III. 4

Alstu gheroupen best te rade,
Sone bedincti niet te spade,
Dune beters dire ghesellen daet
In alsoe vele als an dy gaet.

III. 5

* III. 1. *Volgens* C. Vs. 1 B Sone l. in dine sinne. H Sone schictet alsoe dine sinne. D in dinen. d Sone leert in uwen sin. 2 B wysheit w. inne. H Datter wone wysheit inne. D Datter. d Dat daer D d wone wijsheit in. 3 B d Die mit sonden. (H *vs.* 3 *en* 4 *ontbr.*). D Die daer sonder. 4 B Het tis qualic. D Hets qualic. d Het is qualijcken met hem becleven.*Zie* AANT.
III. Praef. *b. Volgens* B. Vs. 1 D Houti sone na minen. 3 D hets mi gast. 4 salt wesen vast.*Zie* AANT.
III. 3. *Volgens* M. Vs. 1 M Die - pliet. H Die gheen die goeder vord pleget. D Die g.v. pleghet. 2 M seit. H En derf niet wragen wat een ander seghet. D Derf n. roeken watmen seghet. 3 H Want hij en derf om niemants t. D Hi en derf doer nyemants t. 4 H Quaet wesen doet hij selver wale. D wilstu.*Zie* AANT.
III. 4. *Volgens* M. Vs. 1 M te rade niet. H biste. 2 H Bedenck, sone, nyet. D So en bedenct di. 3 M diere. H Du en verbeters dyn gesellen raet. D Du en b. dyn. 4 H Alsoe verre alse an dijn staet. D Van alle des dy ane gaet.*Zie* AANT.
III. 5. *Slechts in* B. Vs. 1 (I)eghen; *de initaal is in het hs. niet ingevuld.* 4 Want sy wandel i.d.t.*Zie* AANT.

(I)egen die gene die connen smeken
Ende scone tale voort reken,
Salstu dy wachten, doestu wale,
Want sy (sijn) wandel in die tale.

*III. 8

[Seggestu dijns ghesellen daet,
Des hi hem scamet, dat is quaet:
Peins of hi di lief ware,
Die dijn scande maecte mare].

III. 9

Datti te dele bevallen es,
Hout dat ende wachti des
Datmen niet en seit, waer hy gaet,
Die tsine verdede met quader daet.

III. 10

Als du out best ende rike,
Dan saltu gheven mildelike,
So dat men mach secghen van di:
'Ay dese oude man, hoe ghoet was hi!'

III. 11

Als di yemant [ghevet] raet,
Hi en sal di niet duncken quaet:
Hi es sot die raet ontseyt, -
So wien gaf - daer doghet an leyt.

III. 12

Alsti dine tiden naken,
Saltu dine theere maken,

* III. 8. *Hoofdzakelijk volgens* D, *met wijzigingen van Jbl.* (*In* b *zijn alleen de eerste nelften der verzen bewaard:* H *wijkt geheel af.*) Vs. 1 D Seggestu dyn ghesellen dat. d Segdy ws. 2 b d Dies. 3 b Deynsti lief ware D Peijnst oft di. d Peynst oft het u. 4 D maecte ware. d uwe s.m. openbare *In* H *leest men:* Sietstu dat een ander mistaet, Hoet dy des, dat is myn raet. Die van den anderen seyt niet wel, Die mach verwachten dat selve spel.*Zie* AANT.
III. 9. *Slechts in* D.*Zie* AANT.
III. 10. *Slechts in* A.*Zie* AANT.
III. 11. *Slechts in* D. Vs. 1 gheeft, *om de maat verand.Zie* AANT.
III. 12. *Volgens* M. Vs. 1 L Na datti d. tijde. B Na dien datti. H Als dy dine lijde. D Na datti. d Na dat uwe. 2 B H Salstu. D Soutstu. L B b H D tere. d Suldy uwe teringe. 3 d uwen cost. 4 B datstu. D Na dattu. d Nae dien dat ghy hebt.*Zie* AANT.
III. 13. *Volgens* B. Vs. 1 D Wachti als bi. 2 D Dattu gheen wijf. 3 D kentse. 4 B wel fel, *verand. naar* D, vele fel.*Zie* AANT.

Ende dinen cost, meer no min,
Na dien dattu heves ghewin.

III. 13

Sone, wachti, by dinen live,
Dattu nemeer wijf te wive
En nemes, du en kense wel:
Want der wiven sijn [vele] fel.

*III. 14

Doet yemant wel, wie hy si,
Neemter goet exempel bi;
Doet yemant quaet, (dien) saltu vlien,
Ende laeten sijnre quaetheit plien.

III. 15

Dune sult niet proeven dine cracht
An dat di es uter macht:
Daer leghet te proevene lachter an,
Dat een ghedoen niet en can.

III. 16

Daer du weets ghedaen ondaet,
Helestu dat, du does quaet:
Dat men niet en segghe van di:
'Ic wane hijs gheselle si.'

III. 17

Alstu verstaet in dinen moet,
Dat men di onrecht doet,
Bidt den rechter, dat hi di
Om dinen dienst behulpich si.

III. 18

[Daer] di te rechte af messciet,
Verdraegt, dat mens (ne) marke niet;
Ende wanneer so du sculdech sijs,
Vermane dijns selves, dat es prijs.

* III. 14. *Slechts in* D. Vs. 1 sy. 3 quaet saltu. 4 laetne.*Zie* AANT.
III. 15. *Volgens* C. Vs. 1 B Du en niet sulte proven. D En proeft niet. 2 B Aen een dine dat. D Aen datti is tot uwer m. 3 C provene. B Daer leyt te proven laster an. D Daer is te. 4 B Dat een ghedoet dat niet en can.*Zie* AANT.
III. 16. *Slechts in* C.
III. 17. *Volgens* D. Vs. 1 A Als du macht merken. d Ghy sult hebben vasten m. 2 A Dat men di yeweren o.d. d Wanneer men u o.d. 3 A So bidt - hy si. d Soo bidt 4 A Dor dinen dienst in hulpen di; Want recht heeft dicken hulpen noet, Dat nember de man ne si soe groet. d Door uwen.*Zie* AANT.
III. 18. *Slechts in* A. Vs. 1. Ende daer. 2 mens marke niet.*Zie* AANT.
III. 19. *Slechts in* A.*Zie* AANT.

III. 19

Daer du af twifels, dat saltu lesen,
So langhe dattuus vroet mogs wesen:
Die leest dat hi niet verstaet,
Ens niet versteet, dat es hem quaet.

*III. 20

Alstu etes, wachti dies
Datstu te vele niet en plies
Te spreken: wie dat heeft in seden,
Men mercket al in dorperheden.

III. 21

Alse dijn wijf verbolghen es,
Dune selt niet achten des
Wat so seghet: want hare wort
Draghet die wint al uter port.

III. 22

Sone, oftu vroet wilt sijn,
So tere in goeder maten tdijn:
Hijs sot, die tsijn tonmaten vertert,
Ende an die vremde hem ghenert.

III. 22 Vervolg.

Lieve sone, wachti dies
Dattu bidden(s) niet en plies:
Ic segdi, hoet int lant nu steet,
Die vele biddet hi es leet.

III. 23

* III. 20. *Volgens* B. Vs. 1 A Alse du oec etes so. B wachstu. D wacht u. 2 A Dattu - ne p. D Dattu. 3 A Dan te sprekene; diet heeft in seden. D wiet heeft 4 A merket sere. *Zie* AANT.
III. 21. *Volgens* C. Vs. 1 A Sone als. B D Als. 2 A Salt niet maerken. B Du en sulste niet roeken des. D En wilt niet roeken des. 3 A So wat soe seght in hare woert. B sy seit. D si seyt. 4 A Dat draegt. B D Waeyt. D wint wter poert.*Zie* AANT.
III. 22. *Volgens* C. Vs. 1 A wils. d oft ghy. 2 C goeter maten dijn. A there - tyn. d Soo t'herte in g.m. dijn. 3 A teert. d Hy is sot diet zyne verteert. 4 A Ende h. anden vremden gheneert. d Ende aenden vremden hen gheneert.
III. 22. VERVOLG. *Volgens* C. Vs. 1 C oec w.d. A nu wachti. d wachti. 2 C bidden. A d biddens. d Dat ghy. 3 A Penser ombe altoes ter vaert. d Ick segt u hoet int l.s. 4 A Die vele bidt hi wert onwaert. d^1 bidt, hy wort leet. d^2 biddet - worde. *Zie* AANT.
III. 23. *Volgens* C. Vs. 1 A De doet ne saltu. d^1 Die d. en sult ghy. d^2 suldy. 2 A Dor ene dinc diere soe. d Door eene pyne die soo vliet. 3 A de quade, d Die sy recht over die quade. 4 A soe somen dicken. d hy dicke. *Zie* AANT.

Die doot en saltu haten niet
Dor eene dinc, die so pliet,
Dats dat so recht over die quade,
Al comt so dicwile te spade.

*III. 24

Es dijn wijf van rade vroet,
Houter di an, hets di goet:
Hets menich wijf, die meer can
Van vroeden rade dan sulc man.

III. 25

Du salt met dinen shine algader
Eeren moeder ende vader:
God seghet, diese belghen doet,
Dat hem te pinen werde(n) moet.

[IV]

IV. Praef.

Sone, doet dat hic di ghebiede
Ende merke wat hic di verbiede:
Di sal Ghod eren ende alle liede,
Dit salre af wesen dine miede.

IV. 1

Rijc te sijn tonmaten
Salstu scouwen ende haten;
Ende deel dijn goet den armen mede,
So sulstu na dijnre tijt hebben vre(de).

IV. 2

Sone, doe alse die wise,
Ende houti an die selve spise

* III. 24. *Volgens* C. Vs. 2 C Houtre. B Houter. A het es di. B dats dy g. 3 B Het tis. 4 A Van goeden r. B dan haer man. *Zie* AANT.
III. 25. *Volgens* C. Vs. 1 A Mettinen sinne saltu. B Du sulste mit dinen lieve. D sult m.d. sin. d Ghy sult m. uwen sin allegader. 3 A Ghod seide. 4 B die pine. *In* A *volgt nog:* Diese oec ert, eist man, eist wijf, Hi leed sekerleke ghoet lijf; Ende sal te vriende hebben Ghode, Hout hi wel sine ghebode. *Zie* AANT.
IV. Praef. *Slechts in* A. Vs. 3 Die. *Zie* AANT.
IV. 1. *Volgens* B. Vs. 1 A Sone, rike te sine te ommaten. 2 A Dat saltu scuwen e. laten. 3 A Ne laetstus niet, Ghod sal di haten. 4 5 6 A Ende haet di Ghod du best verwaten. Wiltu werden dan liefghetal, So werd omoedech al over al. 4 B vre, *door mij veranderd*. *Zie* AANT.
IV. 2. *Volgens* C. Vs. 1 A doe dat hic die wise. B wyse, 2 C di. B Sulve. 3 B bist. 4 A So heefstu di hier wel behoedt. B Soe is dyn l. wel b.[aant.]
IV. 3. *Slechts in* A hiet *pro* iet, engher *pro* enegher. *Zie* AANT.

Daer du mede best ghevoet,
So mach dijn leven sijn behoet.

IV. 3

Al eist dat sake, datti hiet
In engher sake wijs messciet,
Dune salt gheluc blent scelden niet,
Dat op sinen vrient wel siet.

*IV. 4

Du macht den penninc minnen wel
Om nutscep ende niewet el:
Men segt dat noit helech man
Ne leide sinen sin daer an.

IV. 5

Alstu goet heves ende have,
Du salter di ghemac doen ave:
Wat helpet goet ende scat,
Daer niemen of en heeft te bat?

IV. 6

Du salt vroe ende spade,
Staen naer dijns vader rade:
Laetstuut, het lachtren (di) dine dade,
Ende oec [macht] di wel comen te quade.

IV. 8

Du sult gheerne een lettel gheven,
Alstu dat grote wils beweven:
Die D' es een goet ghewin,
Die den D' brenghet in.

IV. 10

Sone, du souts onmate vlien,

* IV. 4. *Volgens* A. Vs. 1 L Du moghe .. nen wel. d^1 Ghy moghet t ghelt winnen wel. d^2 ghelt w. 2 L Dair (Dan? *hs.*) nutscap e. niet el. d^1 Door nutschap e. niet el. d^1 Voor. 3 L Men seit d.n. heylich m. d Men seyt daer noyt heylich m. 4 L En leyde sijnen s. dairan. d En leyde zynen s.d. aen. *Zie* AANT.
IV. 5. *Volgens* C. Vs. 1 D hebste. C have. D Neemt u gh. daer ave. 3 D helpt. 4 C hevet bat. D Des nyemant e. heeft te bat *Zie* AANT.
IV. 6. *Slechts in* C.V. 3 lachtren dine. 4 maghet di. *Zie* AANT.
IV. 8. *Volgens* M. Vs. 1 B sulte gaerne dat luttel g. 2 B Ofstu dat wils b. 3 B Die hellinc is een goet ghewin. 4 B Die den pennic (*sic*) brenghet in. *Zie* AANT.
IV. 10. *Volgens* D. Vs. 1 L Sone du selste o. vlyen. D Du souts ommate. d Ghy sult die onmate. 2 L plyen. d Men seyt dat vroede pl. 3 L Hout moet e. volghet h. d Mate te houden ende volghen hare, 4 L *ontbr.* d^1 Want onmaten. d^2 Mate, onmate is. *Zie* AANT.
IV. 13. *Slechts in* D. *Zie* AANT.

Men seit dats die vroede plien;
Hout mate ende volghet hare,
Want onmate es ongheware.

IV. 13

Als di vernoy toe gaet,
Soect an dine vrienden raet:
Die vrient, die trouwe heeft,
Is die beste troest die leeft.

*IV. 17

Oftu wilt dat men te quade
Niet vertelle dine dade,
So doe so vele, alse du leves,
Alstu best doot, dattu prijs heves.

IV. 18

Dune salt, sone, metten ouden
Weder scop no sceeren houden:
Want so die oude langher levet
So hi der wijsheden min hevet.

IV. 19

Vare so, dattu werdes vroet:
Doetstu dit, hets di goet;
Wanneer so di tgheluc ontgaet,
Datti die wijsheit bistaet.

IV. 20

Wat so segghen ofte werken
Die lieden, ne saltu niet merken
Stillekine: want bi der tale
Mach men den man kennen wale.

IV. 21

Wiltu connen ende leeren
Vele, so saltu di bekeeren
Vroedelike an mine leere:
Doestut, di comtre af groot ere.

* IV. 17. *Slechts in* C. *Zie* AANT.
IV. 18. *Volgens* C. Vs. 1 C houden. A saels. 2 A Sceren, no dijn scop niet houden. 3 A ouder. 4 A hi wysdoems emmer men heeft. *Zie* AANT.
IV. 19. *Slechts in* C.
IV. 20. *Slechts in* C. *Zie* AANT.
IV. 21. *Slechts in* C. *Zie* AANT. op II. Praef. *e.*
IV. 24. *Slechts in* D. Vs. 2 dencken. *Zie* AANT.
IV. 27. *Slechts in* C. *Zie* AANT.

IV. 24

Te vele eten ende drinken
Soutstu scuwen, ende d[i]ncken:
Wie hem hout an dit ghelaghe,
Hi corter mede sine daghe.

IV. 27

Du salt leeren ende weder leeren,
Ende an die vroetheit di bekeeren:
Al can een vroetheit, diere afstaet,
Soe teglijt ende tegaet.

*IV. 28

Al becomt di een mensche wele,
Dune saltene prisen niet te vele:
Of hi di noch doet quade treken,
Dattune met eeren macht verspreken.

IV. 29

Alstu twifeles ieweren of,
Leerdstu dat, du heves lof:
Die niet en can ende niet en leert,
Hi es an bosen raet ghekeert.

IV. 30

Droncken te sine van wine,
Ende in hoerdome te sine,
Daer af en comt ander recht
Dan als strijt ende ghevecht.

IV. 31

Die ghene die zwighen ende lettel spreken,
Si conen vele quader treken;
Men seit: die vloet, die stille staet,
Soe es dieper dan die harde gaet.

IV. 32

Alse dijn gheluc ghevet min
Dan du ghers in dinen sin,
Mercstu dan, du best onvroet,
Eens anders have ende sijn goet.

* IV. 28. *Slechts in* C. *Zie* AANT.
IV. 29. *Slechts in* C. 2 dat dattu. *Zie* AANT.
IV. 30. *Volgens* C. Vs. 1 A dicke van w. 2 A hoerdome mede te s. 3 A Daer ne comt. 4 A Danne ghescelt ende g. *Zie* AANT.
IV. 31. *Volgens* C. Vs. 1 A De ghene. 2 A Die conen menegherande. 3 A Seght de. 4 A Es dieper dan die ghaet.
IV. 32. *Volgens* C. Vs. 1 A di ghevet men. 2 A beghaers - sen. *Zie* AANT.
IV. 33. *Naar* C A. Vs. 1 C macht doen, doe dat. 2 C Wiltu meer du. A Wiltu m.d. 3 A die hem vorder wille. 4 A Dan hi sine cleder mach gherecken. *In* H *slechts* 3 *en* 4. Hys sot die syn voet wil steecken, Voorder dan syn cleeder reycken. *Zie* AANT.

IV. 33

Dattu doen macht, doe (al) dat;
Wilstu meer (doen), du werds mat:
Hijs sot die vorder hem wille strecken
Dan sine cleedre hem moghen recken.

*IV. 34

Ieghen den goeden enten rechten
Ne saltu striden (nochte) vechten:
Eene dinc es die God gherne wreect,
(Dats) datmen sinen vrient verspreect.

IV. 35

Al bestu arem ende sonder have,
Ne wes te zeerich niet daer ave:
Die vroede merct ende verstaet,
Dat have comt ende tegaet.

IV. 36

Hets vernoy ende groot toren,
Als iemene hevet langhe te voren
Ontspaert, ende hem een ongheval
Doet dat ghewin verliesen al.

IV. 37

Ne beheet di selven niet
Langhe te levene, want men ziet
Den man wandelen ende gaen
Heden, ende marghin eist ghedaen.

IV. 38

Du salt offeren gherne Gode,
Want het segghen sine ghebode,

* IV. 34. *Volgens* C. (*In* A *is de volgorde der vss.* 3, 4, 1, 2). Vs. 1 A Scieghen. 2 C Ne saltu striden [of] vechten. Kausler, Dm. II. 608. 2) 'In der HS. ist *of* ausradiert.' A Ne saltu niet met talen vechten. 3 A Dats ene d. dat m. 4 C A Dat men sinen. *Zie* AANT.
IV. 35. *Volgens* C. Vs. 2 A Ne wes te drover. 3 A maerc. 4 A commet ende gaet. *Zie* AANT.
IV. 36. *Volgens* C. Vs. 1 A ende oec toren. 2 A een man langhe t.v. 3 A Heeft ghewonnen. *In* A *nà* 4: Sone, castidi wel daer of, So saltu meerren dinen lof. *Zie* AANT.
IV. 37. *Volgens* C. Vs. 1 A oec di. H En gelove emmer dy selve niet. 2 C ment. 3 C Deen. A H Den man. H wanderen. 4 H Huden ofte morgen eest al.*Zie* AANT.
IV. 38. *Volgens* C. Vs. 1 H selste gerne o.G. 2 A Ende houden wel. 3 A Doestu dit te ghoeder trowen. H ghevet. 4 A Diesne sal di niet berouwen. H Die besitten dat ewige leven. *In* A 5 *en* 6: Die dor Ghode g. gheeft, Ghod lonet alse hijs te doene heeft. *Zie* AANT.
IV. 39. *Volgens* A. Vs. 1 H Weest den g. 2 H Alset dyn ten d. wilt staen. 3. 4. H Sulc heeft geweest, diet versprac, Geluc dat hem selve wrac. 4 A selve. *Zie* AANT.

Die dor Gode gherne gheven,
Dat si met hem sullen leven.

IV. 39

Den ghelucke wes onderdaen.
Alst ti te dienste heeft ghestaen,

*
Ende dankes Ghode ember mede,
Daer du best in elker stede.

IV. 40

Alstu heves ghedaen mesdaet,
Castie di selven, dats mijn raet:
Want hets den man grote ghenade,
Die hem [selven wroghet in rade.]

IV. 41

Al hevestu eenen ouden vrient,
Die di bi wilen hevet ghedient,
Ne doemene niet: want die vroede
Ghedinct wel van den ouden goede.

IV. 43

Bloetheit te vliene ende wesen coene,
Sit den goeden man wel te doene:
Want eer die blode hevet noet,
Seit hi, hi wil wesen doot.

IV. 44

Al hevestu dierne ende knechte
Gecocht, nochtan merc bi rechte,
Dat si sijn lieden alse du,
[Al staen si di] te dienste nu.

IV. 45

Alstu ghedincs in dinen moet

* IV. 40. *Slechts in* C. Vs. 4 selven vroet es in rade, *verbet. door Jbl. Zie* AANT.
IV. 41. *Slechts in* C. Vs. 1. 4. C houden. *Zie* AANT.
IV. 43. *Slechts in* C.
IV. 44. *Slechts in* C. Vs. 4 Alse staen si te d.n., *door Jbl. verbeterd.*
IV. 45. *Slechts in* C. *Zie* AANT.
IV. 46. *Slechts in* C. Vs. 3 mercstu dattu does, *door Jbl. verbet. Zie* AANT.

Hoe dat wilen metti stoet,
Dune salt di keeren niet in dien
Dattu dat selve willes plien.

IV. 46

Al es een man bedocht so spade,
Dat hi stervet bi bosen rade,
Mercstu dat, du does quaet,
Dune weets eerst hoet metti vergaet.

*IV. 47

Al hevestu wijf ende lettel goet,
Ne dincke niet in dinen moet
Vrec te sine ende quaet:
Want grote have saen vergaet.

IV. 48 (Gelijkluidend met IV. 21. Zie AANT. op II. Praef. *e.*)

Het nu volgende uit A en H wordt in de *Disticha Catonis* te vergeefs gezocht, maar is voor een deel ook elders te vinden.

Hic segdi, sone, wat hic di rade:
Laetstut, het sal comen di te quade;
Du sals wesen altoes onderdaen
Den gheden, ente sinen dienste staen.[1)]

Scouwet toorn en quade wive
Ende toe verne by dine live.[2)]

Graet haestelick daer men versaemt,
En snellike soe weder went.
Weest ree te doen alle dinck,
En wes men dyn doer dat gedenct
Dattu met pine bejage heves, Amen.[3)]

Andere niet tot den Cato behoorende strofen vindt men in de AANT. op I. 18. III. 22. IV. 13. IV. 30.

Epiloog.

*

1 Sone, dits die beste scat
Di ic hebbe, ende om dat
Heetic ende bevelic di,
Dat hi altoos metti si.

* IV. 47. *Slechts in* C. *Zie* AANT.

1) *In* A (ed. V.d.M.) vs. 331-334. De uitgever, B.v. Catone, p. 43 zag er overeenkomst in met IV. 39: Kausler Dm. III. 355 [1]) zegt dat deze strofe 'offenbar ein späteres Einschiebsel ist.' Hij wil in plaats van *den gheden*, niet, als V.d.M., *den goeden* maar (*Aen?*) *Gode* lezen.

2) In H. vs. 187-188: sterke corruptie van Bouc v. Seden vs. 203 en 4, ed. Kausler, Dm. II: óók voorkomende op naam van Cato in hs. S 77 kon. bibl. te 's Hage; zie beneden BIJLAGE I.

3) In H. vs 250-254 incl.: Vs. 1, 2, 3, 4 vormen misschien een zéér bedorven strofe. Vs. 5 = I. 39 vs. 1, zie ald.

* EPILOOG. Vs. 1-11 *volgens* M. Vs. 1 A Zone dat es de. B dits is. D d den besten. 2 C omme. 3 A So biddie di dor onsen here. C bevele. d Soo heet ick. 4 C Datti emmer. A Werck hier naer ende pens om ere.

*
Ghi goede lieden, die dese reden
Hebt ghehoort, doet u ghebeden
Ootmoedelike tonsen Heere,
Datti ons uten sonden keere,
Ende soe verlichte onsen sin
Datter wone wijsheit in.
Die dit maecte van Latine
In Dietsch, hi beghert te sine
In uwe ghebede, vroe ende spade;
Bidt Gode dat hi hem doe ghenade,
Ende ons allen mit hem hier boven,
Daer die engelen Gode loven;
Amen segt allegader meest,
Des gonne ons die Vader, die
Sone ende den Heyligen Geest;
AMEN.

In H luidt het slot aldus:

> Een cort Iolijt in deser tijt hier vercoren voer hemelrijck thijs veel verloren des seker siet.[1)]

* 5 A Sote liede oec penstrum mede. B redene. D tale. 6 A Ende doet te Gode uwe. B ghebede. D alte male. 7 A Omoedelike tote onsen h. B Oetmedelike (*sic*) tot o.h. D Doet u ghebede devotelike. 8 *Het verdere ontbr. in* A. B Bidt hem dat hy u bekere. D Tote gode van hemelrike. d Bidt hem dat hy u leere. 9 B Ende verlichte u den s. D Dat hi verlichte uwen s. d^1 Ende verlichten. d^2 Ende lichten soo uwen s. 10 B Datter wysheit wone in. d Dat daer w.w. in. 11 M AMEN.
Vs. 11-15 *volgens* C. Vs. 11 B D uten Latine. d uut Latijne. 12 B in duyssche. D duytsche hi begeerde. d^1 In Vlaemsche, begeert te zijne. d^2 In duytsche, b. 13 B D In u. d gebeden vroech. 14 D u doe g. 15 D AMEN. Vs. 15 - Einde *slechts in* B.

1) siet *voor* sijt. *Vgl. de eerste Strofe van het* Geestel. Lied. no. 116. (Hor. Belg. X. p. 233): 'Een cort jolijt in deser tijt l al hier vercoren l dats sekerlijc voor hemelrijc l te veel verloren.'

Aanteekeningen.

Proloog, vs. 2.

Waerlike minne ‘wereldsche liefde’ of ‘oprechte liefde’? De zin noch de varianten maken het uit.

Proloog, vs. 14. 15. 16.

De constructie dezer verzen is niet duidelijk: men weet niet of men te verstaan hebbe (oratio recta) ‘*Gezelle*, (*hij*) *die de wijsheid dient*, [*ik zeg*, *verklaar u*] *dat hij* (= *zulk een*) *beter vruchten plukt*, *dan* (*etc.*)’, of wel, (oratio obliqua): (een vriend zei mij eens) ‘*dat een gezel die de wijsheid dient zich beter beloond zal vinden*, *dan* (*etc.*).’ Bij de laatste opvatting stuit men in vs. 15 op een overtollig *hij*, bij de eerste moet men iets als ‘*ik verklaar u*’ aanvullen. Noch Jbl. noch V.d.M. hebben deze plaats opgehelderd.

Proloog, vs. 23.

Alle die vroet willen wesen. Zoo leest men in M, en de regel begint bovendien met een roode letter, wel een bewijs dat hij *niet* bij vs. 32 behoort, zooals Jbl. wil, die dan ook *Alse* leest. Geen der teksten echter steunt deze lezing; maar dat reeds vroeg de zin niet zuiver werd geacht, doet de vernuftige wijziging van vs. 24 in A zien. Men zou bijna geneigd zijn haar over te nemen. Nu rest er niet dan, met B, *Allen* te lezen, en het vers te voegen bij: *Die hem wijsheit doet verstaen*, alsof de volgorde ware: 24. 25. 26. 23.

Proloog, vs. 33.

Bij deze lezing - immers die van M A, doch ook bij die van B - vervalt de opmerking van Jbl., Die. Cat. p. 38, betreffende dit vers, dat volgens zijne lezing (naar D) slechts drie arses heeft.

Proloog, vs. 46.

Dit zijn de eerste woorden van Dist. I. 1, in H uit waanwijsheid en tot verstoring van maat en rijm nog met enkele woorden aangevuld. In dezen en den voorafgaanden regel kan men het bewijs vinden, dat de mnl. vertaler de *Epistola* en de *Breves sententiae* (INLEID. p. 21) niet gekend, of althans met opzet achterwege gelaten heeft. Zoo vervalt tevens de trouwens zeer geringe waarschijnlijkheid, dat het *onthouden ende verstaen* van vs. 40 door het ‘intelligere’ der Epistola kon zijn ingegeven.

I. 2. vs. 3.

Kausler, Dm. III. 348: ‘So lesen alle Texte. Es ist gleichwohl *vaect* statt *slaept* zu ändern, vgl. u.a. Willems, Belg. Mus. VIII. s. 99 vs. 104 [‘(*hi begon*) *te vaken ende luste slapen*’]. K. Heeft echter *vaken* blijkbaar niet als ‘slaap krijgen’ maar als synoniem van ‘slapen’ verstaan: zijne gissing gaat daarom niet op. - *Onduchtech* (van *deugen*) ‘niet deugdelijk, niet krachtig of flink; slap, weekelijk.’ - In den Sp. der Jongers (zie INLEID., p. 12):

> Des morghens suldi vroech opstaen,
> Dat rijcke Gods suldi eerst soecken
> Ende dan om uwen orbaer gaen:
> So leeren ons die euangeliboecken.

I. 3.

Ook vertaald in Lsp. III. 3, 187-191, D. Doctr. I. 222-228. Zie nog: Proverbia Communia, no. 800 (in Hor. Belg. IX, doch vooral bij Suringar: Over de Prov. Comm. (Progr. v.h. leidsche Gymnas. 1862-'63) p. 85. Ook werd dit dist. aangehaald Rose, ed. Verwijs, vs. 6578-6583. Vgl. AANT. op IV. 8 noot. - (*Wale*, *qualic*) *sitten;* eigenlijk: ‘(goed, slecht) staan, passen, zitten (van kleederen)’; overdrachtelijk: ‘voegen, betamen.’ Zie: Belg. Mus. 6, p. 185, Sp. H. I[8]. 44, vs. 7. MLoep. IV. 1946; voorts: strofe I. 10; II. 14 (A: *het* staet *wel*); IV. 43.

I. 4.

Vgl. D. Doctr. II. 3127-'31, en III. 1707-'17.

I. 5.

Merken komt in de mnl. Cato-vertaling in verschillende beteekenissen voor. Voor deze plaats, gelijk voor II. 16, III. 20, IV. 32 en 46 geeft Jbl, (Die. Cat. p. 40) die van ‘*veroordeelen*, *lachteren*’ op; naar ik meen, niet volkomen juist. Het zal *hier* (I. 5) en in IV. 46 niet zoozeer de bet. hebben van ‘veroordeelen’ als wel die van ‘met booze oogen gadeslaan, ongunstig beoordeelen’, (in tegenstelling dus van *guetlic mercken* ‘met een vriendelijk oog beschouwen, gunstig beoordeelen’, MLoep. IV. 639): in II. 16 en III. 20 moet *in dorperheden merken* verklaart worden door ‘iets als ongemanierdheid aanmerken, of - beschouwen; voor lompheid houden’. In IV. 20 beteekent *merken* ‘opmerken’, in IV. 32 ‘gadeslaan, letten op’; in III. 18 (met den genit.) is het ‘bespeuren’. - Vgl. Lsp. III. 3, 195-203.

I. 6.

Thans zou men deze strofe anders construeeren; *diet* in vs. 2 kon door *die* worden vervangen, en men zou de verzen aldus doen volgen: 1. 2. 4. 3. - *Enen quaet ghelach doen* is letterlijk: ‘iemand een slecht onthaal geven, slecht ontvangen’; hier:

'laag, gemeen behandelen.' Men treft het woord *ghelach*, *ghelaghe* voorts nog aan in I. 31, II. 28 en IV. 24, echter niet altijd in dezelfde beteekenis, of van dezelfde afleiding; vgl. het Wb. d. Nl. Taal op: *gelag*, 1e en 2e artikel. In I. 31 zal *quaet ghelach* wel evenals hier 'slechte ontvangst' beduiden, hoewel daar òòk de andere beteekenis 'lot' mogelijk is. In II. 28 kan de zin niet anders zijn dan 'modus vivendi', zooals ook in IV. 24. Deze laatste beteekenis heeft zich uit die van: 'gelegenheid, omstandigheid, toestand, lot' ontwikkeld.

Vgl. Lsp. III. 3, 203-211.

I. 7.

Eenradich 'constans', vgl. het Latijn; letterlijk 'die bij één plan blijft', dus: 'vastberaden, (die op zijn stuk staat), standvastig'. Vgl. *eenwillich* 'eigenzinnig, koppig', Taalk. Bijdr. 2, p. 93.

I. 9.

Deze strofe behoort voorzeker niet tot de duidelijkste. Jbl., Die. Cat. p. 40-42, V.d.M., B.v. Cat., p. 28, noten (3) (4), en Kausler, Dm. III, p. 348-351, hebben haar min of meer uitvoerig besproken. Jbl. en V.d.M. hebben (resp. p. 41 en 28) de lezing van C voor 'onzin' verklaard, maar K. neemt het er voor op. 'Warum diese Verse Unsinn sein sollen, wie Jbl. en V.d.M. kurzweg behaupten, vermag ich nicht einzusehen. Ob der Sinn des lat. Dist. damit getroffen, ist eine andere Frage, aber dass dieser auch sonst je und je in der Übersetzung verfehlt wurde, wird von Jbl. selbst zugegeben und jedenfalls beweist es nichts für die obige Behauptung.' Het verschil in meeningen komt hierop neer, dat Jbl. *noden*, (overeenkomstig het lat. *monere*) als 'beschuldigen, aanklagen' tracht te verklaren, waarvan K. het onmogelijke aantoont, daar men de onderling niet verwante woorden *nosen* en *noeyen* niet nog daarenboven in verband mag brengen met een *noden* 'beschuldigen', voor welks bestaan geen enkele plaats kan worden aangevoerd. Op grand dezer onderstelde beteekenis van *noden* veranderde Jbl. nu ook vs. 2 in: *Die des hevet verdient*; immers, zegt hij, *noden metti* beteekent 'te gast vragen', L.v. Jes. cap. 151, p. 136. Maar K. acht dat *juist* die bet. 'te gast vragen' door den vertaler werd bedoeld, en haalt ten slotte den franschen tekst aan van Lefevre[1)], die blijkbaar ook aan 'te gast

1) Jbl. Die. Cat. p. 65.

> Quand il te plait aucun *amonester*
> *D'aler o toy*, et il veult contrester,
> Se tu l'aimmes ne te désiste mie
> Pour son reffuz, mais doulcement le prie.

verzoeken' heeft gedacht, en het komt K. zelfs niet onmogelijk voor, dat de dichter van de dietsche vertaling het Fransch voor oogen heeft gehad (zie INLEID., p. 10). Den zin, die K. nu aan de lezing van C hecht, geeft hij als volgt: 'Wenn du deinen Freund zu Gaste lädst, der dir gedient hat, spricht er gleich Einiges dagegen, lass ihn deswegen noch nicht.' En hij voegt er bij: 'Dies ist keine eminente Lebensregel und das *monere* des Orig. ist allerdings darin nicht wieder zu erkennen, aber zu dem obigen Epitheton ["onzin"] ist darum überall noch kein Anlass geboten.' Wat nu de lezing *manes* van A betreft (die ook B vertoont), men zal haar wel met K. voor 'eine spätere Änderung' houden, en in vs. 2 het woord *Oftyen* door: 'Ofte dien' verklaren mogen, in plaats van door het gezochte 'of tyes', zooals V.d.M. gist. Maar zelfs nà deze verandering blijft het Dist. gebrekkig vertaald, zoodat aan *manes* de voorkeur niet mag worden gegeven. Door mij werd dan ook met K. de lezing van C behouden, en ik hecht er denzelfden zin aan als hij, tevens aannemende dat de vertaler het Latijn niet heeft willen of kunnen weergeven. Ik houd voorts het geheele vs. 2 voor een rijmlap. Vgl. voor de woorden *dient: vrient* als noodrijm: Dist. I. 23; IV. 41. Lsp. II. 36, vs. 1 en 2. III. 3, 315, 316. D. Doctr. Opdracht. vs. 13, 14. Seneka Leren (O. Vl. Ged. I) vs. 607, 608; Belg. Mus. 6, p. 209, vs. 745, 746 en 749, 750; Vad. Mus. 2, p. 180, vs. 123, 124.

Een veel getrouwer vertaling geeft Lsp. III. 3, 211-216. Ziehier wat de Sp. d. Jongers (p. 14) er van maakte:

> Uwen vrient te manen en sijt niet fel
> Die u te dienste heeft ghestaen;
> Sidy hem sculdich, betaelt hem snel,
> So suldy prijs ende danck ontfaen.

I. 10*a.*

D. Doctr. II. 741, 742.

I. 10*b.*

D. Doctr. I. 27, 28.

I. 11.

In M begint nòg eene strofe (vs. 157-161) met dezelfde woorden; doch uit het slot blijkt dat er de vertaling van Dist. I. 29 mede wordt bedoeld (zie ald.). Zoo ook in H (vs. 63-67), maar die strofe is gelijk aan I. 32 (zie ald.). - Jbl., Die. Cat. p. 43, noemt 'wel' (vs. 2) overbodig, doch wordt door Kausler Dm. II. p. 351 bestreden, op grond dat het voorbeeld MLoep. I. 1840 niet zou deugen. K. weerlegt echter niet: Jbl. *Brief aan Dr. De Vries over*

den Rom. v.K.d.Gr. etc., p. 15. Bovendien is MLoep. IV. 627 een onweersprekelijk bewijs voor het absoluut gebruik van *jonnen;* evenwel, er zijn zoovele plaatsen (vgl. Oudemans op *gonnen*, *jonnen*, *onnen*) die vòòr *wel* pleiten, dat ik geen reden zie om het te schrappen. Het 2e vs. is (ook naar de lezingen van A (b) en D) een invoegsel, waartoe het Latijn geen aanleiding gaf. Indien (in vs. 4) niet *alle* teksten, behalve A, duidelijk *scanden* hadden, en in I. 12 *nocere* niet door 'te *scanden* maken' werd vertaald, zou ik, om de '*mala damna*' van het Lat., willen voorstellen 'scade' te lezen. - Vgl. de juiste vertaling van Lsp. III. 3, 217-225.

I. 12.

In vs. 4 is *hem* (C) dat. pl.; vgl. Franck, Mnl. Gramm., § 216, 219. *Volghet* (C) is natuurlijk eene schrijffout voor *volghen*. Er bestaat voorts geen reden om bij vs. 4 de voorkeur te geven aan een der andere lezingen, want in het Lat. is het niet uitgedrukt. In den Sp. d. Jongers (p. 20):

> So wie wil leven sonder vaer,
> Die leyde sijn leven recht voort,
> Dat van hem geen quade nieumaer
> Onder den lieden wort ghehoort.

Vgl. Lsp. III. 3, 93-101.

I. 13.

Vgl. Lsp. III. 3, 225-231.

I. 14.

Vgl. Lsp. III. 3, 243-253; D. Doctr. II. 1275-1285.

I. 15.

Vgl. Lsp. III. 3, 253-261.

I. 16.

Alse di naken dine daghe, 'als gij op leeftijd komt.' Vgl. *senex* in vs. 1 van het oorspronkelijk. Soortgelijke uitdrukkingen, maar met andere beteekenissen, vindt men in III. 12 en IV. 1.

I. 17.

Het 3e vers komt volgens de lezing van C '*Want die quade waent des*' merkbaar althans één voet te kort. De andere teksten bieden ter herstelling de keus tusschen *altoes*, *ymmer*, *wel* en *wanet*. Mij komt het voor, dat alle lamheid verdwijnt door *waent altoes* te lezen, hoewel het Lat. daartoe geen grond geeft. In vs. 4 kon *dat* gemist worden, doch ik houd mij aan den oudsten tekst. - Vgl. Lsp. III. 3, 135-141, waar men een bewijs vindt, dat Boendale een hs. van den dietschen Cato moet hebben gekend:

immers vs. 139, 140 luiden: Want die quade waent altoes des, Watmen ruunt dat van hem es.

I. 18.

In A is aan deze strofe het volgende toegevoegd (ed. V.d.M. vs. 135):

> Want fortune es wel groet
> Den meenghen vor sine doet.
> Elc soudem wachten, ende so spreken
> Dat hem hier niet mochte ghebreken:
> Die dit dade hi ware vroet,
> Ende sijn dinc souden werden goet.

Vgl. Lsp. III. 3, 289-295.

I. 19.

Over *quekenoot* zie men het afdoende opstel van Dr. De Vries in de *Taalgids* III. 193. De varianten *quekin hooft* en *queken hoot* zijn maar nieuwe bewijzen voor zijne meening, dat het woord laten door volksetymologie is gewijzigd. *Qualre noot* in H is voorzeker hoogst zonderling, maar men mag het veilig voor een monstrum houden, zoodat de toch alreeds hopelooze verklaring van Dr. Halbertsma (De Jager, N. Archief, p. 240-244) nutteloos en overbodig wordt. - *Ghewout hebben* m.d. genit. ‘macht hebben over’; var.: *onghewout sijn* ‘geen m. hebben over.’

I. 20.

Over *vrient: dient*, (dat *hier* natuurlijk geen noodrijm is), zie AANT. op I. 9, *Danken*, *enen iet* - ‘vergelden’, Verdam, Mnl. Wb. II. 65. Vgl. voorts Lsp. III. 3, 315-323, D. Doctr. Opdracht (ed. Jbl., p. 321) vs. 13-19.

I. 21.

Bescaven (absoluut): ‘kaal, berooid’, hier (met *van*) ‘beroofd van, geheel zonder.’ Zie Taal en Lb. I. 223; Verdam, Mnl. Wb. i.v. - Vgl. Lsp. III. 3, 267-274.

I. 22.

Deze strofe zou men ook voor de vertaling van II. 3 kunnen houden, indien niet hare plaats in de teksten ten voordeele van I. 22 bewees. Trouwens ook in het Lat. bestaat het verschil tusschen deze disticha in den *vorm*, niet in den *inhoud. - Hem keeren in dien* ‘die richting -, zulk een weg inslaan; zich begeven tot, - in iets.’ *Ontsien* nog

eenvoudig ‘timere, metuere’ zonder het bijbegrip van ‘met eerbied’, dat nu in *ontzien* en *ontzag* ligt. - Vgl. Lsp. III. 3, 306-315; D. Doctr. II. 3247-3253. In den Sp. d. Jongers:

> So wie hem voor die doot versaecht,
> Hem en baet sijn leven niet,
> Ten baet gheen kermen noch gheclaecht,
> Die doot die heeft ons al verspiet.

I. 23.

Deze strofe zou zeker veel meer met het Lat. in overeenstemming zijn, indien men vs. 2 aldus mocht lezen: *Ende heves nochtan enghenen vrient;* maar geen der teksten geeft vrijheid tot deze ingrijpende verandering. Over de rijmen *verdient: vrient* zie AANT. op I. 9.

I. 24.

Beweven (iet), óók in IV. 8, 'verkrijgen, zich bezorgen' (lat. *quaerere)*; doch niet in III. 1, waar *beweven sijn* beteekent 'geschapen staan', zie Verdam, Mnl. Wb. op *beweven. - Ondersteken* is het best te vergelijken met ons *onderleid* '(goed) onderwezen'; de beteekenis is: 'voorzien van, (gewapend tegen)', dus 'voorbereid op.' Uit de volgende regels van den Sp. d. Jongers, p. 14:

> Hout u altoos so *ondersteken*
> Van dat u is met Gode ghebleven,
> So en mach u naemaels niet ghebreken,
> Wildi daeraf subtijlick leven.

blijkt zeer duidelijk dat Lamb. Goetman inderdaad uit den *dietschen* Cato putte. Vgl. INLEID. p. 12.

I. 25.

Vs. 5 en 6 zijn in hun samenhang met 1-4 niet duidelijk: zij behooren dan ook niet tot deze strofe, maar vormen eigenlijk het slot van IV. 41 (zie ald.). Misschien sloeg de schrijver van M twee verzen over, en behoorde in dien tekst IV. 41 (dat er nu in ontbreekt) op deze plaats te staan. Vs. 1-4 geven den zin van het Latijn vrij, doch juist weder. Vs. 2 *macht* te lezen voor *mach*, vgl. I. 34, vs. 2; zie Franck, Mnl. Gramm. § 165, 2. - Vgl. Lsp. III. 3, 167-173; ook Bouc v. Seden (Kausier, Dm. II) vs. 109-115 schijnt door dit dist. te zijn ingegeven.

I. 26.

Om hare plaats in de teksten (vòòr I. 27) mag men deze strofe voor het equivalent van I. 26 houden, ofschoon Jbl. (Die. Cat., p. 46) terecht opmerkt dat zij er geene vertaling van is. Hij voegt er bij: 'overigens vergelijke men Dist. III. 5': doch ook daarvan mag het geen eigenlijke vertaling heeten. - Vgl. Lsp. III. 3, 83-93; D. Doctr. II. 2101-2107.

I. 27.

In zijne lezing van deze strofe staat C alleen tegenover al de andere teksten; maar mij dunkt dat niettemin *slechts* die lezing in overeenstemming is met het Latijn: het

eerste vers van het Distichon wordt weergegeven door *Wachti* tot *Want;* en *Want* tot het einde is de getrouwe vertaling van vs. 2, die echter nog

getrouwer wezen zou als men, met de andere teksten, wilde lezen: Als *si die voghelkijn verdwasen;* (vgl. *dum* decipit auceps). Wat de lezing *ghebare: voghelare* (enk.), betreft: het is niet onmogelijk dat in Fl. en Bl. vs. 2827. '8. '9. (zie boven INLEID. p. 8) de oorspronkelijke lezing is bewaard (*pipet*, *blaset*, *verdwaset*), wat het enkelvoud zou rechtvaardigen, maar dan behoorde in vs. 4 *si* door *hi* te worden vervangen. Houdt men zich evenwel aan onze teksten, dan kan *ghebare* nog wel worden opgevat als 3 sing. conj., maar *voghelare* is als meervoudsvorm te ongewoon, (vgl. Franck, Mnl. Gramm. § 180, laatste al.); vandaar dat door mij aan beide woorden eene *n* is toegevoegd. Het is bekend dat het tweede gedeelte van dit Dist. door Hooft, Ned. Hist., 9e boek, aldus is vertaald:

> De vooghlaar op bedrieghen uit
> Den vooghel lokt met zoete fluyt.

I. 28.

Vs. 3. Kausler, Dm. III. p. 351: ‘es ist mit Jbl. nach D, Kinde, d.h. der Dat. sing. zu lesen’. ‘Nach D’ is onjuist; alle hss. hebben den dat. plur.: in D staat in plaats van ‘sinen kinderen’: *hem*. In L geeft het enk. *keere* bij *kinderen* geen zin, en de door Mr. V.d. Bergh aangewende remedie *keere*[*n*] is bijna erger dan de kwaal; bovendien schuilt de groote fout in *leeren*. - Vgl. Lsp. III. 3, 323-329.

I. 29.

Deze strofe heb ik geplaatst zooals zij in L voorkomt: hoe zij er in M uitziet doen de noten en AANT. op I. 11 zien. - b schijnt voor het meerendeel niet leesbaar te zijn. Jbl. heeft in zijne ed. D gevolgd.

I. 31.

Quaet ghelach vinden ‘slecht ontvangen worden, onaangenaam bejegend worden’, zie AANT. op I. 6. - Vgl. Lsp. III. 3, 409-415.

I. 32.

Ofschoon vs. 1 dezer strofe gelijk is aan het eerste vers van I. 11, dient zij ongetwijfeld ter vertaling van I. 32. De zin van vss. 3 en 4 (die van het Lat. geheel afwijken) is duidelijk deze: ‘dwaas is hij, die, om de gunst van eenen vreemde, de liefde van een vriend verspeelt’. Vs. 3 luidde in betere teksten natuurlijk *Hijs sot*, enz. - Vgl. Lsp. III. 3, 419-433. (Vss. 419, 420 en 427, 428 doen zien dat Boendale den mnl. Cato-tekst heeft gekend.)

I. 34.

De vertaling is niet getrouw, maar toch kan deze strofe aan geen ander Dist. dan aan I. 34 beantwoorden. In vs. 3 moet men on-

getwijfeld lezen *dinen vrient*, (vgl. ‘cede *sodali*’ in het Lat.), en ook is het niet onwaarschijnlijk, dat in vs. 2 de accus. van het pers. vnw. v.d. 3en pers. behoort te worden ingevoegd; aldus: *Dattune wel*, enz. - Vgl. Lsp. III. 3, 443-448.

I. 36.

Vs. 3 en 4 hebben veel overeenkomst met vs. 3 en 4 van II. 21. Vgl. Lsp. III. 3, 439-443.

I. 37.

Vgl. Lsp. III. 3, 461-465.

I. 38.

Voor deze strofe is (gelijk voor de vorige) L tot grondslag genomen, omdat in M en A vs. 2 blijkbaar bedorven is. Indien het geoorloofd ware, zou men uit de verschillende teksten het eerste deel der strofe aldus in zijnen vermoedelijk oorspronkelijken vorm kunnen herstellen: *Al moechstu iemant verwinnen saen*, *Emmer laet in vreden staen*. Men lette op *gestadichede* ‘patientia’, en op de merkwaardige variant (in A), *verste* in pl. van *vrede*. Tegenover *saen* zou men dit bijna voor de oorspronkelijke lezing houden. Het 2e vs. in M, bij vergissing *hier* ingeslopen, komt in dat hs. ook voor op de plaats waar het behoort, in II. 28. - De woorden van het oorspronkelijk *(vince ferendo)* vindt men nauwkeurig weergegeven in Bouc van Seden, ed. Kausler, vs. 901.

I. 39.

De vertaling is hoogst gebrekkig, maar het eerste vs. kan toch op geen ander Distichon slaan. De strofe, die Jbl. (p. 23, vs. 163-166) voor I. 39 hield, beschouw ik liever als de navolging van II, 26; zie ald.

I. 40.

Jbl. zag in deze strofe Dist. I. 35, ofschoon hij (Die. Cat. p. 48) de vertaling ‘weêr buitengemeen vrij’ noemt. Ik kan echter geen de minste overeenkomst zien van deze regels met I. 35: wel echter met I. 40 het *laatste* Dist. van Boek I; te meer nog daar zij in zeven van de acht teksten voorafgaan aan het *begin* van Boek II. In het algemeen mag zeker, bij zoo verwarde teksten als de onze, de *plaats* eener strofe geen bewijs zijn; maar wel wanneer er inderdaad overeenkomst tusschen het Dietsch en het Latijn bestaat. Misschien is het onzinnige *bedienens* van A een corruptie van *bi tiden;* dan ware de overeenkomst met ‘Dapsilis *interdum*’ nog grooter. Doch ook

als vertaling van l. 40 mogen deze regels ‘vrij gevolgd’ heeten. - Vgl. Lsp. III. 20, 44-47 (‘semper tibi proximus esto’)?

II. Praefatio.

Een enkele blik in de inhoudsopgaven (INLEID. p. 12 tot 15) zal alreeds doen zien, in welk een onvolledigen, vaak verwarden en niet zelden ook gebrekkigen vorm ons deze *Praefatio* door de verschillende teksten is overgeleverd. Nu eens zijn de helften van eene strofe gehecht aan de helften van twee andere strofen waarmede ze hoegenaamd geen geheel vormen, zoodat (als in M) *Macer* de 'Ars amatoria' heeft te leeren, maar *Ovidius* u tot een 'goet arsater' vormen zal, en de raad, om *Lucanus* te lezen, toegevoegd wordt aan het laatste deel der Voorrede. Elders weder ontbreekt het tweede deel eener strofe; of wel men mist een of meer der onderdeelen van de Praefatio geheel. Alleen D maakt wat de volgorde betreft een zeer gunstige uitzondering, maar om ook volledig te zijn ontbreekt haar weder het onderdeel *e.* In het kort, het was niet doenlijk, om voor dit gedeelte één tekst tot grondslag te nemen; voor elk der onderdeelen moest dus die tekst gekozen worden, welke niet alleen de zuiverste lezing gaf, maar tevens niet te jong was. In drie van de vijf gevallen bleek (niettegenstaande den beschreven staat van verwarring) M de voorkeur te verdienen. Mijne lezing van het geheel komt echter ook nu vrijwel overeen met die van D; een bewijs hiervoor, dat deze druk naar een ouden goeden tekst moet zijn gevolgd. Over de onderdeelen nog het volgende:

b. Medicine niet 'ars medica' maar 'medicus, dokter, geneesheer medicijnmeester', naast *arsater* 'chirurgijn, wondheeler, heelmeester'.

c. bewinden: ondervinden. Ik zie geen het minste bezwaar om hier de (door Jbl. immers noodeloos naar D gewijzigde) lezing van C te behouden, gelijk dan ook Kausler, Dm. III. 354, haar verdedigt. *Hem enes dincs bewinden* toch beteekent hetzelfde als *hem enes dincs onderwinden*, een synoniem van *hem keren tot eene dinc*, d.i. 'zich zetten, zich begeven tot iets, iets ondernemen'; en *iets ondervinden* kan zoowel *noscere* 'leeren kennen', als *novisse* 'kennen, weten' beduiden (zie Oudemans). *Si cupis noscere* wordt dus door: (*oftu*) *di wils bewinden*, *dattu wils ondervinden* volkomen juist weergegeven.

e. De verzen, die door Jbl. voor dit gedeelte der Praef. werden gehouden, komen in C tweemaal voor: ééns (vs. 219-223) na IV. 47 en omgeven van Disticha uit het 4e boek: andermaal (vs. 287-291) nà IV. 20. Op zich zelf zou dit nog geen reden zijn om deze regels *eerst* voor de vertaling van IV. 48, en *later* van IV. 21 te houden, maar de omstandigheid dat in M A B verzen voorkomen, die de gedachte van II. Praef. *e* vrij wat juister

uitdrukken, geeft recht om aan deze laatste een plaats in de Voorrede in te ruimen, en gene naar het 4e boek te verwijzen; zie aldaar IV. 21 en 48. - *Doghet hebben*, m.d. genit., 'nut, voordeel, profijt, genoegen hebben van': *doghet* 'wat deugt, - goed is'; vgl. 'dat doet mij *deugd*', = 'dat d.m. *goed*'.

II. 1.

B geeft misschien eene lezing naar een ouderen tekst, doch A verdient hier om zijne duidelijkheid de voorkeur. Al zou men geneigd zijn in vs. 1 te lezen: *niet toegaen* (in overeenstemming met: *ignotis* prodesse memento), daartoe geeft het - óók in B - ontbreken der ontkenning geen recht. Men versta deze strofe dan aldus: 'Bewijs gij uwen onderhoorigen steeds zooveel mogelijk dienst, opdat ze u in tijd van nood *hunne* hulp niet misschien onttrekken.' *Toegaen* is 'toebehooren, toekomen, ondergeschikt, onderhoorig zijn', vgl. B: *te dienste staen*; zie L. van Overzee, vs. 25.

II. 2

is helaas slechts in één tekst volledig bewaard. Men zal echter in vs. 1, voor *wat*, wel met B *waer* mogen lezen, want het onderscheid tusschen *welc* 'hoedanig' en *wat* 'van welken aard' is te gering om die woorden naast elkander te behouden. Ook moet in vs. 4 *sterven* bijna zeker door *sterfleek* worden vervangen (cum sis *mortalis* quae sunt *mortalia* cura). *Hem onderwinden* 'zich bemoeien, zich ophouden met'. - Vgl. Lsp. III. 3, 479-485.

II. 4.

Vs. 3 en 4 maken uit dat wij hier met II. 4 te doen hebben. Het toevoegsel van H is onverstaanbaar. - *Onghemoet*, adj. 'ontstemd, uit zijn humeur'; dus: 'ontevreden' of: 'neerslachtig, mismoedig'. Vgl. *welgemoed*, *blij te moede*. Zie AANT. op II. 23. - Vgl. Lsp. III. 3, 671-679; D. Doctr. II. 788-791, en 803-809.

II. 8.

Vs. 2 *den quade* enkelv.; de andere teksten hebben met het Latijn het meerv.

II. 9.

Wat *danc gheven* hier beteekent, is niet duidelijk; Prof. Moltzer gist: 'afdanken, zijn afscheid geven, wegzenden'. Maar hiervan bestaat geen voorbeeld, en ook zou men dan *niet* in plaats van *genen* verwachten. Ook al stond er *ondanc*, dan ware nog 'contemnere' niet vertaald of weergegeven. - Vgl. Lsp. III. 3, 1185-1191.

II. 10

Om hare plaats in de hss., te midden van vertalingen uit het 4e boek, zou men deze strofe wel voor IV. 39 kunnen houden, zooals dan ook V.d.M. heeft gedaan. Daar evenwel de inhoud in het

geheel niet overeenkomt met het laatstgenoemde Dist., en er ten overvloede in A H regels voorkomen die daarmede wel strooken, (vgl. IV. 39) mag men aan deze verzen de plaats toekennen, die Jbl., Die. Cat. p. 50, hun gaf, al is de vertaling gebrekkig.

II. 12.

In A is alleen het laatste vers dezer strofe bewaard: in B is uit de eerste verzen van II. 2 met de laatste van II. 12 ééne strofe samengesteld. - *Laten ghebruken* in vs. 2 heeft dezelfde bet. als de variant *laten gewerden*, en is synon. met *laten gebaren*, *laten betien* 'laten begaan'. Vgl. bijv.: Nat. Bl. III. 1460, Stoke IX. 1218, Sp. H. III^{3}. 31, 32. III^{8}. 18, 62. *Gebruken* beteekent eigenlijk 'zijn zin doen, zijn gang gaan', ook 'sinen wille doen'. (Zie Taal- en Lb. VI. p. 15, waar *gebruken* [naar het oordeel van Dr. Verdam zelven] onnoodig in *gebruden* wordt veranderd.) Bijvorm *gebroeken*, Grimb. II. 6338. Men leze, ten gerieve van de maat, in vs. 2: *wat soet*.

II. 13.

Deze strofe komt bij Jbl., Die. Cat. p. X., voor als II. 4 en p. 24 als II. 9; beide malen foutief. - Vgl. D. Doctr. III. 563-567.

II. 15.

Deze strofe is ons in geen der mnl. teksten bewaard gebleven. In hs. B van Stoke's Rijmkroniek echter zijn, op de hoogte van vs. 1170 van het 4e boek, veertien verzen ingelascht, die Huydecoper (Stoke II. 265) terecht voor 'broddelwerk' en 'jammerlijke regels' uitmaakt, maar die aan dist. II. 15 herinneren. Trouwens, de naam 'Catoen' wordt genoemd, en waarschijnlijk was het deze vorm die Jbl., Gesch. Mnl. Dk. II. 274, terloops deed gissen, dat *de vertaling* wordt geciteerd. Ald. in noot(1): '- Een der hss. van Stoke - haalt den "Catoen" aan, en dit mag wel de vertaling zijn.' Vgl. hiermede t.a.p., p. 273 noot (2). De regels luiden:

> Nu siet hoe hi hadde begeven
> Die doghet ende alt goet ghedocht.
> *Mij dunct dat hi wel slachten mocht*
> *Den quaden menscen*, *als Catoen seget*,
> Die emmer niement gueders pleget,
> Na der soene misdat deinken,
> Hine moet die vete late sinken,
> Ende doen si alle ut sinen ghedochte,
> Hoe qualiken hijt doen mochte,
> Ende int herte ghene stede,
> *Want het is der quader sede*.

Dat si gedenken der quader dade,
Dat si bi vrientscepen ende bi rade
Hebben te goede laten maken.

Ik zal mij zoo min als Huydecoper met verklaring, nog minder met verbetering van deze regels ‘ophouden’; ook zonder dat is het duidelijk genoeg, dat ze op II. 15 doelen. De regels tot opheldering waarvan (!) zij dienen, luiden:

[Velsen] dede noch als de quade pleghen
Dats nader zoene misdaet te denken.

Vgl. ook Lsp. III. 3, 1143-1151; Bouc v. Seden (Kausler) vs. 519, 520.

II. 16.

Zie AANT. op I. 5. - Vgl. D. Doct. II. 2424-2429.

II. 17.

Cost ‘uitgaven’, òòk in III. 12. *Miden* ‘ontzien; sparen (*mijden* Kil.: parcere)’; eigenlijk: ‘onaangeroerd laten, (er) afblijven’.

II. 18.

Onvroet (vs. 1) leest ook Jbl. In de oude teksten luidde vs. 4 ongetwijfeld: *Dat hi hem sot gheveynsen can*. - Vgl. Belg. Mus. 6, p. 189?

II. 19.

Jbl. leest (vs. 4) *sonder beruwen*, doch de andere teksten staven de juistheid mijner lezing. - Vgl. Lsp. III. 3, 983-989.

II. 20.

Deze strofe is eigenlijk slechts eene vrije vertaling van het 2e vers van dist. II. 20. *Sonder raet* ‘zonder gezond verstand’. - Te vgl. Lsp. III. 3, 149-150?

II. 23.

Onghemoede kan hier niet wel bnw. zijn; is het echter znw., dan leze men *tonghemoede* ‘tot verdriet.’ - Vgl. Lsp. III. 3, 569-579.

II. 24.

Beweren, ‘vermijden, ontgaan’ (Verdam, Mnl. Wb.), of: ‘afweren, verhoeden, voorkomen’?

II. 25.

Misschien stond aan Boendale dit Dist. voor den geest bij Lsp. III. 3, 579-587, of wel bij III. 3, 663-671.

II. 26.

Bij uitzondering is d, en wel om zijn duidelijkheid en grootere zuiverheid wat de maat betreft, tot voorbeeld genomen. (Bij Jbl., Die. Cat., p. 23, bekleedt deze strofe de plaats van I. 39). Vs. 1 *Becomen*, ‘behagen, aanstaan, bevallen’, Verdam, Mnl. Wb. I. 804. *Wat* moet wel door *iet* worden vervangen. Vs. 3 *in sijn hant*

komt mij voor in den oorspr. tekst te hebben gestaan, als sterke tegenstelling met *onder sijnen voet:* 't is op zeer vrije, maar juiste wijze weergegeven: 'Fronte capillata post (etc).'

II. 28.

Ghelach moet hier 'modus vivendi, levenswijze' beteekenen: (*die vroede*), *die souct alsulc ghelach* 'die naar een zoodanige levenswijze streeft; die zijn leven zoo inricht, (dat)'. Zie de AANT. op I. 6.

I. 29.

Ontslaen 'te niet doen', vgl. Stoke, II. 1377. Kiliaen geeft als eerste beteekenis *solvere*, 'ontbinden, slaken'. Vgl. *iemand ontslaan* (*uit*), eigenl. 'hem losmaken (van)'. Ook de variant *ontstaen* (opgevat als 'weerstaan, het hoofd bieden (aan)') geeft een goeden zin, maar bewaart toch niet de ware lezing, als uit de (valsche?) 'rime riche' blijkt: *staen: gestaen*. Vs. 4 in M *dickent suere* is blijkbaar een schrijffout.

II. 31.

Vs. 4 *gherne* 'veelal, doorgaans, lichtelijk, spoedig, gemakkelijk', vgl. Oudemans. In andere beteekenissen, zie AANT. op IV. 34 en 38.

III. 1.

Beweven sijn 'gesteld zijn, geschapen staan'. Vgl. AANT. op I. 24. - Vgl. D. Doctr. I. 134-138.

III. Praef.

b. Hets mit mi of *hets mi gast* beteekent, zooals Jbl., D. Cat. p. 53, zegt: '*mij raakt* (of deert) *het niet*[1)]. Meer in overeenstemming nog met de bet. van *gast* ('*hospes*, vreemdeling') ware eene omschrijving als: 'aan mij is het vreemd; of: ik ben er vreemd aan', d.w.z. 'het is van mij af, ik heb er niet (meer) mee te maken'. Bij de eerstgen. lezing staat het begrip van het subst. nog op den voorgrond, bij de andere helt het woord reeds meer over tot een adjectivum. [Vgl. uitdrukkingen als *het is jammer* (subst.), en: *hoe jammer* (adj.); *het doet mij leed* (subst.), en: *het is mij leed* (adj.). Zie ook: Paul, Principien der Sprachgesch., 1ste ed. p. 204]. *Gast* komt o.a. nog voor: OVl. L. en Ged. 239. 188: *Al dat ic zach was mi gast*, 'ging buiten mij om,

1) Aan verband met *woest*, *waste* en *guasto*, *gaté* denkt Dr. Jbl. nu wel niet meer. Op de (daar genoemde) plaatsen MLoep I 1804, en Hildegaersberch p. 57 vs. 108, staat *gast* in de gewone beteekenis.

raakte mij niet'; Troyen, (hs.) f°. 147 *d*: *die doet en wart my nimmer gaste;* verder: *sijns levens gast* ('vreemd aan-, los van zijn leven', bepaaldelijk voor:) 'ontlijfd, dood', zie: Limburg VII. 1334; Lanc. II. 45250. *Mitti salt bliven*

vast; zeer gelukkig is de tegenstelling: *gast met* - ‘vreemd aan, vrij van’, *vast met* - ‘vast aan, verbonden, gehecht aan’. De zin is natuurlijk: ‘aan u zal het vast blijven, gij zult er (zoo licht) niet afkomen, de gevolgen zullen op u kleven, gij zult er den last van hebben’ of, in het Mnl. ‘*het soude op di* becraken’ (Mnl. Wb.).

III. 3.

Voere ‘gewoonte, zede; handelwijze, gedrag’. Vs. 1 en 2 [*pleghet*]: [*seghet*]; de verandering was onvermijdelijk, daar de tekst *pliet: seit* geeft.

III. 4.

Vs. 1 M *te rade niet*, zoo heeft vs. 207 in M; de afschrijver had echter blijkbaar vs. 213 (= vs. 3 van II. 12) reeds in het oog, waarom ik *niet* geschrapt heb. Vs. 2. *Bedincti n. te spade* ‘wees er bij tijds op bedacht’, d.i. ‘laat het goede oogenblik niet voorbijgaan’. *Hem sp. bedenken* in andere bet. zie AANT. op IV. 46. Vs. 4. *In alsoe vele als an dy gaet* is letterlijk ‘voorzooveel het u aangaat’; maar hier is (overeenkomstig het Lat. ‘quantumcunque potes’ en blijkens de lezing van H) de bedoeling: ‘voorzooveel gij er iets aan doen kunt, - gij vermoogt, - het aan u staat’. - Te vgl. Lsp. III. 3, 56-62?

III. 5.

Smeken ‘vleien’. *Voort reken* ‘te voorschijn brengen, voor den dag halen’, zie Tijdschr. I. 29; *scone tale voirt reken*, ook D. Doctr. II. 1262, hs. C. (Heeft de schrijver van C den dietscen Cato gebruikt?) - Vgl. D. Doctr. II. 1257-1266.

III. 8.

Het is bij deze strofe *niet* mogelijk éénen tekst als grondslag te nemen. In mijne lezing, hoofdzakelijk die van D, zijn de voornaamste wijzigingen en verbeteringen van Jbl. opgenomen. - Vgl. Lsp. III. 3, 515-523.

III. 9.

Jbl. leest voor vs. 3 (dat ongetwijfeld bedorven is): *Dat men niet en segghe ‘daer gaet’*. Eene lezing als *Dat men niet en seit ‘siet*, *waer hi gaet’* of *Dat men n.e. seit ‘siet daer gaet’* verbetert de maat althans een weinig. (Na *seit* kan *siet* zeer goed zijn uitgevallen). Ik durf naar de oorspronkelijke redactie niet gissen.

III. 10.

Het gestoorde metrum van vs. 4 ware te herstellen door te lezen: *Ay dese oude*, *hoe goet was hi!*

III. 11.

In het origineel is sprake van *consilium servi*. Is het te veel gewaagd, te meenen dat de oorspronkelijke lezing van deze, thans hoogst onnoozele, mnl. strofe ten naaste bij geweest zal zijn als volgt?

> '*Alse dijn knecht* di ghevet raet,
> *Dat* en sal di niet duncken quaet;
> Hijs sot, die *sulken* raet ontseyt -
> *Wie sone* gaf - daer doghet an leyt.'

Zoo ware tevens de gebrekkige maat in vs. 1 en 3 hersteld. *Raet ontsegghen* 'een raadgeving verwerpen, afslaan (*despicere*)'. *So wiene gaf* 'wie dien raad dan ook gegeven hebbe', als het maar een raad is *daer doghet an leyt* 'die deugt, deugdelijk is' (zie AANT. op II. praef. *e*). - Vgl. Lsp. III. 3, 1159-1165.

III. 12.

Ofschoon in weerspraak met bijna al de andere teksten leze men met M *Alsti:* 'Als ook voor u slechte tijden ("de kwade dag") aanbreken, schaam u dan niet, de tering te zetten naar de nering'. Of men leze: *Na dien datti tiden naken*, d.w.z. 'al naar dat de tijden zijn (die over u komen)' dus 'naar gelang van de tijdsomstandigheden'. De lezing van H (*Als dy dine lijde*) is in overeenstemming met M. - Vgl. Lsp. III. 3, 141-149.

III. 13.

Vs. 1 *by dinen live* kan een bezwering bij het leven zijn, maar ook eenvoudig 'in uw leven' beteekenen; het eerste is het waarschijnlijkst. Vs. 4 is naar D gewijzigd, omdat *der wiven* met *wel* geen goeden zin geeft. De verklaring van het oorspr. Dist. gaf Cannegieter, ed. 2a Arntzen: p. 437-443; (in 't kort bij Hauthal. a.w. p. XXXVI). - In den Sp. d. Jongers (p. 14):

> Liefde te draghen en is gheen verdriet,
> Een wijf te nemen is goet spel,
> Ende trouter gheen, wat u ghesciet,
> Ghi en kentse te voren wel.

III. 14.

Vs. 3 luidde oorspronkelijk misschien: *Doet iemant quaet*, du *salt*ene *vlien*. Jbl. leest: *dien saelstu vl.*

III. 15.

Vs. 3 en 4 beteekenen: ‘Dááraan *leghet lachter*’ (= dàt is schandelijk), iets te beproeven, waartoe men niet in staat is’. Vs. 4 ware vloeiender indien er stond: *Dat een niet g. en can.* - Vgl. Lsp. III. 3, 489-495.

III. 17.

Blijkbaar geeft A niet de oorspr. lezing (zoomin als d): daarom is D voor deze strofe het voorbeeld, ofschoon zijn taal niet zeer zuiver is, vgl. bijv. vs. 1 *verstaet* voor *verstaes:* Franck, Mnl. Gr. § 167. Vs. 3 Jbl. *bidde*. Vs. 4 *om* door *dor* te vervangen? Het toevoegsel in A is, wat vs. 5 betreft, getrouw aan het Latijn, maar vs. 6 is onzin.

III. 18.

[*Daer*], hs. *Ende daer;* dus blijkbaar het onmiddellijk vervolg op III. 17. *Vermanen*, zie AANT. op IV. 40. - Vgl. Lsp. III. 3, 529-534.

III. 19.

Vs. 3 en 4, hoe bedorven ook, herinneren eerder aan het slot der Epistola 'legere enim et non intelligere nec legere est', dan dat zij dist. III. 19, vs. 2 weergeven. Tevens doet deze strofe onwillekeurig denken aan het: *Verstaen ende horen scijnt beter wesen*, *Dan sonder verstaen vele ghelesen*' (Vad. Mus. 2, p. 178).

III. 20.

In dorperheden merken 'voor onbeschaafd houden, als lomp aanmerken'; zie AANT. I. 5. - Vgl. Lsp. III. 3, 929-935. In den Sp. d. Jongers, (p. 17):

> Over tafel en brenct niet voort
> Langhe prologhen, het waer u schande;
> En wilt niet spreken een dorper woort,
> Noch niet veel koteren aen u tanden.

(Koteren (sine tanden), Rose, ed. Verwijs 7341. 'de tanden stoken', *kotertand* 'tandestoker' (Plantijn)).

III. 21.

Minder juist: Lsp. III. 3, 995-1000; niet volkomen onjuist: Die. Doctr. II. 1921-1933.

III. 22.

VERVOLG. De plaats dezer regels in alle teksten - tusschen III. 22 en III. 23 - laat geen twijfel over, of zij zijn een vervolg of uitbreiding van III. 22, vs. 2, en wel meer bepaald van *aliena sequi*, dat wel alreeds door *hem an vremden gheneren* was vertaald, maar waaraan nu eene uitweiding over het *bidden* ('bedelen') wordt toegevoegd. Kausler, Dm. III. p. 351, zegt van deze verzen, dat ze 'scheinen das

dem Sinne nach allerdings verschiedene Dist. IV. 42 vertreten zu sollen, wenigstens bleibt für jene Verse kein andres im Orig. übrig'; maar dit laatste kan toch niet als bewijs dienen, dat ze er inderdaad de vertaling van zijn? (Regels, die *groote* overeenkomst vertoonen zijn in De Bouc van Seden vss. 1074-78). Aan dit 'vervolg' sluiten zich in A nog onderstaande verzen aan, waarvan onder de onvertaald gebleven Disticha het voorbeeld evenmin te vinden is:

Ende vele sceelt die es wreet,
Ende vechtene saen ghereet:
Wachti des ende si vroet.
So sal dijn dinc al werden ghod.

Ik acht, dat de volgende regels in den Sp. d. Jongers, p. 14, behooren tot III. 22 of het Vervolg, (ofschoon men ook aan I. 39 of III. 9 denken kan):

Catho heeft ons beschreven,
Dat hi is dom ende seer onvroet
Die so veel heeft wech ghegheven,
Dat hi namaels bidden moet.

III. 23.

De zin dezer regels is: 'Gij behoort den dood niet te haten, al was het ook maar wegens dit ééne, dat hij den boozen hun loon geeft, zij het dan ook dikwijls wel wat laat (of: vrij laat).' Aardig is in A *somen*, dat beteekenen kan: 'voor sommigen (der boozen)', of: 'naar sommiger oordeel.' Men ziet, dat de vertaler *malorum* heeft opgevat als genit. van *mali*, niet van *mala*.

III. 24.

Sulc man 'sommige mannen, menig man.'

III. 25.

Vgl. D. Doctr. II. 1647-1650. Uit het daar voorkomende *verbelghen* te besluiten, dat de schrijver den *vertaalden* Cato heeft gebruikt, is gewaagd. *Belghen*, *doen verbelghen* '(offendere) boos maken.' Verdam, Mnl. Wb. I. 847.

IV. Praef.

'Deze strofe ziet eenigermate op de prologe van het IVe boek' teekent V.d. Meersch, B.v. Cat. p. 41, aan. Doch, wel beschouwd, is zij niet anders dan een zeer bedorven lezing van disk I. 1, en het is alleen om hare plaats in den tekst - tusschen III. 25 en IV. 1 - dat zij voor IV. Praef. mag in aanmerking komen.

IV. 1.

Na dijnre tijt 'na uw leven, in de eeuwigheid.' Vgl. ons: *uit den tijd zijn* 'het tijdelijke met het eeuwige verwisseld hebben.' *Tijd* 'leven', tegenover *eeuwigheid* 'dood'. De maat zou hier vereischen: *So sulstu namaels h. vr.*

IV. 2.

Vs. 3 te lezen: *daer du* ionc *mede best ghevoet?* Het Lat. is geheel verschillend.

IV. 3.

Vs. 2. *en(e)gher sake wijs* is onzin, en waarschijnlijk niet dan een door het voorafgaande *sake* ontstane schrijffout. Men leze: *engherhande wijs*.

IV. 4.

Zoo duidelijk als de mnl. strofe is, zooveel moeielijkheden levert het oorspronkelijke Distichon op. ‘Non tam morum doctrinae atque praeceptis in hoc [disticho], quam criticae navanda opera est’, zegt de onbekende schrijver der Historia Critica Catoniana[1)], en terecht, want het is niet de *zin* die te wenschen overlaat, maar de *vorm*. Geen enkele der vele uitgevers is dan ook in gebreke gebleven om hetzij eene geringe, hetzij eene ingrijpende verbetering voor te slaan, of wel om het door anderen voorgestelde goed te keuren of te verwerpen[2)]. Toch is dit Distichon in de hss. met een hoogstmerkwaardige eenstemmigheid overgeleverd; immers in een der oudste (het züricher) luidt het aldus:

> Dilige denarium, sed parce dilige formam,
> Quem nemo sanctus nec honestus captat habere;

en het geheele verschil met de andere teksten bepaalt zich tot *quam* in plaats van *quem*[3)]. Nu hebben sommigen in *denarium* een vergrijp tegen de prosodie gezien, dat anderen, door *denārjum* te lezen aanstonds uit den weg ruimden: een derde wilde na *parce* een dubbelpunt plaatsen, of *formam* in *famam* veranderen, ja zelfs heeft iemand vs. 1 door *Dilige te ornari (etc.)* willen vervangen. De sterkste wijziging in vorm en zin beide brengt echter de lezing van den scherpzinnigen Groningschen Hoogleeraar Dr. Ae. Baehrens, die aan het Distichon de volgende gedaante gaf[4)]:

> Dilige olens nardum, sed parce; defuge odorem,
> Quem nemo sanctus nec honestus captat habere.

Evenwel, de woorden *denarium* en *formam* staan voor den tekst wel zóó onwrikbaar vast, dat men - de onzuiverheden van uitdrukking en woordschikking latende voor hetgeen zij zijn, en in afwachting van eene volkomen bevredigende verbetering - den zin maar zal moeten verklaren, zooals hij sedert eeuwen verklaard is, en in dit Dist. eene andere uitdrukking zien van *deze* gedachte ‘Avaritia pecuniae habet studium, quam nemo sapiens concupivit’[5)]. Ten bewijze van de overeenstemming in opvatting bij de talrijke vertalers en uitleggers der Disticha laat ik, tevens als een soort van staalkaart, de merkwaardigste bewerkingen volgen. (Voor de plaatsen vergelijke men Bijlage II).

1) Ald. p. 466. Zie Bijl. II.
2) Zie ed. 2a Arntzen: p. 255; Hist. Crit. Caton., p. 466.
3) Vgl. Hauthal, p. 47, 48.
4) Poetae Latini minores, III, p. 230.
5) Sallustius, Catil. conjur. XI. 3.

Novus Cato, vs. 215.

> Pro specie nullum, sed pro re dilige nummum
> Quem nec adunavit sapiens nec honestus amavit.

Cato rhythmicus, vs. 115.

> Dilige denarium animo mansueto
> Et amorem nimium ei non prebeto.
> Et ut formam diligas non volo sed veto:
> Hoc non sancto competit nec viro discreto.

Cato interpolatus:

> Si vis sanctorum, fili, non flectere normam,
> *Dilige denarium*, *sed parce dilige formam*.
> Nummum non formam cures, quam scis retinere,
> *Quam nemo sanctus nec honestus captat habere*.

In denarium tali tenore tuus extendatur affectus, quatenus inde percipias quae necessaria sunt ad. vitam. Non autem hunc, quasi quod delectabile visu, respiciens, ipsum colas tamquam a fide devius et anormalus ydolatra.

Cato leoninus, vs. 219.

> Nummum, lector, ama: te formam spernere clama:
> Quem nemo vere sanctus contendit habere.

Anglo-norm. vertal. van Everard. (ed. Le Roux de Lincy.)

> Nient pur la beauté
> Mes pur nécescité
> aime le denier
> Kar c'est la summe
> Nul saint ne honeste homme
> n'el convoite avoir.

Eng. vert. nààr Everard: vs. 109. (ed. Brock, Cursor Mundi.)

> no□t for the fairnes
> bot for thi nedines
> loue thou the peny.
> for ther is na parfite man
> that alder-mast gode can
> that ellis louis eny.

Eng. vert. nààr Everard, vs. 501. (ed. Goldberg.)

Loue the peny for the nede,
For other beute non;
The holy mon coueiteth hit not
No more then a ston.

[In de eng. prozabew. (ed. Nehab) ontbreekt IV. 4.]

Fransche vert. van Lefèvre (ed. Jonekbloet.)

Je veux moult bien que t'aymes le denier
Et uses à droit des biens de ton grenier;
Heiz la forme dont le denier exploite,
Car noulz sains homs avoir ne la convoite.

Deutsche Cato (ed. Zarncke), zeer vrij:

447 Unrehtez guot daz lâze;
Minne phenninge ze mâze.

Seb. Brandt (*Catho Getütschet;* Zarncke, Narrenschiff, p. 136):

488 Hab lieb den pfenning, doch huet dich
Hab lieb die form des gelts messlich
Dann nye kein heylig ye uff erd
Noch erlich mensch gelt hat begert.

Dezelfde in zijn *Narrenschiff*, 3, vs. 25, 26 (Zarncke, ald. p. 6.)

Esz hat keyn wyser nye begerdt
Das er moecht rich syn hie uff erdt.

Sam. Ampzing (a^{o}. 1632):

Bemint het geld, *om dij te voen*.

Bemint den penning wel, maer niet des munts gelaet:
De eerste liefd is goed, de tweede lust is quaed.
Bemint den penning om de baet,
Om sijn gebruyk, niet om 't zieraed.

In *Dion. Catonis Disticha adornata flosculis poeticis* (nà het grieksch van Scaliger), p. 222:

Love money well, but love 't not for its Sight,
In which no honest Man takes much delight.

Der Münze Glanz und Zier schau, aber mässig, an;
Den Nutzen, nicht den Schein besicht ein weiser Mann.

Hou 't gelt in waarde maar vergaap u niet aan 't gelt:
Wie wijs is, heeft zijn hart noit op dien glans gestelt.

N'abhorrez point l'Argent: Il est bon d'en avoir,
Mais nul homme-de-bien ne l'aime, pour le voir.

De fransche vertaling van Salmon (ook opgenomen in de Hist. Crit. Caton. p. 473) luidt:

N'aime l'argent que pour l'usage;
Et de son vain éclat ne sois jamais épris:
A ce trait on connoit le sage,
Qui pour le metal seul ne sent que du mépris.

Deze voorbeelden zouden uit de proza-bewerkingen en commentaren nog zeer vermeerderd kunnen worden, doch dan te veel plaats beslaan.

IV. 5.

Vgl. Lsp. III. 3, 389-395.

IV. 6.

Vader genit.; oudere vorm dan *vaders*, dat door analogie ontstond, Franck, Mnl. Gramm. § 196. In vs. 3 moet gelezen worden: *het lachtren di dine dade* ‘uwe daden strekken u tot schande’, want *lachteren* komt intrans. niet voor. - Vgl. Lsp. III. 3, 1207-1213.

IV. 8.

Vs. 1 *beweven* ‘verwerven’, zie AANT. op 1.24. *Die D*' ‘(denarius) penning’, zie Tijdschr. III. 188; Verdam, Mnl. Wb. op *denier*. De woorden van B ‘die hellinc is een goet ghewin, die den penni*nc* brenghet in’ leest men letterlijk Rose (ed. Verwijs) vs. 12031-2; en Prov. Comm. no. 682 drukt geheel hetzelfde uit: ‘tis een goe hallinc, diet pont inbrenct’. De *hellinc*, *heller*, *hallinc* of *allinc* had de waarde van een halven penning.

IV. 10.

Mate ‘matigheid, soberheid’. *Ongheware*, eigenlijk ‘onbetrouwbaar’, Praet, Sp. 1196; hier beteekent het meer ‘bedriegelijk’ in den zin van ‘waar men bedrogen meê uitkomt’; (of: ‘wat slechte gevolgen kan hebben’). Slechts D gaf hier eene bruikbare lezing. - Vgl. D. Doctr. II. 2755-'9.

IV. 13.

Raet soeken an: lat.: ‘auxilium petere a.’ *Troest* ‘steun, toeverlaat; helper, raadsman.’
- Bij V.d.M., B.v. Cat., p. 43, gaan

de volgende regels, (in het hs. tusschen III. 19 en (IV. 39?) geplaatst, voor IV. 13 door:

> Zone, dat di dine vriende raden,
> Dat saltu in dinen sin bestaden,
> Hier naer, als duus te doene heefs,
> Dattu di selven raet dan gheefs.

Men vindt ze ook in C tusschen III. 16 en III. 25, doch met deze afwijkingen: Vs. 1 Datti. 2 Saltu in. 3 alstuus te doen heves. 4 Dattu raet di selven gheves. Jbl. zag er het tweede vs. van IV. 36 in: ik reken ze tot de overschietende strofen.

IV. 17.

Vgl. Lsp. III. 3, 1191-1195.

IV. 18.

Zoowel Jbl. (Die. Cat. p. 58) als V.d.M. (B.v. Cat. p. 44) en Kausler (Dm. III. 353) willen het in CA overgeleverde[1)] *min*, *men* van vs. 4 in *mere*, *mer* veranderen; Jbl. omdat hij ‘den vertaler geen onzin (heeft) willen in den mond leggen.’ Toch geloof ik de lezing der hss. te mogen behouden, en de strofe van onzin te kunnen vrij pleiten. Het origineel spreekt van de kindschheid van den ouden dag, en vermaant dat men den ouderdom niet belachen zal: welnu, de mnl. vertaler (die natuurlijk zeer wel wist dat grijsheid en wijsheid samen gaan, maar wien het even goed bekend was, dat hóóg bejaarde menschen kunnen kindsch worden) doet hetzelfde als hij zegt: ‘hoe ouder een mensch wordt, hoe meer hem zijn verstand gaat begeven (d.i. hoe hi der wijsheid *min* hevet); men spotte daarom niet met een grijsaard.’ Het is waar dat het redengevend slot niet geheel in overeenstemming is met den voorzin, en het beter wezen zou, indien óók *cum sapias animo* ware vertaald (waardoor men, als in het oorspronkelijk, de tegenstelling zou hebben van een *verstandigen* jongeling, die met een *kindschen* grijsaard niet spotten moet); maar onzin is het niet. - Vs. 3. *Scop*, Kiliaen: *schop*, *schoppe* ‘ludibrium (kortswijl, spot)’; *sceeren* (naast *scerne*) Kiliaen: *scherne* ‘ludibrium, jocus, sanna’. Vs. 4 *Der* kan vervallen, gelijk het trouwens in A wordt gemist.

IV. 20.

Hier mag sprake zijn van onzin, althans van tegenspraak; waarom dan ook Jbl. vs. 2 (in overeenstemming met het Lat. *prospicito tacitus*) verbeterde: *dat saelstu merken. Merken* ‘opmerken’, zie AANT. op I. 5.

1) In D komt deze strofe niet voor, hoewel K. dit meende.

IV. 24.

Ghelaghe hier ‘modus vivendi’; vgl. AANT. op I. 6. In den Sp. d. Jongers (p. 16):

> Spijs ende dranck die neemt bi maten
> Diemen u ter tafelen brenct;
> En wilt niet slocken ghelijck den vraten:
> Si eten dat hem den buyck ontsinct.

IV. 27.

De zin van vs. 3 en 4, ofschoon niet glashelder, is toch wel na te gaan: ‘A1 is iemand in wijsheid bedreven, als hij haar verlaat (= zijn kennis niet bijhoudt) dan vergaat en vervliegt zij’; maar er moet toch een font in schuilen. Men leze: *Al can een vroetheit*, *diere afstaet*, *So teglijt si ende tegaet*. Op negatieve wijze leeren dus deze regels hetzelfde als in het orig. de woorden: ‘Rara datur longo prudentia temporis usu’. *Afstaen* ‘nalaten, opgeven, enz.’ Verdam, Mnl. Wb. I. 272, 273.

IV. 28.

Becomen ‘aanstaan, lijken’ zie AANT. op II. 26. *Verspreken* ‘berispen’. De les is: ‘gij moet iemand nimmer zoo hoog prijzen, dat gij u-zelven de mogelijkheid beneemt om hem, als het ooit mocht noodig zijn, nog met schik te berispen’.

IV. 29.

Vs. 1. Jbl. leest: *als di twivelet*. Vs. 4. *Bose raet*, eigenlijk ‘schuldig voornemen, boos plan’; dan ook = *boosheit* ‘zedelijke verdorvenheid, slechtheid, zonde’. Hier is het zelfs de vertaling van *culpa:* ‘culpa enim est nihil discere velle’. In de bet. ‘zonde’ ook in IV. 46, zie AANT. - Vgl. Lsp. III. 3, 1199-1207.

IV. 30.

Recht, hetzelfde als *gerecht*, met de bet. van ‘zaak, ding’ in 't algemeen. Vgl. fr. *chose* eigenl. (*causa*) ‘rechtzaak, rechtsgeding’; dan ‘ding, zaak (voorwerp)’. Immers ook *ding* en *zaak* beteekenen oorspronkelijk ‘rechtshandel’ (nòg in ‘*zaak*bezorger’). Zie nog Verdam, Theophilus, AANT. op vs. 331. Mnl. *dan als* = mnl. *alles dan*, beide met eene ontkenning, beteekenen ‘alles bij elkaar, alles en alles, in 't geheel niet (meer, minder, beter, langer; anders) dan’; zie Mnl. Wb. I. 359 op: *Als* bijwoord. *Daer af* en *comt ander recht* dan als *strijt* is dus: ‘daarvan komt *ten eenenmale* niet anders, dan strijd’; ‘daar komt *nooit iets anders* uit voort dan kijven en slaan.’ - In A volgen op deze strofe vier verzen, die in het oorspronkelijk geen equivalent hebben, en door V.d.M., B.v. Cat. p. 44, voor een *corrollarium* van dit Dist. worden gehouden. Zij luiden:

Nu wachti des ende si oec vroet,
Ende hout di emmer in ghoet ghemoet,
So saltu werden ghoet ghetal,
Ende ghemint al over al.

Ghoedghetal vgl. *liefghetal*, bij Kiliaen (o.a.) ‘gratus, amabilis’, ‘aangenaam, beminnelijk, bemind’, vgl. Gloss. Lsp.

IV. 32.

Het Latijn is in deze strofe voorzeker niet weergegeven, maar dit mag hier minder de vraag zijn, dan of zij op zich-zelve een behoorlijken zin oplevert. Jbl. verstaat haar als volgt (Die. Cat. p. 59): ‘Als gij minder gelukkig zijt dan gij zoudt wenschen, en ge dan eens anders welvaart met leede oogen aanziet, zoo handelt ge slecht’; en V.d.M. teekent aan (B.v. Cat. p. 45): ‘hier staet, onzes achtens, het ww. *merken* in den zin van *benyden*’. Noch de eene, noch de andere verklaring van *merken* is, dunkt mij, juist; het beteekent hier: ‘opmerken, gadeslaan, (*spectare* in het lat. Dist). Mag men nu in vs. 3 voor *du best onvroet* lezen: *so bestu vroet*, zoo komen deze regels het Latijn vrijwel nabij. Zij beteekenen dan: ‘Als de fortuin u niet geeft, wat gij wenschen zoudt, en gij merkt dan eens op wat zooveel anderen bezitten [en of uw lot wel waarlijk zóóveel slechter is], zoo doet gij verstandig’. Dus ‘die zich, óók in tegenspoed, aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht’. Of men behoude de overgeleverde lezing, en de bedoeling is deze: ‘Als de fortuin uwe begeerten niet voldoet, en gij slaat dan anderer bezittingen gade, dan doet gij onverstandig [want gij prikkelt uw afgunst maar]’.

IV. 33.

Ik heb gemeend de lezing van C in vs. 1 en 2 naar A te moeten verbeteren, doch de ingevoegde woorden zijn door () aangewezen. De zegswijze in vs. 3 en 4 leest men ook B.v. Seden (ed. Kausler) vs. 529-530. Zij is nog wèl zoo gepast als het ‘*litus carpere remis*, *Tutius est magis quam velum tendere in altum*’ Wat de overeenkomst van dit laatste met Lsp. III. 3, 495-502 betreft, deze komt *mij* slechts toevallig voor. (Zie echter Jbl. Die. Cat. p. 50).

IV. 34.

Vs. 1. Jbl. Die Cat, p. 59: ‘Beter: Jeghen goeden ende rechten.’ Vs. 3 *Gherne* is hier ‘altijd’ en *wreken* niet ‘straffen’, maar ‘ulcisci’; het Lat. toch heeft ‘*semper* enim Deus injustas *ulciscitur* iras’. Vs. 4. ‘*sinen vrient*, - den Freund Gottes, nicht den eigenen’, volgens Kausler, Dm. III. 354, *Verspreken*, ‘beleedigen, lasteren’.

IV. 35.

Serich ‘droevig’, vgl. eng. *sorry*, voor *sory*, uit ags. *sárig*. - Vgl. Lsp. III. 3, 277-281 en 1229-1233.

IV. 36.

Toren, ‘smart.’ Het toevoegsel in A heeft tot den oorspr. tekst niet behoord, maar is toch niet geheel overbodig, vgl. ‘quaedam ferre decet patienter.’ Over de vss. die bij Jbl. voor IV. 36*b* doorgaan, zie AANT. op IV. 13.

IV. 37.

Vgl. D. Doctr. IV. 1423-1428.

IV. 38.

‘Daar het onderscheid niet meer te pas kwam of men Gode wierook dan kalveren zou offeren, was het natuurlijk dat de vertaler CATO'S woorden wijzigde’, zegt Jbl., Die Cat., p. 59, doch niet geheel juist, daar het Dist. eigenlijk behelst, dat men God met het een noch het ander moet meenen te behagen. Het wijzigen echter van eene spreuk, waarin ook maar sprake was van het dierenoffer, is van den christelijken vertaler zeer begrijpelijk; gelijk dan ook IV. 14 waarschijnlijk om geen andere reden gemist wordt, dan om het christelijk geloof niet te kwetsen. Nog in een schooluitgave van den lat. tekst in 1778 (de *Dist. Cat. melius digesta)* wordt bij het laatstgen. Dist. aangeteekend: ‘Quod prudenter reddendum est batave, ne Christianorum pietati vis fiat.’ - *Gherne* ‘gaarne, vrij-, gewillig’.

IV. 39.

Kausler, Dm. III. 355: ‘- das Dist. IV. 39. Cede locum laesus etc., für welches in den übrigen Texten [H was toen nog onbekend] ebenfalls keine entsprechende Strophe vorhanden ist, [scheint] in M [= ed. V.d.M.) durch Strophe 33 [de boven afgedrukte vss.] vertreten.’ De geheele overeenkomst bepaalt zich echter tot de woorden ‘den gelucke wes onderdaen’ met ‘Cede - fortunae’; hoe wel dit geen reden zijn mag om K.'s onderstelling te wraken. In elk geval is de overeenkomst met deze regels toch nog grooter dan met die, welke V.d.M., om hun plaats in het hs., voor IV. 39 aanzag. Zie de AANT. op II. 10.

IV. 40.

Vs. 3. *Ghenade* ‘verlichting, heul, solaas, (genezing) Rijmb. 21700; (vgl. ‘dolor est *medicina* doloris’.) Nog gebruikt het volk *genade krijgen* voor ‘verzachting van pijn, opluchting krijgen.’ Vs. 4. *wroeghen*, ‘beschuldigen, aanklagen’; hier ‘berispen, bestraffen, *castien*, (castigare), *vermanen* (III. 18)’. *In rade* ‘in stilte’, zie Oudemans. De verbetering van Jbl. herstelt dezen regel niet geheel, maar maakt toch uit onzin zin. Ook voor deze plaats is het te betreuren, dat zij slechts in éénen tekst voorkomt.

IV. 41.

Kausler, Dm. III. 351-352, komt op tegen de identiteit dezer strofe met IV. 41. Terecht zegt hij, dat de woorden *mutavit mores* van het oorspronkelijk niet zijn weergegeven, maar dit bewijst bij eene doorgaans slordige vertaling niets. Over de mogelijkheid van ontleening aan het Fransch zie de INLEID. p. 10. Ten slotte zegt K.: 'Dem, lat. Orig. gegenüber wäre man versucht: *Al hevet misdaen dijn houde vrient* zu ändern': hetgeen althans overweging verdient.

IV. 45.

Het Mnl. stemt in zooverre overeen met het Latijn, dat de zin van het laatste is: 'grijp terstond de eerste de beste gelegenheid aan, opdat gij later niet met moeite hebt na te jagen, wat gij eens verzuimdet', terwijl het eerste beteekent: 'laat het nooit noodig zijn, dat gij, het verleden overdenkende, iets dat gij vroeger deed, nòg eens zoudt willen doen (zoudt willen overdoen)', m.a.w. 'wat gij *kunt* doen, doe dat *terstond* en *goed*.' De hoofdgedachte is èèn in oorspronkelijk en vertaling, nml.: 'gedane zaken nemen geen keer', maar in de daaruit getrokken les is eene schakeering.

IV. 46.

Kausler, Dm. III, p. 352, kon tusschen deze regels en het Latijn geen overeenkomst zien, en ook Jbl., Die. Cat., p. 59, achtte vs. 1 en 2 duister. Toch kan deze strofe zeer wel met den lat. tekst strooken. Men oordeele. Vs. 1. *Bedocht sijn* kan in alle beteekenissen de plaats vervangen van *hem bedocht hebben*, praet. van *hem bedenken* (vgl. Mnl. Wb. op *bedacht* en *bedenken*) en een der vele beteekenissen van *hem bedenken* is 'berouw hebben (of: krijgen), tot inkeer komen.' *Hem spade bedenken* staat tegenover *hem te tijt bed*. (Praet. 1179 en 1577), en beteekent 'laat tot inkeer komen'; *spade bedocht sijn* 'laat tot inkeer gekomen zijn.' Vs. 2. In *bi bosen rade* worde *bi* niet als 'door' verklaard, maar men vatte het op als in onze uitdrukkingen: *bij* zijn verstand, *bij* zijn zinnen, *bij* zijn kennis, niet wel *bij* het hoofd,' waarin het tegenover *buiten* ('*buiten* zich zelven, *buiten* kennis, *buiten* westen') staat en door 'voorzien van' kan worden weergegeven (vgl: '*bij* kas'). *Bi bosen rade* is dus hier '(voorzien van), te midden van, met zondige overleggingen', zie AANT. op IV. 29; bijgevolg komt *sterven bi bosen r.* het meest overeen met 'in zijn zonden sterven', dat als synon. van 'onberecht (d.i. zonder biecht of genademiddelen) sterven' immers wel gebruikt wordt van een plotselingen dood. Vs. 3. *Merken* (zie AANT. op I. 5) wil zeggen 'met booze oogen gadeslaan', liever nog 'met leedvermaak zien'; de verandering van Kausler, die *merghstu di*

des of *merghet di dat (hem merghen* ‘zich verblijden, *gaudere*’) lezen wilde, is onnoodig. Vs. 4. *Dune weets eerst* ‘tenzij gij vooraf weet’; vgl. Sp. H. I[8]. 69. vs. 6. (Jbl. liet *eerst* zonder reden vervallen). De zin der strofe moet dus wezen: ‘Al is een man zòò laat tot inkeer gekomen, dat hij te midden van zijn zonden sterft: gij, als gij dat met een soort van genoegen aanziet, handelt verkeerd, tenzij dat gij weet hoe uw eigen uiteinde wezen zal.’ Toch blijft er nog iets hinderen (de onnoodige onderstelling in den voorzin nml.), en is daarom de oorspr. lezing misschien aldus geweest:

> Als iemant es bedocht so spade,
> Dat hi stervet bi bosen rade,
> Mercstu dat, so doestu quaet,
> Dune weets eerst hoet metti vergaet!

Het blijkt, dat slechts vs. 1. *Morte repentina noli gaudere malorum* is vertaald, waaraan eene in het Latijn ontbrekende zedeles is toegevoegd.

IV. 47.

Indien III. 13 niet reeds, op hoe gebrekkige wijze dan ook, vertaald was, zou men deze strofe eerder voor het equivalent dáárvan houden dan van IV. 47. Jbl., Die. Cat., p. 60, onderstelt de mogelijkheid, dat de vertaler in plaats van *amicae* (dat sommige hss. hebben) gelezen heeft *avaritiae*, en dat daardoor deze strofe in de wereld kwam; Kausler, Dm. III. p. 353, ‘- möchte eher annehmen, der Übersetzer habe entweder die Strophe nicht verstanden, oder eine genügende Übertragung zu schwierig gefunden und darum einen andern beiläufig passenden Satz an die Stelle gesetzt.’ Trouwens, dit is niet de eenige strofe, waarvan hetzelfde geldt.

Bijlage I.
Spreuken, op naam van Cato gaande.

Reeds in de INLEIDING is er op gewezen[1)], hoe Cato nu en dan als zegsman wordt genoemd zonder dat men in zijne spreuken de overeenkomstige uitspraak aantreft. Andere bewijzen daarvan leveren de 'edele Parabelen ende wise Leren', afgedrukt in het Vad. Museum[2)]; en men mag er ook eenige strofen toe rekenen, die in het nader te beschrijven hs. op Cato's naam zijn gesteld, maar in geheel verschillende (oudere) spreukdichten worden gevonden.

Handschrift S 77 der Kon. bibl. te 's Gravenhage bevat een blijkens het slot in 1404 door 'Witto draeck saeker (?) te Delff' voltooid afschrift der Kroniek van Beka, in 4°, op papier. De schutbladen medetellende vindt men fol. 10 aan beide zijden met die kroniek beschreven, maar fol. 11 *recto*, ofschoon bovenaan nog drie doorloopende regels van Beka staan, is vervolgens in twee kolommen verdeeld, waarvan de linker 36 versregels bevat, terwijl in de rechter Beka's proza wordt voortgezet. Op de keerzijde van fol. 11 gaat Beka's verhaal weder ongestoord voort, zoo ook op beide zijden van fol. 12, doch het 13e blad is *recto* weder in twee kolommen verdeeld, die *links* 22 verzen bevatten en *rechts* 16 regels van een latijnsch necrologium benevens de woorden: *Regum* 2° 16° *cap*^{o} *et ait achitofel ingrede ad concubinas*. Onder die kolommen leest men dan nog 14 doorloopende regels van Beka. Fol. 13 *verso* evenwel is in twee kolommen *geheel* met verzen beschreven. Al de volgende bladen, 14 *recto* tot 30 *verso*, bevatten verder onafgebroken Beka's kroniek. De genoemde verzen zijn wèl met dezelfde hand, doch blijkbaar niet terzelfder tijd als de kroniek geschreven; misschien noodzaakte oogenblikkelijk gebrek aan papier den afschrijver een vroeger reeds gedeeltelijk beschreven katern te gebruiken: doch daarover nog nader.

1) Zie pag. 9 noot 3).
2) Vad. Mus. 2, pp. 180; 186 noot; 193.

Reeds Matthaeus heeft in zijne Analecta (I. 65. 66) de besproken verzen uitgegeven, maar zeer onvolledig en gebrekkig; niettemin moet ik mij thans bepalen tot de mededeeling dier verzen, die in eenig verband met Cato kunnen worden gebracht.

De 36 verzen op fol. 11 r° maken deel uit van een tot nog toe niet nader bekende hollandsche rijmkroniek, en slaan op den tijd van Ruwaard Albrecht en den strijd van Willem V met zijne moeder. Op fol. 13 r° vindt men 22 regels uit *de Bouc van Seden* terug, die vrij belangrijk afwijken zoowel van de uitgave door Kausler (Denkm. II) als van het door Van der Meersch (Boec van Catone, p. 59) uitgegeven fragment, vooral in de volgorde der verzen. Deze is als volgt:

K. 1050. 1051. 1053. 1052. 1054-1063 incl. 1078-1081 incl. 1093. 1094. 1074. 1075.

V.d.M. 350. 351. 353. 352. 354-363 incl. 376-379 incl. (twee vss. niet) 372. 373.

Het laatste paar vertoont de gewichtigste afwijking[1].

Aan de andere zijde van dit 13e blad, dat vooral bovenaan sterk is beschadigd, treft men rijmregels aan, die van genoegzaam belang zijn om hier hunne plaats te vinden. Twintig daarvan beantwoorden, wat den *vorm* betreft, volkomen aan de '*vele edele Parabelen ende wise Leren*' van het hulthemsche hs. (Vad. Mus. 2. 176-195); de *inhoud* echter is, met uitzondering van alleen de eerste strofe, geheel verschillend. Na een regel, waarvan slechts de lettergreep *en* zichtbaar is, leest men:

Trecht spreect, dair ic op roere,
Dat die zede van der hoere
Veel arghr is bekent,
Dan enich venynt serpent.[2]

S e n e c a .
So wie dat es van zinne vroet,
Ic zegge, dat hi zetten moet
Elcken dach in dier ghebare,
Alsoft siin leste dach ware.[3]

1) Het fragment. heeft:

Wacht di vrient, dat raed ic di,
Dattu ghenen van dezen en si.

2) *arghr* sic. Vgl. voor den inhoud Vad. Mus. 2, p. 193. vs. 489-493. Het is gewaagd in deze regels verband te willen zien met Dist. II. 19 zoowel in zijn latijnsche als in zijn dietsche gedaante.

3) De strekking dezer verzen heeft, indien men wil, *overeenkomst* met Dist. IV. 37 doch méér ook niet. 'Seneka Leren' (Blommaert, OVl. Ged. I. 73), trouwens een gedicht van geheel anderen aard, levert niets overeenkomstigs. Maar onder de 'bloemen' van Seneca, Sp. H. I^{8}. 32. vs. 25-31 vindt men deze verzen terug.

A b b a c u c .
Die sinen knecht maect sinen here,
Hem comter dick af onnere:
Die in die hant hout, dat hi leecht
Onder voet, is zeer ontweecht.[1)]

H o m e r u s .
En zech van nyemens quaetheit quaet,
Oftu bist in alsulcker daet:
Hi es dul, die blameert anders smet,
Kent hi an hem die zelve let.[2)]

T h o b i a s .
Die meer verteert dan hi vermoge,
Hets recht dat hi armoede doghe:
Die meer verteert dan hem betaemt,
Hets recht dat hi hem dairna scaemt.[3)]

De volgende strofen eerst zouden eigenlijk belang voor de dietsche Cato-bewerking hebben, indien het bleek dat zij, haar opschrift getrouw, inderdaad aan Cato's Disticha waren ontleend. Dit is evenwel geenszins het geval; maar niettemin zijn het oude bekenden, daar zij in *de Bouc van Seden* worden aangetroffen.

C a t h o .
Vlie taerninge ende quade wiif,
Leed in taverne niet diin liif;
Diere hem vele hout an,
Hi sterfter om een arm man.[4)]

1) De uitdrukking 'onder voet leggen' komt ook voor in de dietsche vertaling van Dist. II. 26. Andere punten van gelijkheid zijn er niet, allerminst met het oorspronkelijk. *Ontweecht* 'verdwaald, van het spoor geraakt.'
2) De overeenkomst met Dist. I. 5 in het Latijn en Dietsch gaat ook hier niet verder dan dat de strekking nagenoeg eender is. Een vertaling is het zéker niet. *Let* 'gebrek, (onvolkomenheid)'.
3) De les hier gegeven is dezelfde als in Dist. III. 22. (Utere quaesitis), maar eigenlijke overeenkomst bestaat er niet. Vgl. echter voor den inhoud Vad. Mus. 2, 194. vs. 513-517.
4) Indien deze vss. niet eenvoudig eene afwijkende lezing gaven van vs. 203-207 uit de B.v.S. (ed. Kausler), ook voorkomende in hs. H vs. 187, 188, doch bijna onkenbaar (zie p. 52), dan zou het natuurlijk zaak zijn het overeenkomstige bij Cato ijverig op te sporen. Dist. IV. 30 ware dan de eenige plaats, die in aanmerking kon komen; maar dáár worden twist en verdeeldheid (*lites*) als de gevolgen van wellust en dronkenschap genoemd; van den teerling is geen sprake, en armoede wordt niet vermeld. Zoo ook in de dietsche vertaling. Op het gevaar van 'dobbelsteenen en looze vrouwen' wordt gewezen in de spreuken uit het hulth. hs. (Belg, Mus. 1. p 111): op 'traagheid, ontzindheid en armoede' als den nasleep van 'dobbelsteen, vrouwen minne' en 'drunkenschap' in dezelfde verzameling, (Belg. Mus. 6. 207). Ook leest men in hs. B (boven p. 14) fol. 27 r°:

> Jonghe luyde worden rive bedroghen,
> Hoemeer sy tarningen ende cannen loven,
> Ende vrouwen mit screyende oghen,
> Die hem scoen pelliert toghen.

(*Pelliert* 'kleedij, gewaad'? Zie Lexer, op *phellel*, waar de vormen *pellôr* en *pelhart* voorkomen). Vgl. ook nog Meyer, Sprw. p. 94. Ook bij Cato *kan* men wel waarschuwingen tegen deze drie gevaren vinden, niet in de Disticha evenwel, maar onder de Breves Sententiae: *vinc tempera*

C a t h o .
Laet di ghenoeghen dattu heves,
Ist luttel of veel dair du bi leves;
Zo wie dat tsine ghenoecht wel,
Hi es rike ende niement el.[1)]

C a t h o .
Ondec dinen wive niet
Verholen dinc, die dies ghesciet,
Offer diin liif of ere an leghet:
Want die man es dom dies pleghet.[2)]

Doch den heileghen hoir belof
Eer god &c.[3)]

(Br. S. 29), *aleam fuge* (47), *meretricem fuge* (33). Zoo bewijst deze noot, dat men door *overeenkomst* van lessen en spreuken in verschillende verzamelingen nog niet tot *ontleening* over en weer mag besluiten, ja zelfs onderlinge bekendheid niet behoeft aan te nemen. Tegen *dezelfde* zonde waarschuwen verschillende zedenmeesters: geen wonder dat hunne vermaningen overeenkomen. Het hier behandelde geval toont immers hoe oppervlakkig de gelijkheid is, die een zoodanig onderzoek aan het licht brengt. - (NB. Bij de spreukverzamelingen in Belg. Mus. 1 en 6 raadplege men vooral Verdam, Tijdschr. III. 177 vlg)

1) Eenigszins afwijkende lezing van B.v.S. (K.) vs. 185-189. ‘Catho’ dus ook hier maar als zegsman genoemd.
2) Lees ‘di es ghesciet’ in vs. 2. Het geheel is een variant van B.v.S. (K.) vs. 159-163. Vgl., wat den inhoud betreft, LSp. III. 4. 181-281.
3) Het mocht mij niet gelukken in B.v.S., Belg. Mus. 1 en 6, Vad. Mus. 2, noch LSp. III. iets overeenkomstigs te vinden.

Daarna volgt de tweede kolom met:

C a t h o .
Onderwint di niet van gheenre daet,
Dien tot di waert niet en gaet:
Want du moochst varinge maken,
Dat al op di soude becraken.[1)]

Zulc man doet in haesticheden,
Dat hem berout alst is gheleden.[2)]

Goede vruwen eer na diinre macht
Ende sprec van hen gheen quaet, dat wacht:
Du en moochse niet mit quaetheit domen,
Want wi siin alle van vrowen comen.[3)]

Goet man, oftu moochs verstaen,
Datti diin wiif is onderdaen,
Doch hair voir die lieden ere,
Hebse waerd en minse zere.[4)].

Die meister is van siinre tonghen,
Ende sinen zin heeft wel bedwonghen,
Die mach wel spreken ende wesen coen,
Zo wair ende dair hiis heeft te doen.[5)]

Vrese mit ontrouwen,
Ende zelden te scouwen,
Ende nemmermeer gebruken,

1) Deze verzen beantwoorden aan B.v.S. (K.) vs. 353-357. *Hem onderwinden van* 'zich moeien met', vgl. AANT. op II. 2. *Becraken*, vgl. AANT. op III. Praef. *b.*
2) Ook in B.v.S. (K.): vs. 375-'6. (LSp. III. 4. vs. 515 vlg. staat blijkbaar onder invloed van deze plaats uit de B.v.S.).
3) B.v.S. (K.) vs. 451-454. Het tweede vs. van deze strofe wijkt belangrijk af.
4) B.v.S. (K.) vs. 455-459.
5) Niet in de B.v.S. Men kan ze desnoods met Dist I. 3 in verband brengen, ofschoon dáár van het 'bedwingen van den zin' of het 'coen wesen' geen melding wordt gemaakt. De dietsche vertaling (zie boven p. 27) is zeker veel te zwak. In Belg. Mus. 1 en 6, Vad. Mus. 2 noch L. Sp. III. is een overeenkomstig rijm te vinden.

Dat siin smerten
Die der minnen herten
Doen rouwen beluken.[1)]

Dan volgt een vierregelig raadsel, in den trant van het in Belg. Mus. 5, pp. 100, 101, 462 (en nogmaals 6, 202) medegedeelde; en daarna het slot:

Dit bispel dat gi hoort hier,
Dicht een Eerhalt, hiet Jan Visier,[2)]
Hen allen diet horen te bate,
Ende zeecht, dat na rechte state
Kerstenheit es sere ghevreest
Bi desen i i i zake alre meest:
[+]Jonge kinder ombedwonghen,
Ende trecht uter wit ghespronghen, [+]nota
Ende brachters zachter dan si souden,
Doet al kerstenheit in quaetheit houden.[3)]

Jan Visier wordt zóó bepaald genoemd als de dichter van het 'bispel',[4)] in het laatste vijftal regels vervat, dat de vraag, of ook het voorafgaande aan hem mag worden toegeschreven, overbodig kan heeten. Evenwel zou dit laatste toch alreeds onwaarschijnlijk zijn: immers dit onsamenhangend geheel heeft volkomen het aanzien eener van hier en ginds bijeengebrachte verzameling van historische en chronologische bijzonderheden, wijze lessen en spreuken, raadsels en aphorismen: het aanzien van een soort van poëzie-album dus. Maar hoe de aanwezigheid daarvan te midden der kroniek van Beka te verklaren? Ik waag deze gissing. Het katern met de misschien sinds lang vergeten collectie kwam, daar de buitenvellen

1) Een groot aantal van eveneens gebouwde strofen, voor het meerendeel ook op de smarten van een minnend hart doelende, treft men aan in de spreukverzamelingen van het hulth. hs. (Belg. Mus. 1 en 6, Vad. Mus. 2.) *Gebruken* 'coire', z. AANT. op II. 12. *Beluken* 'bevatten, inhouden' (hier dus 'hebben').
2) Wel waarschijnlijk dezelfde Jan Visier, die Velthem opwekte om voor den Heer van Voorne, Visiers principaal, den Spiegel te dichten. Vgl. Velthem (ed. Le Long) VII. 15, VIII. 35, (resp. p. 426 en 483). Hier blijkt, dat Visier een heraut was.
3) *Ghevreest sijn* 'beangstigd, in het nauw gebracht, vervolgd worden' (vgl. *vresen* bij Oudemans). *Wit* 'wet'. *Brachters* (niet goed leesbaar) '*berechter* (Mnl. Wb.) 'regent.'
4) Een 'bispel' dat in de mnl. spreuklitteratuur ook alweder zijn gelijken heeft: vgl. Belg. Mus. I. p. 109, vs. 9-13; p. 113, vs. 7-11; Belg. Mus. 6. p. 187, vs. 79-83; p. 199, vs. 431-437.

niet beschreven waren, terecht in den bundel voor het afschrift van Beka bestemd, en werd daarin eerst ontdekt, toen de blanco pagina's aan het begin reeds waren gevuld. Of wel - daar het eerste blad met verzen een *recto* pagina is, en er dus van een plotselinge verrassing bij het omslaan wel geen sprake kan zijn - de schrijver zette bij gebrek aan onbeschreven papier zijn nu toch eenmaal aangevangen werk voort, wáár hij daartoe maar ruimte vond.

Bijlage II.

(Het doel der onderstaande lijst is geenszins eene Bibliografie te leveren, maar de werken die men te raadplegen heeft aan te geven, het daarin ontbrekende aan te vullen, en ze zoo noodig te verbeteren. Alleen wat de vertalingen betreft, is naar volledigheid gestreefd, en liefst de oudste uitgaaf genoemd).

[Overzicht der litteratuur van de 'Disticha Catonis' In het Latijn.]

HANDSCHRIFTEN: *oudste*, bij Baehrens, Poetae Latini Minores III. (Bibl. Teubner. 1881, p. 205 vgl; Peiper in Zacher's Zs. V. p. 189.

Uit de 10e en volgende eeuwen, Hauthal, Catonis Philosophi Liber, Berolini, Calvarii soc. 1870, p. IV-XV.

Voorts treft men nog teksten aan:

1) Naast het anglo-norm. van Everard in het Arundel-hs. (zie onder FRANSCH). Of men het Latijn ook vindt in hs. 25407 Bibl. franç. XIe S., durf ik niet verzekeren. Wel in Vernon-ms. en Additional-ms. 22283 Brit. Mus. (zie onder ENGELSCH).
2) Naast de oud-fransche teksten van Lefèvre (zie onder FRANSCH).
3) Voorafgaande aan hs. D van den Novus Cato (zie ben.)
4) Voorafgaande aan het eenige hs. van den Cato rhythmicus (zie ben.)
5) In den tekst v.d. Cato interpolatus (zie ben.)

Voorts vergelijke men Preuss, Bibl. Scriptor. Class., 2e Abth. (8e Aufl., 1882), p. 110.

OUDE DRUKKEN; zie, ter vermeerdering van de incunabelen door Hauthal, a.w. p. XV-XXII opgenoemd, de bibliogr. werken van Ebert, Hain, Brunet, Graesse, Lowndes, Campbell. - Een ex. van den aan Hauthal (XV^7) onbekenden maar bij Ebert, Bibliogr. Lex. onder no. 3727, genoemden druk kwam voor in Catal. 41 (1884) van Trübner te Straatsburg: (ald. p. 39, no. 765).

Van de LATERE (zèèr talrijke) DRUKKEN zijn merkwaardig:

1) de editie van O. Arntzenius, Dionysii Catonis Disticha de moribus, *Traj. ad Rhenum* 1735, en *Amstelaedami* 1754; laatstgenoemde in sommige opzichten vermeerderd, in andere bekort.

2) de ed., die door alle bibliografen *ten onrechte* (vgl. Hauthal a.w. p. XXXVIII[13]) en bovendien nog foutief aan Koenig von Koenigs*feldt* wordt toegeschreven. Zij bestaat uit twee deelen: (I.) *Dion. Catonis Disticha de moribus ad filium - etiam adornata flosculis poeticis una cum singulis adposita distichis - Idiomatum - diversorum*, *interpretatione quincuplice* (etc.) *Amstelaedami*, F. Houttuyn 1759, zonder naam van den auteur; en: (II.) *Historia Critica Catoniana* (etc), zelfde plaats, jaar en uitgever. Dit deel is (niet *bewerkt door* maar) opgedragen aan 'Viro Illustri G.G. Koenig a Koenigs*thal*'. De auteur wordt ook hierin niet genoemd. Beide deelen komen gewoonlijk samen voor. Wat de *vijfvoudige vertaling* betreft, daaromtrent leest men (Dist. adnorn. flosc. poet. p. X noot * *: [Versio] cujuscumque Distichi *quincu[plex]: Graeca* scil. Scaligerana, *Germanica* Opitii, *Anglica* quoque *Belgica* et *Gallica* nova. Juncturi his eramus et *Italicam*, fidemque jam dederat Romanae Curiae Abbas, sed nescio an Punicam. Contentos ergo esse oportet hoc Catone Hexaplo, quum *Heptaglotto* frui nondum liceat.
(De jongste edd., t.w. die van Hauthal, voornamel. op de Parijsche hss. berustende, en van Baehrens, naar de oudste codices Veronensis, Matritensis, Turicensis etc., zijn boven reeds genoemd.)

MIDDELEEUWSCHE BEWERKINGEN (Proeven in AANT. op IV. 4.):

1. *Novus Cato*, eene bewerking der disticha in leoninische hexameters, medegedeeld door Prof. Zarncke in: *Berichte der kgl. sächs. Gesellschafft der Wissenschaften zu Leipzig*, Phil. Histor. Classe, 15er Bd. (1863) p. 23-48. Behalve de *vier* hss. en *twee* drukken dààr vermeld, vindt men nog *twee* hss. genoemd achter den *Cato interpolatus (Berichte* 17er Bd. p. 102) en een *derde* bij Hauthal a.w. p. IX, dat blijkens de 25 medegedeelde verzen hier en daar belangrijk verschilt van Zarncke's tekst. - Zie voorts Peiper in Zacher's Zs. f.D.Ph. V. 169.

2. *Cato rhythmicus*, in vierregelige, rijmende strofen, volgens het èènige hs. door Zarncke afgedrukt in *Berichte* (etc.) 15er Bd. (1863) p. 49-73. In *Berichte* (etc) 17er Bd. p. 102-103 vindt men eene collatie van

het hs. door Prof. Mussafia, eene andere van Peiper In Zacher's Zs. V. 170, 171.

3. *Cato interpolatus*, in strofen van vier twee aan twee rijmende regels, waarvan doorgaans 2 en 4, zelden 1 en 3 den woordelijken tekst der oorspronkelijke Disticha opleveren: elke strofe gevolgd door een uitleg in proza. Medegedeeld door Zarncke, *Berichte* etc. 17er bd. (1865) p. 54-103, naar het éénige hem bekende hs., dat alreeds door Mussafia in *Germania* X. p. 101 was vermeld. Peiper, Zacher's Zs. V. p. 169-170, doet mededeeling van een tweeden codex.

4. *Cato leoninus*, eene bewerking in leoninische hexameters geheel verschillende van den *Novus Cato* en veel jonger: volgens het éénige hs. (dat òòk Hauthal, a.w. p. X^3 noemt) meegedeeld door Zarncke, *Berichte* etc. 22er Bd. (1870) p. 181-192. Peiper, Zacher's Zs. V. p. 170 (1874), vergiste zich dus, toen hij den codex bij Hauthal voor eene ‘bisher unbekannte gereimte bearbeitung’ aanzag.

In de *Historia Critica Catoniana* 1759 (zie boven) vindt men eene BEWERKING in latijnsche TETRASTICHA aan elk Dist. toegevoegd. Vs. 1 en 3 zijn doorgaans letterlijk de regels van het oorspr. Distichon.

SUPPLEMENTUM CATONIS is de *ware* titel van een dichtwerk, dat eerst in de *gedrukte* teksten (sinds ongeveer 1480) den naam van *Facetus* draagt, en sedert zoo bleef heeten. Door Hugo von Trimberg, Registr. multor. auctor., a^{o} 1280, wordt het evenwel als *Catonis supplementum* vermeld. Van den echten *Facetus (Moribus et vita quisquis vult esse facetus / Me legat et discat quod mea musa docet*) kan deze *zoogen. Facetus* = Suppl. Catonis terstond worden onderscheiden door den aanvang: ‘*Cum nihil utilius humanae credo saluti / Quam morum novisse modos et moribus uti*’: alles aangetoond en het misverstand verklaard door Zarncke: *Berichte*, etc., 15er Bd. (1863) p. 73-78.

Voor de middeleeuwsche Commentaren (Rob. de Euremodio, Phil. de Bergamo) zie de bibliogr. werken.

Grieksch.

De vertaling door den Byzantijn Planudes (omstr. 1330); het eerst (?) in druk verschenen: Florence 1514; voorts Augsburg 1523, Venetie 1545, en Parijs 1552. Wellicht is ook Κάτωνος Ῥωμαίου *γνῶμαι παραινετικαὶ δίστιχοι*, Parijs 1543 (Graesse II. 82) een druk van deze vertaling. Een keurig afschrift van het oorspr. hs. met de collatie van den venetiaanschen druk is ter Utrechtsche bibliotheek (scriptores graeci no. 10). Deze ver-

taling is opgenomen in de edd. der Dist. door Daum 1662, Arntzenius 1735 en 1754, en in de Hist. crit. Catoniana 1795. Hoe laag Scaliger op haar valt, zie ed. 2a Arntz:, p. XXXIII-XXXV.

De vertaling van Scaliger is opgenomen in de beide edd. van Arntzenius en in de Dist. adorn. flosc. poet. (zie p. 90).

De vertaling van M. Zuberus (1570-1623): Cato graecus, seu versio heroico-metrica distichorum Catonis moralium, Augsb. 1618, Hannover, 1619. Bovendien opgenomen in de eerste ed. van Arntzenius (1735).

De vertaling van Mylius, eveneens opgenomen in de eerste ed. van Arntz:, (1735).

Les distiques de Caton en vers latins *grecs* et françois suivis de quatrains de Pibrac en prose grecque par Dumoulin; le tout avec des traductions interlinéaires ou litéraires du grec (par Boulard), Paris an XI. [1803] (Graesse, II. 83).

Nederlandsch.

Behalve den tekst in de vroeger (p. 12 tot 15), beschreven hss. vervat, werd mij nog bekend:

1490. CATOEN of Cato, uiten latine in duytschen gereymt. Antwerpen, sans nom d'imprimeur et sans date (vers 1490) in 8°. Cité dans le Catal. de Le Long, p. 201, no. 2742 et d'après lui par Jansen, 308. Aldus bij Campbell, Annales de la Typogr. Neerl., onder no. 417. (Het ex. van Le Long is spoorloos verdwenen). Zie ook Hain, Repert. no. 4753.

1535. DEN GROOTEN CATHOON | vol vruchtbaergher | leeringen historien ende ex | empelen also hi sinen sone onderwees ende leerde in duechden | ende goede manieren: datmen heeten mach Trege | ment der sielen ende des lichaems wten | walschen in duytschen nu eerst | ghetranslateert. ‖ Men vintse te coop Thantwerpen in onser lieven Vrouwen | Pant. Bi mi Claes de Grave. Anno MDXXXV. | Cum Gratia et privilegio Regis Hispanie. - Ex. ter Kon. Bibl. te 's Hage. Graesse, II. 84, geeft ten onrechte ditzelfde werk op als: '*translaté d'italien en flamand*': en ongetwijfeld is het op zijn gezag dat Goldberg, p. 5^{3}) 'Den Grooten Cathoon' 'eine Uebersetzung aus dem

Italienischen' noemt. Las Graesse ook *italschen* uit *vbalschen?* De titel bewijst echter voldoende dat het 'walsch' de bewerking van *Premierfait* is geweest; zie onder FRANSCH.

1632. *Catoos koppel-dichten van de Seden* vertaeld ende berijmd door Samuel Ampzing, Haerlem, Adriaen Roman, 1632. Eene vertaling op verzoek van ‘T. Schrevelius, Rector der opentlijke Stadsschole binnen Leijden’ gemaakt: vgl. voorrede, opdracht en lofvers. ‘Gij ziet’ zegt A. in de opdracht:

‘- Cato hier door mij plat Neerlands spreken,
Waer in mijn lust en vlijt ook dubbel is gebleken,
Als ik tot elke spreuk tot tweemael rijmen vin,
Eens naer der woorden eysch en een meest naer den sin.’

Een staaltje vindt men in de AANT. op IV. 4. De vertaling omvat ook de *Epistola* en de *breves Sententiae*.

1669. Het ‘tweede Schock’ van Roemer Visscher's *Rommelsoo* vangt aan met: ‘Kleyne Gedichten uyt Cato om op Tafelborden te schrijven.’ De vertaling, doorgaans zeer vrij, en vaak niet meer dan een toespeling, betreft de volgende disticha: 1 = I. 7; 2 = I. 21; 3 = I. 22; 4 = I. 24; 5 = IV. 8; 7 = III. 4; 8 = II. 23; 9 = II. 28; 10 = II. 27; 11 = I. 13; 12 = III. 12; 13 = I. 19; 14 = II. 2; 15 = IV. 16. Om in nos. 6 en 33 ook Disticha te willen zien, schijnt mij gezocht.

1679. Dionysii Catonis Disticha de moribus, cum grammatica constructione et vernacula [i.e. *belgica*] interpretatione ac declaratione latinâ. Posterioribus melioribus; adag. Roterodami, apud Viduam Arnoldi Leers, bibliopolae. (Daarachter de lat. tekst nog eens afzonderlijk.)
Bij IV. 1, IV. 3 en IV. 16 toevoegsels in nederl. verzen. *Herdruk:* Amstelodami, ex officina Boomiana, 1706. (Beide aanwezig in de Bibl. van het Erasm. Gymn. te Rotterdam).

1700. Zedevaerzen en Zinspreuken van Dion. Cato aan zijn zoon. Overgezet en op rijm gesteld uit de Latijnsche taal door H.

Brand, 's Gravenhage, Abr. Troyel. 1700. (Graesse II. 84 teekent hierbij aan: Cette trad. fait proprement parti de l'éd. du texte publiée sous la même date par le même auteur sous ce titre: Catonis Disticha cum Des. Erasmi expositione. Eadem graeca per Jos. Scaligerum).

1759. de ‘versio belgica’ in Dion. Cat. Dist. adorn. flosc. poet. (zie onder LATIJN), *nova* volgens de dáár aangeh. noot. Zie voorts op: 1778.

1760. Dionys Katoos Tweelingsveerzen wegens de zeeden, Amsterdam,

Erven Haffmann; vgl. Jonckbloet, Die. Cat. p. VIII[3]). Proza? Of een oudere (eerste?) druk van het volgende:

1778. Dion. Catonis Disticha de moribus ad filium, in Belgicum sermonem conversa. Accedit Constructio Grammatica. Dionys Katoos Tweeling vaersen wegens de zeden aan zynen zoon. In de Nederduitsche sprake overgezet. Hier is bygevoegt de Spraekkunstige Woortvoeging. Utrecht, Wed. van Poolsum. (Verschillende van de onder 1679 genoemde ed. Blijkens de voorrede is dit boekje een herdruk, en volgens diezelfde voorrede heeft de uitgever '[verworven] dat [iemant] deze Tweelingvaerzen, die hij in even zoo veele Duytsche Tweelingvaerzen begrepen had, en onder zyne papieren bewaerde, ons [die voor deze uitgaaf] overgaf.' De dichter wenschte evenwel niet genoemd te worden. Vergelijking doet zien, dat dezelfde rijmpjes alreeds dienst deden in de Dist. Cat. adorn. flosc. poet. (zie onder: LATIJN). Achterin vindt men: Dion. Catonis Dist. (etc.) melius digesta et quorundam locorum vitaeque humanae disciplinam accommodata, in usum Gymnasii Hieronymiani, [auctore Chr. Saxio, vgl. Ebert, sub no. 3727; Hauthal, a.w. p. XXXVIII[13])].

1835. D. Cato's Zedekundige tweeling vaerzen voor zynen zoon. In het Nederduitsch overgebragt, Amsterdam. (Graesse II. 84). (Proza of Poezie? Herdruk van het vorige?)

Duitsch.

De geschiedenis der duitsche vertalingen van Cato's Disticha, van Notker III tot Seb. Brant vindt men in het werk van Dr. Friedrich Zarncke, DER DEUTSCHE CATO Geschichte der deutschen Uebersetzungen der im Mittelalter unter dem Namen

Cato bekannten Distichen bis zur Verdrängung derselben durch die Uebersetzung Seb. Brants am Ende des 15. Jahrh. Leipzig, Wigand. (VI en 198 pag.).

In hoeverre p. 70, α (de oude drukken) uit Graesse's Trésor II. 84 kan worden aangevuld, is alleen te zeggen bij volledige kennis althans van aanvang en slot van al het daar genoemde. - Aan p. 81 (Zweite stufe; jüngere gesammtbearbeitung) kunnen worden toegevoegd de teksten: een fragment uit de 14e eeuw, afgedrukt in: Notizenblatt der hist.-stat. Section zu Brünn, 1855 no. 7, p. 59 vlg.; benevens een volledig hs., 14e eeuw, pap. 4°, aanwezig in de fürstl. Dietrichsteinische Bibliothek te Nikolsburg (Moravië),

gemerkt: 30/1. (Feifalik, in: Sitzungsber. d. kais. Ak. d.W. (Wien) Phil.-Hist. Cl. 36. Bd. p. 217 noot 6). - Aan p. 160 (2. Jüngere rein niederd. übersetz.) het volgende hs.: Mscr. Nov. nr. 535. 16. f° XV. eeuw. pap. fol. 42^{a}-50^{b}, ter Bibl. te Wolfenbüttel. (Geen zuiver Nd., doch deze tekst geeft hier en daar stellig betere lezingen). - Aan p. 189-190: het hs. dat Zarncke bij Weigel zag, is nu in het Britsch Museum, Additional ms. 24946. (Zie Catal. of Romances Brit. Mus., 1883, p. 836, sub 42). - Vgl. voorts bij p. 72, Zarncke in: Ber. d. kgl. sächs. Ges. d.W. (Leipzig) Phil.-Hist. Cl. 17. Bd. (1865) p. 102, en bij p. 71, Zacher's Zs. f. deu. Phil. XV (1883) p. 289 vlg. (teksten der oudste duitsche 'Gesammtübersetzung').

1490. *Cato in latin durch Seb. Brant getütschet*.. Oudste bekende ed. z.j. en pl. doch waarschijnlijk omstreeks 1490, Basel, Mich. Furster. Herdrukken bij Graesse II. 84. Het laatst uitgegeven door Zarncke, Narrenschiff. p. 131-137 incl. [In het Narrenschiff gaf Brant nog andere vertalingen van de volgende disticha; I. 39 (cap. 21, vs. 13-16), II. 4 (cap. 3, vs. 25, 26), III. 3 (cap. 41, vss. 13, 14 en 29, 30), IV. 4 (cap. 3, vs. 25, 26)].

1544. *Catonis Disticha* mor^{a} Erasmo Rot^{o} latino castigatore novissime Polonico et *Germanico* idiomate exornata. Krakau. 1544.

1551. *Catonis Disticha* germanice ita reddita ut pueri facile et lat. et germ. linguam una eademque opera condiscant. Tiguri, Froschover. Graesse II. 84: 'La traduction est de Jean Frieze'.

1629. De vertaling van Opitz verscheen waarschijnlijk voor het eerst in: Deutscher Poematum Anderer Theil zuevor nie beysammen Theils auch noch nie herausgegeben, Breslau 1629. Daum, in zijne ed. Cygneae, 1662, nam haar op, ook prijkt zij in de Dist. adorn. flosc. poet. (zie p. 90.)

Voorts noemt Graesse II. 84 nog als vertalers Abr. Morter 1584, G.L. Appel 1734, Pistorius 1816; en vindt men bij Preuss, Bibl. Scriptor. Classicor., 2e Abth. (ed. 1882) p. 110: Cato mit teutschen Versen erklärt von L.C. Rühlen, 1736; Des Dion. Kato vier Bücher - in teutscher Uebersetzung von I.M. Fleischner, 1832; en: Gebete, Lieder u. Gedichte. Angehängt ist eine Uebersetz. der Sittensprüche Cato's, von F.F. Franke, 1838, 1839. - Zie nog onder FRANSCH op de vert. van Boulard, an VI [1798].

Fransch.

Anglo-normandische berijming van den monnik Everard, (‘*auerard le moine*’ vs. 29 en 31; vs. 1135 ‘*pechur euerard*’). Wie hij was, zie de literatuur bij Goldberg, Die caton. Dist. p. 11 noot 1). De taal van het gedicht is stellig uit de 2e helft der 12e eeuw.

Hss.:

Arundel-ms. 292. Brit. Mus (± 1250). Zie Altdeu. Blätter II. 141, de beschrijving en even staaltje.

Notre-Dame, 277; nu: 25507 *Bibl. franç.* XIIe S. Uitgeg. door Le Roux de Lincy, Livre des Proverbes II. p. 359 vlg. (Staaltje zie AANT. op IV. 4.)

Lambeth-ms. 371, zie Cursor Mundi, V. p. 1668 (Brock, over eng. Cato's).

Vernon-ms. Bodleiana, fol. 309 vlg. (Goldberg, p. 12), Latijn, Anglo-norm. en Eng. naast elkaar.

Additional-ms. 22283. Brit. Mus. (Simeon-ms.). Slechte copie van het vorige. (Goldberg, p. 12, 13.)

Vertaling van *Helys de Winchester*, navolging van Everard; Harley-ms. Brit. Mus. 4388; Corp. Chr. Cambr. 405; Coll. St. Joh. Bapt. Oxon. fol. 395; vergelijk over dezen tekst Warton, Hist. of Eng. Poetry (herdruk ed. 1778 en '81) p. 430, 431 noot 6); Hist. litt. de la Fr. 18, p. 826-830; Wright, Biogr. Brit. Liter., Anglo-norm. Period, (1846) p. 124, 125; aldaar eenige proeven uit dit werk.

‘In the British Museum there is *another Anglo-Norman version* of Cato, in a manuscript of the earlier part of the fourteenth century (Ms. Harl. 4657) which is also written in the same measure as that of Everard; and I am inclined to think that the author took Everard for his model, but he has disguised what he has borrowed much more effectually than Helys of Winchester’: Wright, a.w. p. 128.

Catons en romans, door Adams li Clers, Harley-Ms. 4333 Brit. Mus. fol. 115-117^{b}. Vgl. Paulin Paris, Manuscr. franç. t. VI. p. 342, die een hs. noemt waar de schrijver ‘Macé de Troies’ heet. Zie Catalogue of Romances in the Dept. of Mss. Brit. Mus. (1883) I. p. 811.

(Bij Roquefort, De l'ètat (etc.), Paris 1815, vindt men p. 231 ook nog genoemd: Adam de Guiency, Adam de Suel, Jehan de Paris ou du Chastelet, allen uit de 13e eeuw. Daar de nos. der hs. toch veranderd zijn, noem ik die niet.)

Provençaalsche (?) teksten bij Ideler, Gesch. (der prov. ?) Litt. p. 177, en proeven: Sprachproben, p. 17. (Beide werken bleven mij onbekend.

‘Ci commencent les dis et proverbes des sages et *premierement Catons dist.*’; ms. coll. Mariae Magdal. Oxon, xli. fol. 208. (Zie: Catal. Codd. Mss. Coll. et Aull Oxon.).

Lefèvre's Cato, vertaling in quatrains. De dichter noemt zich bij begin en slot:

Je suis Feure, *si scay le mistière*,
Que deux pevent forgier d'une matière;

en:

Cathon finist, *qui fut saiges et preux:*
Ces nobles vers acomplist deux et deux;
Mais moy Fevre, *qui ne scay le fer batre*,
En cest dictié ay fait de deux quatre.

Brunet, Manuel, kol. 1671 over den auteur: ‘Fevre ou Le Fevre (probablement Jehan Le Fevre de Therouenne, auteur du Matheolus)’. Zie ook: Hist. litt. de la Fr., 13, p. 828-830.

Hss.: Kon. Bibl. '*s Gravenhage*, no. 711. Afgedr. door Jbl., Dietsce Catoen, p. 61-78.

Bibl. te *Douay* (Brunet, kol. 1671).

Bibl. te *Chartres* (ibidem). ‘Cy commence Chatonnet en francois que translata maistre Jehan le Fevre et en fist de ii vers quatre’.

(Waarom noemt Robert, Fables inéd., 1825, I. p. LXXX, den dichter ‘Jehan Dickeyman, dit le Laboureur’?)

Lefèvre's Cato is ook gedrukt, doch niet op zijn eigen naam: immers ‘Les mots dores de Cathon en françois et en latin, auecques bons et utiles enseignements proverbes adages autorites et ditz moraux des saiges, etc. Paris, Jehan Longis, 1530’ is (Brunet, kol. 1670) ‘une traduction anonyme qu'on a attribuée à Pierre Grosnet (ou Grognet).’ Vergelijkt men het laatste quatrain der ed. van 1533, getit,: ‘le second volume des motz dorez’, met Le Fevre's slot, dan blijkt het, dat deze Grosnet plagiaat beging:

Cathon finist qui fut le saige et preux,
Ces nobles vers accoupla deux et deux,
Mais le facteur qui se voulloit esbattre,
En cest escript en a faict de deux quatre.

(De ‘Bibliophile Jacob’ noemt, Sciences et Lettres an Moyen-âge, p. 358, de ‘motz dorez’, maar wat hij omtrent Marcol zegt, is geheel onjuist.)

Proza-paraphrase van *Premierfait*. In hs. aanwezig, o.a. ms. 1105

Bibl. franç. (XVe eeuw), vgl. Goldberg a.w. p. 62. Voorts in vele drukken bekend: de oudste, ± 1480, doch zonder plaats of jaar, is waarschijnlijk te Lyon verschenen. De titel luidt: *Caton en françoys. en ce petit liure est contenue brieufve et utile doctrine pour toutes gens*, *laquelle est prinse et composee sur le cathon auec aulcunes additions et auctoritez et aussi plusieurs histoires ou le mirouer regime et gouvernement du corps et de l'ame*. De verschillende edd., wier titels ook eenigszins onderscheiden zijn, vindt men bij Ebert no. 3739; Brunet, kol. 1669, '70, en Suppl. I. 226; Graesse, II. 82. - Deze paraphrase is het voorbeeld van Caxton's engelsche bewerking (vgl. Goldberg, a.w. p. 51 vlg.) en voorts het origineel van *Den grooten Cathoon*. De fransche tekst zelf is weder een sterk verkorte bewerking van: *Philippi de Pergamo Speculum regiminis alias Catho moralizatus*. Colophon: *Explicit catho moralizatus Deo gratias*; z.p.o.j. volgens Hain, (Repertorium, n. 4711) a^{o} 1475. Ex. ter Kon. Bibl. te 's Hage.
Misschien is het deze Cato ‘en latin avec traduction française’, die genoemd wordt onder de leerboeken van den achtjarigen Charles de Berry (zoon van Karel VII) 1454-'5 (zie p. 6).

Welke tekst mag bedoeld zijn bij Ducange, i.v. Lecator? Daar wordt, onder meer, aangehaald: ‘le Caton en Roman ms. *N'ailles pas ô Lecheours* (etc.).’

1536. *Mathurinus Corderius*, Disticha de moribus cum latina et gallica interpretatione. Parijs, Robert Stephan. Voor verschillende edities vergelijke men: Brunet, Graesse; ook Arntzenius, Dist. Catonis, 2e ed. p. XIII, noemt een druk: Lugduni, Seb. Gryphius, 1533. Het is de beroemdste schooluitgaaf; zij zou dan ook meer dan 100 drukken hebben beleefd. Over Cordier: Goldberg a.w. p. 63, 2), V.d. Meersch, Boek van Catone p. 8, 1).

1541.	*Les quatres livres de Caton* .... traduits en rithme françoise avecq epigrammes (etc.), le tout par Fr. Habert. Drukken bij Brunet, kol. 1672, en Suppl. I. 226.
1584.	*Distiques de Caton* pour les bonnes moeurs, trad. en rymes par Est. du Tronchet, Paris, Leon. Cavellat, 8°.
1752.	*Préceptes de la vie civiles attribués a Caton* mis en distiques latins et traduits en vers français (etc.) [par l'abbé Salmon].

	Paris, 12°. Zie Graesse II. 83. Deze vertaling werd toegevoegd aan de *Historia Critica Catoniana*, ald. p. VI (zie pag. 75).
1759.	*De fra. vertaling in:* Disticha adorn. flosc. poet., *nieuw* volgens de boven, p. 90, medegedeelde noot.
[1798.]	*Les distiques de Caton* en vers latins, français et allemands avec une trad. interlinéaire de ces derniers [par Boulard], Paris, an VI, 8°. Vgl. Graesse II. 83.
[1803.]	*Les distiques de Caton* en vers latins grecs et françois suivis par quatrains de Pibrac en prose grecque par Dumoulin, le tout avec des traductions interlinéaires ou litéraires du grec [par Boulard], Paris, an XI, 8°. Vgl. Graesse II. 83.
1837.	*Catonis disticha* de mor. *in gallicos versus* translata (cum textu) quibus acced. ad explanandas quaest. de auctore et eius doctrina morali Diss. Auctore I. Travers. Thesis, Caen, 1837.
1868.	*Caton.* Distiques Moraux. Traduction nouvelle par Victor Develay. Paris, Libr. der Bibliogr. Vgl. *Bibliotheca Philologica*, 1868, Juli- Dec. p. 138. 'Tiré à 500 ex. sur papier vergé de Hollande, à 12 sur papier de Chine et à 1 sur peau velin. - Ac. des Biblioph.'

Engelsch.

[*Volgens* Goldberg, *a.w.*, *p. 7*, *8*, *zijn de Disticha Catonis waarschijnlijk alreeds vroeg naar Engeland gebracht*, *door geleerden als Benedictus Episcopus bijv. In de noot voegt hij er bíj:* Da Alcuin den Cato kannte, so ist an zu nehmen, das die Disticha sich über Mittel-Europa nach Brittanien Ende des 8. Jahrh., wohl auch schon früher, verbreitet hatten. *Of echter Alcuinus de Disticha nog terwijl hij in Engeland leefde*, *heeft gekend*, *is op zijn zachtst onzeker: dat hij ze later aan het hof van Karel kende*, *staat alleen dan vast*, *wanneer hij werkelijk de steller is van het stuk:* Carolus Magnus, opus contra synodum, quae in partibus Graeciae pro adorandis imaginibus gesta est (*vgl. ed. Heumann*, *Hannover 1731, p. 391*); *immers hierin wordt het Dist.:* Somnia ne cures - [*II. 31*] *aangehaald. Het is hier de plaats om er even op te wijzen*, *dat deze acte in alle uitgaven der Disticha als* Capitulare de non ador. Imag. *werd*

vermeld, *totdat Zarncke*, *Deu. Cato 1852, p. 7*, *noot*, *en vooral pp. 184*, *185*, *aan deze dwaling een einde heeft gemaakt*].

Werkelijk *vermeld* vindt men de Dist. Cat. in Engeland voor het eerst in een hs. uit het begin der 9e eeuw (ms. Cotton. Domitian. A. 1), dat o.a. (fol. 55v^{o}) een catalogus bevat van de bibliotheek van Athelstan. De plaats luidt: 'this syndon tha bec the AEthestanes waeran ..... Glossam super Catonem. (Het is natuurlijk een lat. geschrift: de reden geeft Goldberg, a.w. p. 8).

Zie: Goldberg, a.w. p. 8; Wright, *Biographia Britannica*, London, 1842, I. 38.

De *eerste engelsche bewerking* van Cato's spreuken vindt men vermeld in: *Gerhardi Langbainii adversaria*, ms. 23, bibl. Bodleiana Oxon. op pag. 229 met het opschrift: *Catonis Disticha de moribus cum paraphrasi Saxonica*. Goldberg, a.w. p. 9, meent eer aan een interlineaire vertaling dan aan een paraphrase te moeten denken: wat den tijd betreft, stelt hij den text vòòr 950, ofschoon het hs. (op papier) veel jonger is.

Zie, behalve Goldberg, t.a.p., ook Coxe, Catal. Mss. Bibl. Bodl. Oxon. Vol. III.

Voorts heeft men:

Der Altenglische Cato, eine Übertragung u. Bearbeitung der 'Disticha Catonis' Dissertation (Göttingen) von Dr. Julius Nehab. Berlin, 1879. Het is een proza-text, vroeger uitgegeven: door Müller, Collectanea anglosaxonica, Havniae, 1835, p. 28-48; door Kemble, the Dial. of Salom. and Saturn., London, 1848, p. 258-269; en gedeeltelijk door Wanley, Catal. libror. anglo-saxonicorum, p. 168; Müller en Nehab hebben al de 3 bekende hss. gebruikt. Deze tekst wordt door Nehab, p. 1, zeer oppervlakkig vòòr 1066 gesteld; Goldberg, p. 10, plaatst hem in het laatst van de 10e eeuw. Het is niet uit te maken, *wie* de vertaler is: daarover Nehab, p. 73; Schleich, Anglia III, p. 396; Cosijn, Tijdschr. I. p. 151; Goldberg (p. 9, 10) laat er zich niet over uit.

Der Altenglische Cato, berijmde tekst, uitgegeven door M.O. Goldberg, Die catonischen Distichen während des Mittelalters in der englischen und französischen Literatur, I. Theil, Der englische Cato. Inaugural-dissertation, Leipzig, Joachim & Jüstel, 1883, p. 11-41. Allèèn de text werd door Goldberg opnieuw afgedrukt in Anglia VII. p. 177 vlg.

Deze berijmde disticha zijn een vertaling van den anglo-normandischen tekst van den monnik Everard, doch soms is het Latijn meer dan het Anglo-normand. gevolgd. In de beide hss. komt de oud-engl. tekst naast een latijnschen en den anglo-norm. voor. Op vernuftige wijze besluit Goldberg (a.w. p. 33), dat de tijd der vervaardiging van het origineel

omstreeks 1300 moet wezen. Hss. (Arundel, ms. 292? naast het Anglonorm.?), Vernon-ms. Bodl. 309, Additional-ms 22283. Brit. Mus.

Berijmde Cato-vertaling, afgedrukt door E. Brock 'with notes of other English versions (t.w. die van Nehab, Goldberg en Burgh)' in: Cursor Mundi, ed. Morris, (Early Engl. Text Soc. vol. 68) V. App. IV. p. 1668 vlg. Zie: Anglia III. p. 395; The Academy, March. 8, 1884. Deze fragmentarische tekst, Fairfax ms. 14. Bodl., mag terecht 'buried' in den C.M. heeten, niettemin werd ik in staat gesteld eene proeve mede te deelen (AANT. op IV. 4), waaruit blijkt dat hij eene andere, en in vorm getrouwere navolging is van Everard's Cato. De tekst (378 vss.) eindigt: *Stokyndrig scripsit istum librum. Uillelmo Keruour de Lancastre*.

Nog worden vertalingen genoemd bij Hauthal a.w. p. X^3: 'Cantabrigiae in Univ. Bibl. - alii pauci Catonis codices Mss. adservantur recentiores - ut Ee. IV. 31, no. 1041, foliis 17 membran. et chartac. constans - Catonem continens cum versione Anglica. tum 77, H. 9, n. 1237. Cod. chartac. praeter preces Anglicas versibus simili exitu compositas 19 foliis Catonem una cum versione Anglica complectitur.'

Voorts verwijst Schleich, Anglia III. 395, naar Warton, History of Eng. Poetry, ed. Hazlitt. 1870, p. 133 vlg. (Over 'The disticha of Cato transl. into English verse' genoemd sub no. 522 (fol. 7) III in den Catal. Libr. mss. Bibliothecae Burncianae, part. II. p. 158, 'no. 3 of adversaria of Dr. Th. Morell, XVIII cent.' kan ik geen nadere opgaaf doen).

Parallellen, die evenwel nog niet aan de Dist. Catonis ontleend behoeven te zijn, vindt men dikwijls in de oud-eng. gnomische litteratuur; vgl. de *Gnomica codicis Exoniensis*, de *Gnom. cod. Cottoniani* en de *foeder lârcwidas* van *cod. Exon.* (Het voornaamste hieruit bij Nehab a.w., p. 5 en 6.) Voorts *Hendings Proverbia*, en de *Proverbia van Alfred* (Goldberg a.w. p. 10, 11). - Een optelling van de Disticha die *Chaucer* (blijkbaar aan Everard's Cato) ontleende geeft Fiedler in Herrig's Archiv, II. 396. - In 'the Vision of Piers the Ploughman', ed. Skeat, 1881, wordt Catoun als dienstman van Resoun genoemd, IV. 16; voorts wordt VI. 317, Dist. I. 21; VII. 74, Brev. Sent. 23 en VII. 150, Dist. II. 31 aangehaald. - In Udall's *Roister Doister* (1553), ed. Arber, 1869, Act. II. 2, (p. 17) wordt Cato's naam genoemd.

1470.	*Burghs Cato*, (berijmd). In hss. en drukken aanwezig, vgl. Goldberg, p. 45, 46. Benet Burgh's persoon, ald. p. 44, † 1483; zijn Cato-vertaling ± 1470, ald. p. 47, oorspr. voor het onderwijs bestemd (zie p. 6). Dat Burgh en *niet* John Lydgate de bewerker

is, toont Goldberg aan p. 41, 42, 43. Bij Lowndes, Bibliographers Manual, wordt deze bewerking verkeerdelijk onder ‘M. Porcius Cato’ genoemd: ook leest men bij hem nog de dwaling betreffende Lydgate. Tevens schijnt het hem onbekend te zijn, dat Copland's ed. 1557 een herdruk van Burgh's Cato is; vgl. Goldberg, p. 48, 1). Vgl. voorts Hauthal, a.w. p. XVII, sub 3.

1483. *Caxton's Cato* (proza), voltooid 1483, en ‘translated out of the frensshe’, alles naar zijn eigen getuigenis; vgl. Goldberg, a.w., p. 51-62 incl. Het fra. origineel moet geweest zijn de ed. boven, pp. 97, 98, genoemd, blijkens den titel aan het slot: ‘the myrour of the regyme and gouernement of the body and the sowle.’ Hauthal noemt Caxton's werk, p. XVII en XVIII. sub 4, doch schijnt het Engelsch niet nauwkeurig te hebben gelezen, daar hij meent, dat uit de voorrede blijkt, dat *Burgh* de vertaler is.- Het boek is zeer zeldzaam.

1553. *Robert Burrant's* (berijmde) Cato, 1553, een schoolboek. Vgl. Hazlitt, Handbook; Goldberg, a.w., p. 62, 63. Meermalen met gewijzigden titel herdrukt.

1584. *Cato construed* (etc.) First doen in Latin and Frenche by Matur. Corderius and now newly englished to the comfort of all young Schollers. Imprinted at London for Andrewe Maunsell (etc.). Hazlitt, Handbook; Lowndes, Manual; Goldberg, a.w., p. 63.

1585. *Bulloker*, *The short sentencez of the wyz Cato* in true ortography with grammar Notz. In knuppelverzen (‘doggerel’). Hazlitt; Lowndes; Goldberg, p. 63.

1612. *Cato's precepts* and sententiae Pueriles translated gramatically by John Brinsley; Lowndes, p. 392.

1624. *Cato in English Verse* by John Penkethman; Hazlitt, p. 79.

1636. *Cato variegatus* or Catoes morall Distichs translated and paraphras'd - in English verse. By Sir Richard Baker. (Lowndes,

p. 392; ‘The distichs of Cato in Latin verse, with *several* poetical English Translations’).

1704.	*Cato*. Disticha de moribus (Lat. & Angl.) a Car. Hoole; Lowndes, p. 391.
1735.	*Cato's Moral distichs englished* in couplets with some account of the piece and conjectures concerning its author by Benj. Franklin, 1735. Philadelphia, B. Franklin.
1737.	(*Catonis Disticha*) cum grammatica constructione et Anglica interpretatione. Jo. Wilson, Edinburgh, 1737.
1759.	De *eng. vertaling* in: Dist. adorn. floscul. poet., *nieuw* volgens de p. 90 meegedeelde noot.
1771.	(*Disticha Catonis*). Bij W. Bailey, London, 1771. Vertaling? (Zie: Preuss, Bibl. scriptor. class. 2e Abth., p. 110).

Italiaansch.

Een italiaansche bewerking werd naar het hs. uitgegeven door Vannuci, in den *Raccogliatore di Milano*, 1827, en afzonderlijk in: *Libro di Cato o tre volgarizzamenti del libro di Catone de' Costumi*, due publicati ora per la prima volta, l'altro ridotto a meglior lezione con note e con indici delle voce più notabili. Milano, Stella e figli, 1829, (Brunet, kol. 1673).

Die altvenetianische Uebersetzung der Sprüche des Dion. Cato, afgedrukt door Tobler, in de Abh. der k. preus. Ak. der Wiss., Berlin, Phil.-Hist. Classe, 1883, 87 pp. Ook afzonderlijk. Hs. uit de 2e helft der 13e eeuw.

Een hs. der *Ricardiana*, door Vannuci, uitgegeven in zijn *Libro di Cato*, 1829. Zie boven.

Cathonis disticha de moribus (*latine et italice*), Neapoli, Arnoldus de Bruxella, (absque anno). Vgl. Fr. de Licteriis, Bibl. Neapol., vol. I. 169.

1475?	Incipit *liber Cathonis in vulgares rigmos* translatus a dño *Catellucio de Campania* milite, praetermissa Cathonis prosa. (4°). Vgl. de aant. van Hauthal, p. XX, XXI, en Brunet, kol. 1673, (o.a. ‘fort rare’). Elk distichon wordt door zes ital. verzen gevolgd. Naar een hs. afgedrukt door Alf. Miola in den *Propugnatore*, XI. 2, 319, (1878).

1487. Incomenza una breve et utile expositione cum la sententia et constructione del sapientissimo Catone. Bononiae per me Platonem stampatorem, 1487, 4°; Brunet, kol. 1673.

15 ..? *Lo Cato disponito*, el qual insegna molti belli amaistramenti, et e molto utile alla gente che se diletto de virtu, et boni costumi per loro et per le familia sua. Aan het slot: In Milano per me Valerio et Girolamo fratelli de Meda. Brunet, kol. 1673, '(sans date, XVIe s.) pet. in 8. Texte latin avec la trad. ital. rimée.'

1555. *Cato tradotto* de versi latini in volgari (terze rime) con nove epitaphie de homini et donne famose, con diligentia per *Notturno Napolitano*. Venetia per Mattio Pagano, a°, 1555, kl. 8°, Brunet, kol. 1673.

1620. *Li morali et sentensiosi Versi di Catone tradotti* in terza rima dal R.D. *Pier. Franc. Penazzi*, Prete Veronese. Verona, presso Aug. Trano. 1620, (4°) Graesse, II. 83.

1629. *Versi di Catone* ridotti a metodo dimostrando come contengono i principali Precetti della Christiana Religione; *Girol. Bonfacio*. Rovigo, Dan. Besuccio, 1629. Graesse, II. 83.

1734. Vertaling in het Ital. door Dom. Mar. Manni (a° 1734) opnieuw uitgegev. door Vannuci, Libro di Cato (etc.) 1829, zie boven.

(Vgl. nog: Paitoni, Biblioteca degli autori antichi greci e latini volgarizzati; Venezia 1766, I. 200.)

Spaansch.

1563. *Exemplos de Caton*. Impresso con licencia en Burgos en casa de Felippe Junta. Año de MDLXIII. 'in 4. 12 ff., portr. et fig. s. bois': Brunet, Suppl. I. 226.

Boheemsch.

Een vertaling uit de eerste helft der 14e eeuw, in zes hss. aanwezig (waarvan 2 uitgeg. door Dobrovsky en Hanka, vgl. Graesse II. 84), medegedeeld door J. Feifalik, *Der altböhmische Cato*, in: Sitzungsber. d. kais. Ak. d. Wiss. (Wien) Phil.-Hist. Cl. 36. Bd. (1861), p. 211-247. Niet (als beweerd is) naar de oud-duitsche bewerking gevolgd, vgl. t.a.p. p. 216-218.

Vertaling door Paulus Aquilinas (Graesse II. 84 noemt hem Aquinatis) 1558; Feifalik, t.a.p. p. 211.

Vertaling door Johan Amos Comenius, 1670; Graesse, II. 84, Feifalik t.a.p. p. 211.

Catonis Sententiae morales distichae de moribus ad fil. Pragae 1834 (Lat. en Boheemsch), Preuss, Bibl. Scriptor. Class. 2e Abth., ed. 1882, p. 110.

Poolsch.

Vertalingen van 1535 (door Fr. Mymerus Silesius), 1582 (door Seb. Klonowicz), 1610 (door: ?), 1638 (door J. Gulinski); zie Graesse, II. 84; Feifalik, t.a.p. p. 212 noot, verwijst naar de werken van Jocher en Maciejowski.

Magyaarsch.

Feifalik, t.a.p. p. 212 noot, vermeldt eene proza-vertaling uit de 17e eeuw, afgedr. in Magyar Prózair (etc.), Pest 1858.

Graesse, II. 84, noemt vertalingen van Andr. Illyes (1710), L. Nagy (1756) en P. Füssi (1762).

Zweedsch.

1733. *Dionysii Catonis Disticha*, öfversättning på Svensk Vers af D. Trautzel, Stockholm 1733, 8°. Graesse, II. 84.

Bijlage III.
Parodie van Cato's zedelessen.

Het gedicht onder dezen naam door Zarncke in zijn Deutsche Cato, p. 143 vlg. afgedrukt en ald. p. 11 reeds kortelijk ingeleid[1], is inderdaad niet anders dan een averechtsche wellevendheidsleer. Het staat door zijn inhoud dan ook te dicht aan de rijke litteratuur der *Tischzuchten* en *Anstandsregel*[2] dan dat het eene rechtstreeksche parodieering van Cato's spreuken heeten mag, ofschoon de door Zarncke gegeven naam gewettigd blijft niet alleen door het opschrift '*Wie der meister seinen sun lernet*'[3] maar óók en vooral door den laatsten regel van het oudste hs.[4] en de plaats, die het stuk in dat hs. inneemt.[5] De *ware* betrekking evenwel waarin Cato's lessen tot dezen voorlooper der Grobianus-litteratuur staan, wordt door Dr. Milchsack in zijn herdruk van 'Fr. Dedekinds Grobianus'[6] even kort als juist aangewezen. Volgens hem staan nog tusschen Cato en de parodieering daarvan de talrijke *Tischzuchten* in; immers van deze laatste vormt '*der wälsche Gast*'[7] MÈT de *oudste duitsche vertaling van*

1) 'Parodie des Cato'; het oudste hs. op papier, 8°, uit de 15e eeuw bevindt zich te Weimar. Vgl. Zarncke, a.w. p. 143, en p. 17. Ald. p. 11. '[Diese parodie enthält] die älteste spur eines Grobianus - der den Dedekind-Scheidtschen um wol 150 jahre an alter übertrifft'.
2) Zie Goedeke, Grundriss, I. 366 (1e ed.); Koberstein, Grundriss (ed. Bartsch) I. 266. Vgl. ook Milchsack, Dedekinds Grobianus, etc. p. III.
3) Dit opschrift immers is blijkbaar ontleend aan den titel der verschillende oude drukken van de duitsche vertaling: '*Hier lert Kato* -' of '- *der weiss Kato seinen sun*' Vgl. Graesse, Trésor, II. 84.
4) 'Kato daz gesprochen hat'.
5) Het volgt namelijk op een afschrift van de oudste duitsche vertaling van Cato. Vgl. Zarncke, a.w. p 17 en 143.
6) Neudrucke deutscher Litteraturwerke, (etc.) no. 34 u. 35. Fr. Dedekinds Grobianus verdeutscht von Kaspar Scheidt. Abdruck der ersten Ausgabe (1551). Halle a/S, Niemeyer, 1882. Zie ald. p. III. IV.
7) Tafelwetten, omstreeks 1215-16 geschreven door Thomas van Zirklaria, uitgeg. door Rückert. 1852.

Cato den grondslag; hetgeen tevens de reden is waarom, met één enkele uitzondering[1], *al* die Tafelwetten den vorm vertoonen van den duitschen Cato (tweeregelige rijmen). Dat dus de parodieering van de zóó ontstane 'Tischzuchten' - dienstig om onbehouwen lomperds en botteriken aan de kaak te stellen, en vervat in het gedicht 'Wie der meister (etc.)' - door haar *vorm* aan den duitschen Cato kan herinneren, al heeft de *inhoud* daarmede niets gemeen, wordt op deze wijze volkomen duidelijk.

Zarncke ziet in deze parodie van Cato 'die älteste spur eines Grobianus' en zoo wordt zij vrij algemeen beschouwd. Het is niet onaardig hier even te vermelden, hoe ook, omgekeerd, in den Grobianus de herinnering aan Cato steeds bleef voortleven. Hans Sachs, die óók drie *gewone* Tafelwetten schreef, koos voor zijn 'Die verkert dischzuecht Grobiani' de besproken parodie onmiddellijk tot voorbeeld[2], en komt dus niet zoozeer in aanmerking; maar wel is het merkwaardig dat Cato genoemd wordt door Dedekind in de *Praefatio* en in Lib. I. cap. I. vs. 4[3] van zijnen 'Grobianus.'[4] Ja, men is bij de lezing van dat eerste caput zelfs geneigd te denken, dat D. de oude parodie op Cato heeft gekend, hoewel het gedicht van Hans Sachs de schakel tusschen beide gevormd kan hebben. Het opmerkelijkst blijft evenwel de titel van eene vertaling van D.'s Grobianus, luidende: *The school of Slovenrie*, *or Cato turned wrong side outward*. Translated out of Latine, (etc.) by R.F. Sent, London, 1605; een titel waartoe geen der latijnsche of duitsche uitgaven eenige aanleiding kan hebben gegeven[5].

1) De zoogen. 'Tannhäuser Tischzucht' in strofen van *vier* regels.
2) Geyer, p. 32, aangehaald bij Milchsack, p. IV.
3) Forsitan et tetricos offendent ista Catones
Carmina morum, quae feritate damus.
En: Non tonat hîc aliquis tristia verba Cato.
(Ed. Leiden, 1631). Of heeft men hier aan Cato Censorius te denken?
4) Terloops zij herinnerd dat de naam 'St. Grobian' van Seb. Brandt afkomstig is (Narrenschiff, ed. Zarncke p. 70; *zijn* 'Grobian' staat echter in geen betrekking tot Cato. Tusschen Brandt en Dedekind staat nog het prozawerkje 'Grobianus Tischzucht bin ich genant' (1538) in.
5) Vgl. Milchsack, p. XIV-XXIII.